

OBSAH / CONTENT

- 4 ČLÁNKY / ARTICLES
- 4 *Николай Ф. Алефиренко: Знаки косвенной номинации как проблема когнитивной лингвопоэтики*
Signs of Indirect Nomination as a Problem of Cognitive Linguistic Poetics
- 20 *Ivo Pospíšil: Úvahy o vývojovém paradigmatu ruské literatury v souvislostech: kontinuita a zlomy*
Some Reflections on the Evolutionary Paradigm of Russian Literature in Contexts: Continuity and Turning Points
- 41 *Jana Sokolová: O definičních vlastnostech (verbálního) textu*
On the Definitional Properties of (Verbal) Text
- 55 RECENZIE / BOOK REVIEWS
- 55 Miko, F.: *Aspekty prekladu textu. Antológia prác o preklade.* (Eva Dekanová)
- 59 Штырова, А. Н.: *М. Ю. Лермонтов в диалоге с европейским романтизмом. „Зачем я жил...“.* (Natália Korina)
- 62 Vychodilová, Z.: *Výrazové prostředky textové soudržnosti v češtině v porovnání s ruštinou.* (Ján Gallo)
- 72 Červeňák, A.: *Na margo ruskej moderny.* (Ivo Pospíšil)
- 75 *Náš jubilant Andrej Červeňák.* (Daniela Müglová)
- 79 Alefirenko, N. – Korina, N.: *Problémy kognitívnej lingvistiky.* (Zuzana Kováčová)
- 87 Sokolová, J. – Brandys, O.: *Základy slovtvorby.* (Alena Kalechyts)
- 91 *Культурные реалии России.* (Elena A. Zhukova)
- 95 KRONIKA / CHRONICLE
- 95 *Nitrianske rusistické dni 2011* (Lucia Molnárová – Daniela Timárová)
- 98 MENNÝ REGISTER / INDEX OF NAMES
- 100 AUTORI ČÍSLA / AUTHORS

ЗНАКИ КОСВЕННОЙ НОМИНАЦИИ КАК ПРОБЛЕМА КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВОПОЭТИКИ

Николай Алефиренко

SIGNS OF INDIRECT NOMINATION AS A PROBLEM OF COGNITIVE LINGUISTIC POETICS

Abstract: Signs of indirect nomination are considered as reflexive products of linguistic creative thinking of the author of literary text. The main attention is paid to general laws of semantic derivation and to discourse pragmatic (background) conditionality of meaning of indirectly nominative signs. Linguistic creative generation of signs of indirect nomination and their context integration with the units of direct nomination are considered as a whole synergetic process.

Keywords: linguistic sign, indirect nomination, reflexeme, createme, heuristeme, discourse.

Малоисследованным слоем языковых средств, служащих писателю для успешного перевода невербального семантического кода на естественный язык, все еще остаются знаки косвенной номинации, которые традиционно рассматриваются в едином блоке непрямых номинативных единиц. Потребность выделить их в особый предмет исследования особенно возросла в связи с укреплением в науке о языке позиций новой, когнитивно-прагматической, парадигмы. Актуальность исследования косвенной номинации обуславливается тем, что ее применение в речемыслительной деятельности человека пронизывает все сферы человеческого общения и в силу этого может считаться одним из главных законов развития лексико-семантической системы языка. Дискурсивная значимость косвенной номинации предопределяется ее связью с ассоциативным мышлением, требующим соответствия знаков косвенной номинации тем смысловым признакам непрямого значения, которые соотносятся с фоновыми знаниями носителей языка о данной реалии или о внутренней форме косвенно-производного знака.

Различают автономную и неавтономную косвенную номинацию. Для нужд автономной номинации языковые знаки возникают в результате прямого отражения в нашем сознании свойств и признаков номинируемого объекта. Семасиологическим продуктом этого процесса служит вторичное значение языкового знака, обладающего самостоятельной

номинативной функцией. Так, слово *свинья* имеет несколько значений: два прямых – (1) парнокопытное нежвачное животное с крупным телом и короткими ногами (дикие свиньи, домашние свиньи); (2) самка такого животного. Например: *Захлопали выстрелы, забрежали собаки, завизжали **свиньи**, бабы заголосили* (Б. Можаяев). Остальные значения не прямые. Одно из них принадлежит знаку автономной косвенной номинации: (3) *свинья* – автономная метафора, употребляемая в двух смысловых вариациях: а) ‘человек, поступающий низко, подло’ и б) (грубо) ‘грязнуля, неряха’ (*Ну и свинья же ты! Свинья свиной*). Другие значения актуализируются при неавтономной косвенной номинации. Причем, будучи связанными, такие значения реализуются только в сочетании с другими словами, обычно образуя пословично-поговорочные или фразеологические выражения. Они могут быть косвенно-производными и непроизводно-косвенными. Первые являются производными, поскольку по смыслу связаны с автономно-косвенными: (4) *свинья под дубом* – ‘о ком-н. неблагодарном и глупом’; *свинья в ермолке* (прост., презр.) – ‘о чванливом, бесцеремонном человеке с низкими помыслами и большими претензиями (ничем не обоснованными)’ – (выражение из комедии Н. В. Гоголя «Ревизор»); (5) *свинья грязь (везде, всегда) найдет* (разг., неодобр.) – ‘о том, кто всегда найдет себе компаньона в каком-л. предосудительном деле’. Выражение *свинья под дубом* после выхода в свет одноименной басни И. А. Крылова стало символизировать концепт «глупость».

Пусть сохнет, говорит Свинья:

В нем проку мало вижу я;

Хоть век его не будь, ничуть не пожалею;

Лишь были б желуди: ведь я от них жирею.

Теперь выражение *свинья под дубом* имеет значение ‘неблагодарный человек, разрушающий то, плодами чего он прежде пользовался, наслаждался’.

Знаки косвенной номинации второй группы не связаны с единицами автономной не прямой номинации: *подложить свинью* кому (разг., неодобр.) – ‘тайком учинить неприятность кому-л., совершить по отношению кому-л. не порядочный, низкий поступок’; *к свиньям!* (к всем свиньям!), *к свиньям собачим!* (иди, убирайся и т. п.) – грубое выражение возмущения, брань (при желании отделаться от кого-л., чего-л.). Еще более отдален от них смысл слова *свинья* в пословице *Бог не выдаст – свинья не*

съест, выражающей надежду на везение, удачу в рискованном и трудном деле. Ср.: – Будет, мать, будет, – сказал Матвей Платонович, хмурясь и косо поглядывая на гоготавшее крыльцо. – Постыдись плакать перед ними-то... **Бог не выдаст – свинья не съест.** Спаси вас Христос! (Б. Можаяев).

Несколько иную характеристику имеет слово *петух*: 1) 'самец кур', 2) 'забияка' в применении к человеку: 1. Она ушла еще по-темному; в избах горели огни, горласто и протяжно заливались на все село пред-рассветные **петухи**. (Б. Можаяев). 2. Бандей с Лысым с минуту упорно и мрачно глядели друг на друга, по-бараньи наклоняя головы. – Нешка, кинь семечек на стол. Вишь, **петухи** нацелились... поклюют и разойдутся! – крикнул Биняк, и все захохотали. Отмякли, наконец, и Лысый с Бандеем (Б. Можаяев).

Со вторым значением этого слова не связан ни один из фразеологизмов русского языка. Ср.: *пустить (дать) петуха* (разг.) – 'сорвавшись на высокой ноте во время пения, сфальшивить, издать пискливый звук'; *красный петух* – пожар, поджог (петух – 'земной образ, зооморфная трансформация небесного огня – солнца')¹; *пустить красного петуха* (разг.) – 'поджечь' (из разбойничьего жаргона). Временной смысл² содержат фразеологизмы с *петухами* (встать, подняться) – 'очень рано утром, с зарей', *до (первых, вторых, третьих) петухов* (не спать, засидеться) – 'очень долго не спать'. Ср.:

1. Спорили еще долго... Уговаривали, кричали, матерились и вновь убеждали **до самых первых петухов**. (Б. Можаяев).
2. Заснул он **после вторых петухов**. Она встала, натянула валенки и в одной исподней рубаше пошла к печке.
– Ты куда? Иль на двор в таком виде? – хрипло, спросонья окликнул ее. – Простудишься.
– Спи, спи... Я самовар поставлю (Б. Можаяев).
3. Сулицы разошлись поздно, уже на рассвете, когда **третьи петухи прокричали** (Б. Можаяев).

---

1 В основе мифологического образа Петуха во многих культурах лежит его связь с солнцем. В большинстве традиций Петух связан с божествами утренней зари и солнца, небесного огня. Австралийские аборигены, например, иногда воспринимают Петуха как «птицу, которая смеется на рассвете».

2 Как и солнце, Петух «отсчитывает» время, о чем, в частности, свидетельствуют выделенные в тексте фразеологизмы. Ср. также русские загадки типа *не часы, а время сказывает, не сторож, а всех рано будит* и т. п.

Как видим, ни в одном из смысловых вариантов значение слова *петух* не интегрируется в значениях фразеологизмов. Вывод один: переносное значение слова *петух* не является фразеологически связанным. Правильнее всего было бы признать это значение, в отличие от прямого, свободного номинативного значения, значением предикативно-характеризующим. Предикативно-характеризующее значение существительного *петух* (перен. разг. 'вздорный человек, забияка') обычно используется для именованья кого-нибудь лишь в случае индивидуального указания. Ср.:

– Ты шаромыжник! Бездельник и горлохват...

– А ты кулак недорезанный...

– Ну на, сволочь, режь! Режь, ну!.. – теперь уже Клюев напирал грудью на Якушу.

– Да стойте же! Уймись!! Вы кто, мужики или **петухи**? – кричал Успенский. – Вам что, законы не писаны? (Б. Можжев).

Предикативно-характеризующее значение имени существительного обычно реализуется в сказуемом или в составе сказуемого, в обращении, в обособленном определении и приложении.

При неавтономной номинации новый языковой смысл «всегда соотносится со своим обозначаемым косвенно, через посредство семантически опорного для данной комбинации наименования» (Телия, 1988, с. 272). Так, глагол *влачить* реализует свое значение только в сочетании со словами *жалкое существование*, *блудный* – со словом *сын*; *чреват* – со словом *последствиями*. В связи с этим неавтономная номинация получила название косвенной, или косвенно-производной. Категориальным признаком знаков косвенно-производной номинации является синсеманτικότητα, связанность их значений. Это означает, что такие знаки не способны самостоятельно указывать на именуемый денотат. Для этого им требуется опора на некое словесное окружение: слово или группу слов, в сочетании с которыми они соотносятся с новым означаемым, образуя устойчивые сочетания слов: *влачить жалкое существование* – 'вести трудную (одинокую) жизнь'; *блудный сын* – 'о том, кто раскаялся и вернулся к прежнему после постигших его неудач' (ср. евангельскую притчу); *чреватый последствиями* – 'способный вызвать что-н. неприятное, нежелательное'. «Косвенно-производящий способ семантической структуризации связанного значения обуславливает и закономерности его употребления – выбор и комбинации с теми словами, которые

выступают как опорные наименования и через посредство которых, то есть косвенно, связанное значение соотносится с миром» (Телия, 1988, с. 260). В основе косвенной номинации лежит метафоризация слова, словосочетания или целого выражения. Когнитивным механизмом данного процесса служит ассоциативное совмещение общих признаков двух разных объектов сопоставления.

Поскольку косвенная номинация в определенной степени актуализируется фоновой информацией, ее исследование чрезвычайно ценно для лингвокогнитивной прагматики, лингвокультурологии и психолингвистики. Этим, собственно, и объясняется повышенный интерес в современной науке к осмыслению когнитивно-прагматических механизмов осуществления косвенно-номинативного процесса, к экспликации основных способов и актов непрямой номинации в конкретных дискурсивных условиях.

С позиции системно-описательной ономазиологии вопросы косвенной номинации поднимаются в трудах В. Н. Телия (1988, с. 94 – 135). Белым пятном в ономазиологии остаются когнитивно-прагматические механизмы осуществления косвенно-номинативного процесса. В связи с бурным развитием теории дискурса и теории речевых жанров в современной науке повышенный интерес вызывает исследование способов и механизмов косвенной номинации в конкретных дискурсивных условиях. В исследовании закономерностей формирования и функционирования знаков косвенно-производной номинации можно выделить два основных этапа. Первый этап по времени совпадает с эпохой господства в науке о языке принципов системно-структурной парадигмы. В фокусе внимания оказались процессы формирования семантической структуры языковых единиц со связанным значением (Б. А. Ларин, В. Л. Архангельский, В. П. Жуков, А. В. Кунин, А. Г. Назарян, Н. М. Шанский, В. М. Мокиенко, М. М. Копыленко, Ю. П. Солодуб, З. Д. Попова, В. Г. Гак, А. В. Жуков, Ю. А. Гвоздарев и др.). Второй этап в изучении образования знаков косвенно-производной номинации начинается с разработкой в отечественной лингвистике когнитивно-дискурсивного подхода к анализу языка. На данном этапе ставятся и решаются задачи, связанные с постижением дискурсивных факторов формирования в системе языка и реализации в речи сущности связанных значений, а также изучаются лингвокогнитивные процессы косвенно-жанрового порождения художественных текстов (Н. Ф. Алефиренко, В. Г. Гак, Н. Н. Кириллова, Н. А. Илюхина, Е. Г. Озерова и др.). И все же, несмотря на определенные

достижения, теория косвенной номинации находится лишь на начальной стадии своего становления. До сих пор остаются непознанными тайны смыслопорождения косвенно-производных номинаций. В комплексном исследовании дискурсивных факторов текстопорождения нуждаются, с одной стороны, механизмы семасиологического преобразования языковых единиц, участвующих в косвенной номинации; с другой – ономазиологические свойства знаков, воздействующих на процессы категоризации и концептуализации.

В зарубежной лингвистике косвенная номинация находится на периферии лингвистических интересов, поскольку основное внимание уделяется когнитивной функции речи в целом. Для нашего исследования ценным является утверждение о том, что эта функция обладает интегрирующим фактором при интерпретации дискурса. Когнитивная функция художественной речи усматривается не в простом соотношении событий, а в том, чтобы представить их как единое целое (Mink, 1978, с. 129 – 149), обладающее когерентностью и приносящее *эстетическое* и *эмоциональное* удовлетворение. В этом плане особенный интерес для зарубежных лингвистов представляют когнитивные функции метафоры. Как показывается в работе М. S. Kjärgaard (Kjärgaard, 1986, с. 11), когнитивная функция метафоры состоит в выражении аналогии, а потому метафора всего лишь риторична и орнаментальна. С конца XX в. это положение особенно бескомпромиссно оспаривается в отечественном языкознании. Утверждается, что метафорика, прежде всего, обладает и когнитивной, и аффективной функциями. Первыми они обладают, поскольку объясняют нечто само по себе неясное, а вторыми – поскольку вызывают эмоции (Brandes, 1980, с. 8). Метафора обладает и другой когнитивной функцией – она вводит новый способ организации объектов, когда под одну рубрику подводит объекты, обладающие разными буквальными смыслами (Goodman, 1979, с. 126 – 127), и тем самым расширяет понятийный репертуар человека.

И все же при всей важности осуществляемой лингвистами прагмалингвистической интерпретации номинативных процессов необходимо признать, что это лишь один из аспектов проблемы косвенной номинации. Пришло время синергетического подхода к осмыслению сущности косвенной номинации, что, безусловно, требует разработки новой доктрины косвенной номинации, основанной на системной реализации принципов лингвокогнитивистики, лингвопрагматики и лингвосинергетики.

Какосновные механизмы языковой/речевой номинации, когнитивно-ономасиологические процессы представляют собой важнейший объект современной гуманитарной науки, синкретизирующей в себе идеи нескольких научных парадигм. Одни из них являются собственно лингвистическими, другие – находятся в ведении таких смежных наук, как философия, логика, гносеология, лингвокультурология и психолингвистика. Исследование когнитивно-прагматических механизмов языковой номинации, их места и роли в дискурсивно-коммуникативной деятельности человека позволяет приблизиться к тайнам имплицитного взаимодействия человеческого разума и языка по формированию этноязыковой картины мира. Не случайно еще задолго до появления когнитивно-дискурсивной парадигмы непрямая номинация была предметом пристального внимания ученых по нескольким ономасиологическим направлениям (см. работы Н. Д. Арутюновой, В. Г. Гака, Е. С. Кубряковой, В. Н. Телия и др.). И все же ономасиологические механизмы номинации остаются на первой стадии их теоретического осмысления. Особой тайной за семью печатями следует признать зависимость ономасиологических процессов от познавательной деятельности человека. Необходимость в осмыслении этой зависимости особенно остро ощущается в наше время, когда достаточно интенсивно ведутся поиски путей интеграции идей ономасиологии, лингвокогнитивистики и прагмалингвистики. Однако, скорее, это лишь многообещающее намерение, чем научная реальность. Пока эти науки все еще находятся в обособленном состоянии. Между тем сопряжение ономасиологической, лингвокогнитивной и прагмалингвистической парадигм обещает пролить свет на завуалированные наукообразной стилистикой проблемы номинации во всех ее разновидностях: прямой и не прямой. Состояние современной лингвокогнитивистики и векторы ее развития позволяют надеяться на возможность постижения закономерностей корреляции мыслительных и языковых структур с целью познания природы и сущности прямой и не прямой номинации. Однако это лишь одна сторона медали – системно-языковая. Для раскрытия речевой сущности ономасиологии необходимо погрузиться в семиотические и прагмалингвистические глубины речемыслительной деятельности человека. Эти аспекты речи-мышления (термин С. Д. Кацнельсона) позволят рассматривать номинацию как ядерный элемент речемыслительной деятельности человека с точки зрения ситуации общения, законов диалогического общения, теории речевых актов, речевой интенциональности и межкультурной коммуникации.

Семиотико-ономасиологический аспект проблемы фокусируется на знаковом своеобразии единиц косвенной номинации. Косвенно-номинативный знак – это асимметричное единство означаемого и означающего, ассоциативно-смыслового содержания и лексемы вторично-номинативного употребления, за которой оно закреплено. Чтобы такая единица языка стала знаком косвенной номинации, она должна быть включена в знаковую ситуацию, которая состоит из четырех компонентов: а) отправителя, б) получателя, в) знака, обозначающего предмет, и г) ассоциативно-смыслового содержания. Отсутствие того или иного компонента лишает знаковую единицу косвенно-номинативной функции. В силу этого исследование природы и сущности косвенной номинации предполагает обращение к семиотике и разработку методологических и теоретических основ новой – когнитивно-прагматической – теории косвенного знакообозначения в дискурсивно-когнитивном процессе порождения художественного текста.

Возникновение по ходу текстопорождения единиц напрямую связано с установкой говорящего на творческое осмысление и описание действительности, с креативностью его речемыслительной деятельности, нарушающей автоматизм. Подобное речемышление отражает творческий, эвристический внутренний диалог персонажа с образно воспринимаемыми объектами дискурсивного пространства. Это ярко и убедительно демонстрирует косвенно-номинативное словотворчество А. И. Куприна, порождаемое синергетическим сопряжением авторского восприятия охоты на глухарей и речевого поведения персонажа Трофима Щербатого. Трофим – лесник, сопровождающий барина в охоте на глухарей, человек, знающий, как пишет А. И. Куприн, лес «не хуже любого зверя, прекрасный стрелок и неутомимый охотник».

Ср.: – Журавли! – еле слышно произносит Трофим.

«Уу-рлы, урлу-рлы, урлу-рлы», – **стонет** по всему лесу **невидимый хор**, и едва только он замолкает, как в ответ ему откуда-то с противоположного конца леса раздаются такие же **гармонические стоны** другого **стада проснувшихся журавлей**, потом отзывается третье стадо, за ним четвертое... Эта **утренняя переключка** служит сигналом для всего леса. **Заяц начинает вопить** своим **дрожащим, гнусавым и прерывающимся сопрано**, где-то близко около нас **чужфыкнул задорно и резко тетерев, сова расхохоталась на верхушке высокого дерева...** И опять **все стихает, погружается в прежнюю чуткую дремоту**, и опять мы стоим молча и неподвиж-

но и, еле дыша и **теряя счет времени, подслушиваем тайны леса** (А. И. Куприн, «На глухарей»).

Благодаря знакам косвенной номинации у читателя создается впечатление, что это в мифопоэтическом восприятии Трофима, вслушивающегося в «тайны леса», журавлиная стая становится невидимым хором, издающим в лесу на «утренней перекличке» «гармонические стоны», заяц «вопит дрожащим, гнусавым и прерывающимся сопрано». Он слышит то, что другому недоступно: как «чуфыкнул задорно и резко тетерев», как «расхохоталась сова». Затем, в его восприятии, «лес погружается в прежнюю чуткую дремоту». Последний образ перекликается с концовкой рассказа: «Когда мы возвращались обратно, лес совсем проснулся и ожил и весь наполнился птичьим радостным гомоном». Синергия чувств автора и персонажа передается через так называемую рефлексивность – интроспективную обращенность сознания (в свое собственное мировосприятие), благодаря которой речемышление (мысль, речь, воображение и дискурсивное смыслообразование) становится рефлексивным, порождающим особые знаки косвенной номинации – рефлексемы. С помощью них автор фокусируется, но не заикливаясь, на себе, поскольку его рефлексия поддерживает и уточняет действие. Лингвокреативный потенциал рефлексии создается тем, что, согласно В. В. Зеленскому, «обращенность сознания назад или к внутреннему миру вместо непосредственной, немедленной и непреднамеренной реакции на стимулы в “дело” вступает размышление». Рефлексия «повторно разыгрывает процесс возбуждения», «давая толчок серии внутрипсихических образов еще до того, как предпринято само действие. С помощью рефлексивного инстинкта стимул становится психическим содержанием, опытом, посредством которого становится возможным преобразовать естественный или автоматический процесс в осознанный и созидающий» (Зеленский, 2001, с. 131). В силу этого рефлексемы как знаки косвенной номинации являются носителями глубокого этнокультурного смысла, как правило, имплицитного. Е. Г. Озерова, исследующая язык поэтической прозы, определяет рефлексему как «своего рода дискурсивно обусловленное сканирование действительности, пропущенное через призму ее экспрессивно-образного восприятия» (Озерова, 2012, с. 65).

В разрабатываемой нами лингвокогнитивной теории косвенной номинации рефлексия трактуется, главным образом, как процесс переосмысления речепорождающим субъектом стереотипов этнокультурно-

го опыта, что является важной предпосылкой для возникновения в уже сформированной системе номинативных средств языка индивидуально-авторских инноваций. Значимость рефлексии для теории косвенной номинации, скорее, не в том, что она есть мысль, направленная на саму себя, а в том, что рефлексия является генетически **вторичным** явлением. И в этом своем категориальном качестве она способна служить **синергетическим источником вторичного** (косвенного, в том числе) **лингвосемиозиса**, основным продуктом которого являются знаки-рефлексемы.

Процессы лингвокреативного мышления образуют рефлексивные знаки косвенной номинации, как правило, из имеющегося в данном языке материала и по общим правилам семантической деривации. Такие семантические дериваты мы называем эвристемами, поскольку они являются продуктом эвристической деятельности автора. Однако проявление творческого отношения к языку этой сферой человеческого существования, в которой происходит пополнение знаний, не ограничивается. Оно может проявляться также и в образовании авторских неологизмов, в преобразовании речевых стереотипов и клише, в нарушении норм сочетаемости. При этом возникает потребность в языковой игре. Для когнитивно-прагматического освещения процессов «игрового» порождения знаков косвенной номинации используются для обозначения порождаемых и преобразуемых единиц термины *эвристема* и *креатема*. Термин *эвристема* (см. Григорьев, 2004) обозначает результат формирования нового концепта и его наименования в сфере словесно-художественного мышления. С целью обозначения порождаемого (нового) имплицитного смысла в художественном тексте используется термин *креатема*.

Особую форму языковой игры представляет собой вкрапление в текст той или иной разновидности лексических единиц и фразем, резко расходящихся по своей функционально-стилистической принадлежности с остальным его лексико-фразеологическим составом. Как показывает анализ, авторы, как правило, целенаправленно нарушают узувальную стилистическую дистрибуцию, что свидетельствует о их делиберативном речевом поведении, преследующем потребности в косвенном лингвосемиозисе для реализации той или иной авторской интенции. В качестве средства для достижения этой цели в тексте выступает использование единиц разных семиологических систем косвенной номинации: вторичной, метафорической, фразеологической и паремиологической. Являясь

средствами идейно-художественного познания мира, знаки косвенной номинации подчиняются репрезентации интеллектуально-эстетических ценностей, создаваемых в ходе словесного творчества.

Исследование текста как продукта косвенной лингвокреативной деятельности человека позволит выявить причины несоответствия содержания значений знаков прямой номинации косвенному выражению смыслового содержания. Порождаемые в ходе дискурсивной деятельности речевые средства косвенной номинации – это авторские, нестандартные единицы и формы, создаваемые для выражения имплицитного знания, или узуальные номинативные знаки с трансформированными системными значениями. Выражение в них нового знания обусловлено направленностью когнитивных процессов на выявление неизвестного в знакомом предмете, что соответствует представлению об игровой речевой деятельности. Лингвокреативное порождение знаков косвенной номинации, предназначенных для реализации интенций субъектов дискурсивной деятельности, и их контекстуальная интеграция с единицами прямой номинации рассматривается нами как синергетический процесс. Поскольку основные номинативно-познавательные функции осуществляются с помощью языка, основным содержанием и первоочередной задачей дискурсивно-когнитивной теории косвенной номинации является установление отношения «альтернативных» номинативных единиц к обозначаемым объектам внеязыковой действительности, отраженным сознанием человека. Иными словами, основной целью исследования косвенной номинации является когнитивно-прагматическое осмысление проблемы косвенной номинации, исследование способов дискурсивно обусловленной взаимосвязи языкового знака, его смыслового содержания и обозначаемого фрагмента действительности.

В дискурсивно-когнитивных процессах, понимаемых как речемыслительное формирование фреймовой структуры, которую автор намерен выразить в тексте, фигурируют два вида знакообозначения: «узуальный» и «окказиональный». Им соответствуют способы и средства концептуализации и вербализации знаний.

В ономаσιологическом плане языковые знаки, функционирующие в речи как способы объективации знания, подразделяются на два вида: прямо номинативные и косвенно номинативные. Использование номинативной способности единиц языка позволяет отобразить некий фрагмент действительности как знаковую сущность. Семантически и функционально нагруженные прямо номинативные знаки, выражающие уже

известное знание, ранее структурированное в понятия, образуют язык как системно-структурное целое. В прямо номинативных знаках воспринятые и осознанные человеком свойства объектов действительности тем или иным способом закрепляются, т. е. комбинируются, упорядочиваются и фиксируются. В речи эти единицы воспроизводятся как готовые образования. Второй вид знаков, в отличие от первых, образуется непосредственно в ходе речетворческой активности, направленной на создание средств языковой объективации «нового» знания, получаемого в процессе лингвокреативного мышления субъектов дискурсивной деятельности.

В тексте данные виды языковых единиц образуют оппозицию: как формы, служащие для представления «готового» знания, и формы, в которых концептуализируется «новое» знание. По соотношению этих единиц в конкретном высказывании (тексте) можно судить не только о том, насколько продуманным или спонтанным является речевое поведение субъектов речемышления. Такое речевое поведение проявляется в «автопилотажном» режиме, в том смысле, что текст создается преимущественно из уже имеющихся в системе языка и воспроизводимых лексических и фразеологических единиц. В выборе готовых средств оказания речевого воздействия автор художественного текста опирается на прагматический принцип приоритета: выбор осуществляется в пользу максимально приоритетной, с его точки зрения, альтернативы. При этом создатель текста ориентируется на базовые когнитивные структуры.

Немаловажная роль в процессе объективации внеязыковых содержаний принадлежит стереотипам речевого поведения. На решающую роль прошлого опыта в речевом поведении носителей языка указывает, например, Б. М. Гаспаров. Он замечает, что вся создаваемая и понимаемая нами речь пронизана «блок-цитатами» из предшествующего языкового опыта (Гаспаров, 1996, с. 37). При попытке выразить неординарные сведения речевое поведение автора деавтоматизируется. Об этом свидетельствует осознанный и обдуманый выбор нестандартных языковых средств. Наиболее ярко это проявляется в тех случаях, когда автор не воспроизводит готовые, а создает, или порождает, новые средства и способы выражения. Если единицы языка в речи (частично или полностью) не воспроизводятся, а производятся заново, порождаются, они сигнализируют о возникновении нового знания. Возникновение в процессе текстопорождения единиц напрямую связано с установкой говорящего на творческое осмысление и описание действительности, с креативностью

его речемыслительной деятельности, нарушающей автоматизм. Подобное речевое поведение носит творческий, эвристический характер.

Креатемы (слова и фразеологизмы, резко расходящиеся по своей функционально-стилистической принадлежности с остальным его лексико-фразеологическим составом) служат своего рода особой идиостилистической доминантой текста.

Исследование текста как продукта косвенной лингвокреативной деятельности человека позволит выявить механизмы устранения несоответствия, а затем дискурсивной гармонизации значений знаков прямой номинации и смыслового содержания косвенных номинаций. Только понимание общедискурсивного содержания текста (или его фрагмента) обеспечивает адекватное смысловое восприятие знаков косвенной номинации. Именно общей дискурсивной интенциональностью (см.: Алефиренко, 2011, с. 24) мотивируются смыслы косвенных выражений в рассказе А. И. Куприна «Святые горы». В рассказе идет речь о путешествии писателя в Святогорский монастырь. Смысловым эпицентром дискурсивной интенциональности служит трепетное отношение автора к Северскому Донцу и древнему монастырю на Святых Горах. Автор признается: «побывать на Донце, на Малом Танаисе, воспетом «Словом», – это была моя давнишняя мечта». На берегах Донца стояли когда-то полки князя Игоря. Погрузившись в историческое прошлое, писатель с нескрываемым восхищением размышляет: «Сколько раз разрушался он до основания и пустыли его разбитые стены! Сколько претерпел он, стоя на татарских путях, в диких степных равнинах, когда иноки его были еще воинами, когда они переживали долгие осады от полчищ диких орд и воровских людей!». Такого рода дискурс раскрывает читателю истинный смысл косвенно-номинативных выражений: *курган – молчаливый памятник какой-нибудь поэтической были; Донец видел Игоря; может быть, видел Игоря и Святогорский монастырь*. Такого рода общее рефлексивное переживание автора проецируется на порождение других метафор: *жаворонки заливались безотчетно-радостными трелями; ветер – ласковый, мягкий*. Они становятся рефлексивно мотивированными, органически вписываясь в общий контекст лирикопоэтического описания. Ср.:

*С полей уже тянуло теплом. **Облака** светлели, **таяли**. **Жаворонки**, невидимые в воздухе, напоенном парами и светом, **заливались над степью безотчетно-радостными трелями**. **Ветер стал ласковый, мягкий**. Солнце согревало меня, и я закрывал глаза, чувствуя*

*себя бесконечно счастливым. В южных степях каждый курган кажется молчаливым памятником какой-нибудь поэтической были. А побывать на Донце, на Малом Танаисе, воспетом «Словом», – это была моя давнишняя мечта. **Донец видел Игоря, – может быть, видел Игоря и Святогорский монастырь.** Сколько раз разрушался он до основания и пустыли его разбитые стены! Сколько претерпел он, стоя на татарских путях, в диких степных равнинах, когда иноки его были еще воинами, когда они переживали долгие осады от полчищ диких орд и воровских людей! (А. И. Куприн, «Святые горы»).*

Нельзя не заметить, что основным знакопорождающим механизмом в косвенной номинации выступает языковая рефлексия. Возникновение знаков косвенной номинации, как видим, осуществляется «под большим или меньшим влиянием адресата» и его предвосхищения того, как эти знаки могут быть восприняты читателями (Бахтин, 1979, с. 280). Благодаря этому возникает «спор говорящего с самим собой», своего рода некий «внутренний диалог», что, разумеется, предполагает необходимость осознания субъектом речевого высказывания содержания и формальной архитектоники текста. В разрабатываемой нами концепции когнитивной лингвопоэтики языковая рефлексия рассматривается на двух уровнях: а) на когнитивном уровне – как метаязыковое сознание, а на б) дискурсивном – как метаязыковой контекст. Общим для них является широкое понимание рефлексии – «мета-лингвокреативное осмысление чего-либо» (Шумарина, 2011, с. 37). Отсюда ценность такого понимания языковой рефлексии для создания лингвокогнитивной теории косвенной номинации. Она определяется самой природой метаязыковой рефлексии – деятельности сознания (индивидуального или коллективного), направленной на осмысление фактов языка/речи в целостном дискурсивном пространстве художественного текста. Особенно важной она является в поэтическом и лирикопрозаическом дискурсах, где она может быть непосредственно не связанной с собственной речемыслительной деятельностью автора (главной рефлектирующей языковой личностью): немаловажную роль здесь играет метаязыковая рефлексия персонажей и читателей. В когнитивной лингвопоэтике понятие «метаязыковая рефлексия» применимо не только к ментальным метаязыковым операциям, но и к их вербализации в художественной речи. Как показывают предварительные опыты, целесообразно различать имплицитно протекающую метаязыковую рефлексия, сопровождающую текстопорождение,

и эксплицитную, вербализованную в уже созданном тексте. Первую можно назвать глубинной, а вторую – поверхностной. Это, собственно, и определяет стратегию лингвопоэтического исследования. Первый исследовательский шаг связан с изучением эксплицитной (поверхностной) метаязыковой рефлексии (в силу ее непосредственной наблюдаемости). Непосредственным объектом при этом служат **метаязыковые контексты, или рефлексивы**, которые являются предметом собственно лингвистического анализа. Это **высказывания или группы высказываний, в контексте которых знаки косвенной номинации получают метаязыковую оценку**. Второй исследовательский шаг направлен на проникновение в невидимый мир имплицитной (глубинной) метаязыковой рефлексии. Он предусматривает герменевтическое обобщение знаний междисциплинарного характера, сведений, полученных когнитивной наукой, психолингвистикой и лингвокультурологией.

В целом познавательного-прагматического аспекта осуществления косвенно-номинативного процесса, исследование основных способов и актов номинации в конкретных дискурсивных ситуациях должно стать приоритетным направлением когнитивной лингвопоэтики – несомненно, перспективного направления в современной текстологии.

ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕФИРЕНКО, Н. Ф.: *Когнитивно-прагматическая субпарадигма науки о языке*. In: Когнитивно-прагматические векторы современного языкознания. Москва: Флинта; Наука, 2011, с.16 – 27. ISBN 978-5-9765-1098-2, ISBN 978-5-02-037658-8.
- БАХТИН, М. М.: *Эстетика словесного творчества*. Москва: Искусство, 1979. 424 с. ISBN 5-09-000675-X.
- BRANDES, S.: *Metaphors of Masculinity: Sex and Status in Andalusian Folklore*. Philadelphia: University of Pennsylvania, 1980. 236 p. ISBN 978-0-520-23430-7.
- ГАСПАРОВ, Б. М.: *Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования*. Москва: Новое литературное обозрение, 1996. 352 с. ISBN 5-86793-020-3.
- GOODMAN, N.: *Metaphor as moonlighting*. In: On metaphor. Chicago: University of Chicago Press, 1979. 327 p. ISBN: 9780226733340.
- ГРИГОРЬЕВ, В. П.: *Из прошлого лингвистической поэтики и интерлингвистики*. Москва: Издательство Эдиториал УРСС, 1994. 192 с. ISBN: 5-354-00728-3.
- ЗЕЛЕНСКИЙ, В. В.: *Толковый словарь по аналитической психологии*. Москва: Издательство Когито-Центр, 2004. 324 с. ISBN 5-89353-146-9.
- KJÄRGAARD, M. S.: *Metaphor and parable: A systematic analysis of the specific structure and cognitive function of the synoptic similes and parables qua metaphors*. Leiden:

Brill, 1986. 276 p. ISBN 1-84127-131-4.

MINK, L. O.: *Narrative form as a cognitive instrument*. In: *The writing of history: Literary form and historical understanding*. Madison: University of Wisconsin, 1978, p. 129 – 149. ISBN 0-674-06907-2.

ОЗЕРОВА, Е. Г.: *Русский лирикопрозаический текст: дискурсивно-когнитивный аспект*. Белгород: Издательство Белгородского университета, 2012. 276 с. ISBN 978-5-9571-0524-4.

ТЕЛИЯ, В. Н.: *Метафора в языке и тексте*. Москва: Наука, 1988. 175 с. ISBN 5-02-010889-8.

ШУМАРИНА, М. Р.: *Язык в зеркале художественного текста (Метаязыковая рефлексия в произведениях русской прозы)*. Москва: Флинта, 2011. 328 с. ISBN 978-5-9765-1119-4.

Работа выполнена в рамках федеральной целевой программы «Научные и научно-педагогические кадры инновационной России» (2012 – 2013 годы).

ÚVAHY O VÝVOJOVÉM PARADIGMATU RUSKÉ LITERATURY V SOUVISLOSTECH: KONTINUITA A ZLOMY

Ivo Pospíšil

SOME REFLECTIONS ON THE EVOLUTIONARY PARADIGM OF RUSSIAN LITERATURE IN CONTEXTS: CONTINUITY AND TURNING POINTS

Abstract: The author of the present study deals with the problem of the evolutionary paradigm of Russian literature in the context of East Slavonic, general Slavonic, European, and world literatures. He stresses the conception of the theory of literary history as originally put forward by René Wellek in the 1930s and analyzes specific features of Slavonic literatures in the framework of the world evolutionary paradigm. Here he goes back to his own notion of 'pre-post effect/paradox' arguing with some other conceptions of the so-called belatedness of Russian literature (V. Kozhinov and others) accentuating the gradual and broken development in comparison with two other East-European literatures and literature of Central Europe. He then returns to the roots of the specific features of Russian culture in general, going back to the peculiarities of the Russian history and religion in dualities and antinomies. He further demonstrates, for example, the problem of 'the passing and the event'. Speaking about the contemporary situation after the big bang of the 1980s – 1990s, he shows that Russian literature – though it modified its original shape – still preserved the elementary attributes of its former existence.

Keywords: specific features of Russian literary development, pre-post effect, Russian dualities, contemporary situation between big bang and tradition

V době, kdy se obnovuje zájem literárněvědné komunity o dějiny literatury na nové úrovni, zejména s ohledem na problém tzv. teorie literární historie (Wellek, 1936; Pospíšil, 2008, 2009, 2010), vzrůstá i počet bádání o zákonitostech vývojového paradigmatu národních literatur. V rámci euroamerického kulturního okruhu dochází k revizím ustálených, „školských“ představ, jež byly kdysi formulovány na základě specifického vývoje v jedné nebo dvou dominantních národních literaturách, zejména ve francouzské. Postupně se ukazuje, že nejen slovanské literatury jako celek měly jiné vývojové paradigma, ale že podobné „anomálie“, tedy odklony od uměle stanoveného generálního schématu, se vyskytovaly v rámci euroamerického civilizačního celku v podstatě všude, včetně areálu střední Evropy.

Jak jsme o tom již nejednou psali (např. Pospíšil, 2005), problémy literární evoluce vyvstaly velmi ostře v době pozitivismu a silném impaktu darwinismu: zasáhly koncepci literární historie, ale také například přemýšlení o lite-

rárních žánrech (F. Brunetière). V řadě studií, které byly postupně publikovány, jsem formuloval koncepci tzv. „prae-post efektu“ nebo „prae-post paradoxu“ (Pospíšil, 1998, 1999, 2003). Týká se sice primárně vývoje ruské literatury, ale do jisté míry vývoje slovanských literatur v jejich celkovosti nebo alespoň v některých jejích obdobích; našli bychom její stopy nebo použitelné rysy i v jiných národních literaturách. Tlak poetologických impulsů bohatých literatur evropských, například francouzské, italské, německé, anglické aj., vedl k imitaci těchto poetik, ale také k tomu, že některé podněty byly přejaty jen obrysově a vytvářely zcela jiné celky, jež pak působily inovativně: transformace podnětů například na ruské půdě nakonec vedla k tomu, co nazýváme zázrakem ruské literatury. Jinak řečeno: nedokonalé přijetí poetologického impulsu vedlo k vytvoření jiné, nové poetiky. Například ruská literatura přijímala poetologické podněty „silných“ evropských literatur zejména od 18. století, a to v několika vlnách: tím současně koriguji teorii, že ruské 18. století, které bylo dílnou ruské literatury, postačilo k důkladnému vstřebání těchto impulsů, stejně jako mi není zcela blízká koncepce fázového posunu z pera Vadima Kožinova (Kožinov, 1977). Příkladů v dějinách ruské literatury najdeme mnoho. Především nás překvapí, že přibližně od zlomu v 18. století se vývoj ruské literatury se západní Evropou jako by srovnal: ruský romantismus v díle V. A. Žukovského začíná dříve než v Anglii, která od 30. let 18. století kultivovala v poezii sentimentalismus (později i v próze) a byla v jistém slova smyslu vzorem preromantického proudění a jen o něco později než německá univerzitní „romantika“ (die deutsche Romantik) typu „poezie modrého květu“ (Horyna, 2005; Pospíšil, 2006), rozhodně dříve než raný romantismus francouzský prezentovaný F.-R. Chateaubriandem na samém počátku 19. století. I když si Horyna v uváděné monografii pohrává se slovy kolem „romantiky“ trochu svévolně, jeho zásadní koncepce je velmi přijatelná: ukazuje, že raná německá romantika byla něco zcela jiného než učebnicově uctíváný romantismus pozdější, že vlastně šlo v jistém smyslu o zradu původního „měkkého“, ale nikoli neradikálního romantismu, přesněji německé romantiky, která měla zřetelně kontinuální ráz. Nenegovala osvícenství, ale spíše je „dotahovala“ do konce. Raná romantika byla hravá, ironická, ambivalentní, úlomkovitá, vtipná; jakmile se prolomila do tzv. vážnosti, zradila samu sebe: Krok k domnělé vážnosti byl současně prvním krokem k zániku rané romantiky; 19. století již vítalo romantiky připravené ke konverzi, k obratu, který názorově představoval odvrát – jeden z nejmasovějších, nejméně vysvětlených a přitom nejcharakterističtějších v dějinách moderní kultury, o filosofii nemluvě. Je tu přítomna myšlenka návaznosti: vývoj lidstva mohl být jiný nebýt oněch

obrazoboreckých, destruktivních sil, po jejichž řádění se muselo začít znovu, ať již se měnily jakkoli, a že nakonec – navzdory moci, síle, agresi a fundamentalismu – zůstává v dějinách lidstva to jemné, transcendentní, hravé a neutilitární, pro něž je synonymem právě poezie a činnosti jí blízké. Tedy vidění lidského myšlení jako dobře skryté kontinuity a hledání smyslu ve vrcholně kreativních aktivitách na pokraji možností lidského ducha – často až ve sféře, které tak nepřesně říkáme šílenství (Novalis, Hölderlin). Vidíme, že podobně postupoval Nikolaj Berďajeva (Berďajev, 1923, 1969, 1994, 1995), když mluvil o křesťanské renesanci, jež – stejně jako německá raná romantika vycházela organicky z osvícenství - navazovala na středověký univerzalizmus; pak však prohrála svůj boj s „tvrdou“ renesancí, která došla zbožněním antických vzorů k likvidaci univerzálního jazyka, univerzálního kulturního prostoru a univerzálního náboženství a ocitla se na pokraji ateismu a v lůně antropologismu.

Kdysi jsem to ukazoval na příkladu baroka (Pospíšil, 2003), neboť problém baroka v mnohém splývá s obecnějším problémem tzv. literárních směrů, stylů a v jiné průmětu literárních žánrů, tedy – jinak řečeno – schopnosti termínů vzniklých od období pozitivismu po současnost víceméně přesně uchopit konkrétní literární jevy a vhodně je schematizovat a zobecnit pod společnými nálepkami (labels). Zatímco dříve se směrovost literatury nezpochybňovala, později, zejména od období moderny i postmoderny, se směry chápou jako schematizované označení s nízkým poznávacím potenciálem. Právě literární směry a žánry jsou často stavěny proti sobě jako dva komponenty stejného nebo podobného procesu: směry vyjadřují vývojovou dynamiku, zatímco žánry jsou spíše konzervující složkou; obě jsou komplementární a navzájem se proměňují. Současná teorie literatury a poetika znovu revidují literární směry jako fenomény definované sice spíše v rámci pozitivisticko-evolucionistické metodologie, ale snad i funkční a užitečné v nové konstelaci počátku 21. století, pokud je považujeme za schematizované celky – stejně jako žánry – s prvky fenogenu a genotypu, tj. svými prvky přežívající, a vytvářející tak vnitřní frakturu literatury.

V poslední době znovu se vracející téma uměleckých a úže literárních směrů a proudů nastavuje problematiku z jiného zorného úhlu proto, že jejich schematicko-normativní, didaktické využívání oklešťovalo bohatost literatury a deformovalo její podstatu, zejména pokud jde o vystižení významných osobností. Jejich jednoznačné spojování s jedním uměleckým směrem, např. A. S. Puškina s romantismem, V. Nezvala s poetismem a surrealismem, V. Majakovského s futurismem, T. Tzary s dadaismem, T. S. Eliota s imagismem, S. Jesenina s imažinismem, bylo často zavádějící, zvláště když se začala

budovat generální komparatistika a generální genologie usilující o umělecké směry a žánry – to je však věc dosud značně utopická, jak se o tom dnes a denně přesvědčujeme.

Někteří badatelé na různém materiálu poukázali na prostupující se poetologické linie vytvářející pozoruhodné spojitosti, například baroka, romantismu a futurismu (Smirnov, 1977, 1981; Mathauserová, 1986; Kšicová, 1998; *Aspekty tradície v ruskej literatúre 11. – 20. storočia*, 1999). Ukázali také na linie jdoucí od minulosti k současnosti a do značné míry zrelativizovali pojem ostrými konturami historicky ohraničeného poetologického systému, ať již subjektivně uvědomovaného (tedy směru, např. romantismu nebo surrealismu), nebo naopak neuvědomovaného (jako byla soustava baroka); současně se pojmy označující literární směry přelévaly z jednoho druhu umění do druhého. Koncept literárního baroka se vytvářel postupně především v minulém století. V první řadě šlo o jeho rozšiřování, spojování fragmentů roztroušených v různých literaturách a modelování kontinua barokní literatury. Souběžně také šlo o překonání ideologického vymezení a omezení baroka, které bylo spojováno pouze s protireformačním úsilím katolické církve. Nové srovnávací analýzy prokázaly, že jde o obecný styl epochy, který zasáhl v podstatě celou Evropu. Václav Černý hájí syntetický model baroka a kompletuje jeho národní varianty, takže například dobově značně překvapivě vydělil francouzské baroko z raného klasicismu (Černý, 1937, 1967); podobně chápal baroko Zdeněk Kalista (1941); nové bádání vtáhlo do sféry baroka i část literatury východních Slovanů, jak jsme o tom psali již jinde (Pospíšil, 1998, 2004, 2005).

Literární a obecněji kulturní proudy a směry se tak nyní jeví jinak než v minulosti, která je chápala spíše jako historicky determinované: vidíme je – metaforicky řečeno – jako ponorné řeky více či méně skrytě propojující zdánlivě odlehlé vývojové etapy. Takto je viděn sentimentalismus, romantismus, dekorativní směry, jako byly rokoko a secese, takto je viděno i baroko, které je ve své plné šíři teprve objevováno. Takto jsme také – z dvojího zorného úhlu – pojímali ty, kteří se snaží materiálově baroko kompletovat (M. Kopecký), nebo je ukázat jako ponorný proud se stále novými výstupy, reflexemi, reminiscencemi a ohlasy (J. Durych, Z. Rotrekl).

Problém slovanských literatur je tu ještě jinak specifický. Vyplývá z osobitého postavení slovanských národů jako jejich nositelů (neexistence národních států, ztrácení národního jazyka, ničení národní kultury – problém takřka všech jižních, do značné míry i západních Slovanů; dobová izolovanost východních Slovanů od evropského vývoje – postupně od roku 1054, přes

1223 – 1240 až k prvním Romanovcům). Baroko je tu buď slaběji rozeznatelné, nebo je z pozdějšího hlediska národně emancipačního pokládáno za nepřátelské. To nicméně nebránilo objevovat stopy baroka i jinde: pojem barokový slavismus lze u nás číst výrazně od 60. let 20. století (D. Čiževskij/Čyževs'kyj/Tschižewski, S. Mathauserová) a stopy tohoto směru se hledají a nacházejí v prostředích do této doby rozhodně nepokládaných za typicky barokní (např. V. Bechyňová našla baroko v Bulharsku) – důvody jsou nejen typologické, resp. poetologické, ale také genetické (Polsko – Bělorusko – Ukrajina – Rusko; Itálie – Balkán – Bulharsko). Zdá se tedy, že barokní fenomén fungoval nejen jako myšlenkový a tvárný princip, ale také jako podstatný globalizovaný a globalizující faktor (Černý, 1937, 1967; Kalista, 1941).

Spojitosť baroka, klasicismu a romantismu byla prokazována a prokázána nejednou. O baroku už byla řeč; zatímco romantikové hledali spíše narušování pevného řádu a vyhledávali prvky labilitý poetické i antropologické (nárůst motivů šílenství, Pospíšil, 1995), pozdní klasicisté řád budují a pomáhají udržovat už tím, že stavějí generickou, stylovou a motivickou návaznost, v podstatě to, čemu se dnes říká intertextovost.

Tyto úvahy nás vedou k představě o zvláštní nebo jiné povaze romantismu vůbec a u Slovanů zvláště, jeho synkretické podoby a návrhu jiné periodizace a jiné struktury literárního vývoje, v němž vedle sebe stojí různé poetiky, kde se vývoj komprimuje a kde rezidua klasicismu mohou dokonce stát vedle zárodků moderny (francouzská moderna, jak známo, začíná de facto na konci 50. let 19. století).

Pokud je o slovanské literatury, řekl k tomu podstatné slovo již Frank Wollman ve *Slovesnosti Slovanů* (1928, něm jako *Die Literatur der Slawen*, 2003, čes. *Nová edice* 2012). Slovanský znak či slavismus, tedy i kvalita slovanských literatur, Wollman chápe nejen jako vlastnost delimitační, ale především scelovací, integrující a dokonce přesahující, transcendingující. Slovanské literatury jsou viděny jako celek, ale současně jako difference, rozpolcenost, pluralita, semeniště a kadlub vlivů a průniků, jako vnitřně rozrůzněná, a přece celistvá entita (eidos). Slovanské literatury reflektují nejen etnicitu Slovanů a jejich historický vývoj, ale také a především prostorově administrativní kategorie, například Střední Evropu, Balkán, východní Evropu a v přesahu i Asii. Tyto kontexty bere Wollman masivně do úvahy, kdykoli je to možné a funkční: ukazuje slovanský svět jako vždy otevřený ostatní Evropě (italská kultura v Dalmácii, germánské působení na západní Slovaný, Rusko a Evropa apod.).

Nerovnoměrnost vývoje, která je patrná v celém evropském prostoru, se netýká jen slovanských literatur, jak se někdy tvrdí a což vede i k projek-

ci nesprávného pojmu Ostmitteleuropa jako smíšené a zaostalé součásti Mitteleuropa: je všeobecně známo, jak obtížně se např. německá literatura v novověku dostávala do pozice vyspělé, „západní“ (hranice Západu a Východu vedla v 18. století kulturně právě skrze Německo – viz F. Wollman) a jak se o to programově snažil zejména J. W. Goethe. Obecně se Evropa jeví jako konglomerát tří celků: západní Evropy, kam dlouho patřil i celý areál italský, střední Evropa německo-slovansko-maďarská, někdy i jiná podle proměn kulturních areálů (Švýcarsko, severní Itálie, Transylvánie, část Balkánu apod.) a východní Evropa po romanovovských reformách, zejména Petrových, ocitající se tak skokem v imitačním pásmu západoevropském (nemluvě o pozdějším příznačném pnutí opozičních sil – již A. N. Radiščeva, později děkabristů, např. P. Svinina, K. F. Rylejeva aj. k nově vzniklým USA; Boden, 1968; Pospíšil, 1986, 1999): proto je takový vývojový rozdíl mezi ruskou, ukrajinskou a běloruskou literaturou, jenž se do značné míry udržuje až hluboko do 20. století a svými důsledky vlastně dodnes: tyto dvě východoslovanské literatury se spíše podobají literaturám střední Evropy, tedy české, slovenské, poněkud i polské, která však vykazuje silnější spojitosti s vývojem západním).

Například běloruská literatura patří k slovanským literaturám, které se vyvíjely v nové době jen postupně a v podstatě vyrůstaly z bělorusko-polské biliterárnosti. I když její kořeny se tradičně spojují – jako u všech východních Slovanů – s literaturou Kyjevské Rusi a pak s nárazníkovým územím mezi východními a západními Slovany a Balty v těsném doteku germánské, resp. německé christianizační středověké expanze, novodobá fáze je spjata v 19. století především se vztahem k polskému písemnictví.

Stejně jako jinde u Slovanů je její vývoj jen povlovný a nemá zdaleka tak razantní kontakt s tehdy vůdčími evropskými literaturami, jako je tomu v případě ruské literatury, která od Ivana IV. Hrozného a hlavně pak od prvních Romanovců s vrcholem za Petra I. expandovala přímo do severní a západní Evropy (Švédsko, Nizozemsko, Velká Británie), odkud přebíralo nejen organizaci státního života (zejména ze Švédska), ale také materiální a duchovní kulturu (Nizozemsko, Anglie). Tak se stalo, že úloha středoevropského mostu k dalším Slovanům a jiným národům Evropy zůstávala Ukrajině a Bělorusku: ostatně jejich publikační centra – kromě Ruské říše – ležela na území tehdejšího Rakouska a později Rakouska-Uherska, tedy například v Praze, Budě, Krakově apod. Tíhnutí Bělorusů k střední Evropě, které se projevuje v publicistické a překladatelské činnosti zejména dnešní kulturní a politické opozice, tu sílí, tu slábne, a je spíše projevem tíhnutí k střední Evropě jako kulturnímu, duchovnímu prostoru, k modelovému centru, které svou multietnicitou

a multikulturalitou nejlépe vyjadřuje tranzitivní polohu Běloruska v dnešní Evropě, tedy působit jako mediátor mezi evropským Východem, Západem a Severem: takovou úlohu má do jisté míry i Slovensko (ve vztahu k východním a jižním Slovanům), resp. Slovinsko (ve vztahu k Balkánu a střední Evropě): nyní jde jen o to, aby této své polohy tyto země více využívaly a lépe si ji uvědomovaly, aby kulturně netíhly – v důsledku vnějších okolností – tu výrazně k tomu, tu k onomu pólu, aby v tom nebyly hysterické a nepřepisovaly voluntaristicky své dějiny – tak i onak.

Slovanské literatury neměly stejný vývoj: na jedné straně je tu je česká literatura s vrcholem v gotickém básnictví, poněkud i v humanismu a baroku, polská s vrcholem v tvorbě renesančně humanisticko-barokní, na druhé straně jiné vývojové paradigma jihoslovanské zasažené osmanskou invazí a východoslovanské oddělující se od slovanského Západu církevním schizmatem a mongolským vpádem, z něhož se od 18. století výrazně vyděluje ruská literatura svým přímým utkvěním v západoevropském modelu.

Faktem zůstává, že právě běloruská literatura se podobá jiným, „menším“ slovanským literaturám, včetně české a slovenské, svým samostatným vývojovým paradigmatem, řekl bych svou přerývaností, diskontinuitně kontinuitní evolucí: počátky jsou v Kyjevské Rusi, pak zase nové počátky s jistou matnou návazností v období humanisticko-reformačním, pak sporadické texty v 19. století s pozdějším vrcholem v našanivském období na počátku 20. století, v moderně, novorealistické poetice druhé poloviny 20. století, snad místy i v postmoderně.

Vracíme se tak obloukem k ruskému specifiku. Nikoli náhodou se hovoří o zázraku ruské literatury v tom smyslu, že se zde projevuje onen jev, jenž jsme kdysi nazvali prae-post efekt nebo paradox: zcela specifické paradigma ve vztahu jak k „mladším“ východoslovanským literaturám, pocházejícím sice ze stejného pramene, ale jazykově i jinak se vyvíjejících zhruba od 14. – 15. (někteří – asi nesprávně – tvrdí, že již od 13.) století, zejména však později v důsledku historických událostí a nových politických seskupení. Je známo, že slovanské literatury střední Evropy se od počátku vyvíjely v úzké provázanosti a často i přímé závislosti na literaturách západní Evropy zprostředkovaných zvláště německým impaktem (např. česká gotická literatura vrcholné úrovně 13. – 14. století; Hrabák, 1941), ale byly zasaženy i kulturním tlakem byzantského, východního křesťanství; později zůstaly na okraji vývojových mainstreamových dominant (vývojový a poetologický nesoulad české a polské literatury v raném středověku, gotice a později v renesance, manýrismu, dílem i baroku, rokoku a klasicismu). Tak se stalo, že ruská literatura od obdo-

bí romantismu, kdy vstoupila do svého „zlatého věku“, resp. své tzv. klasické fáze, již mohla časem stanout v čele světového literárního vývoje, což méně výrazně pokračovalo ve věku stříbrném a svým způsobem i v době avantardy. Toto specifické vývojové paradigma mělo ovšem své příčiny.

Nikolaj Berďajev v eseji *Duše Ruska* (Berďajev, 1915, 1992; Pospíšil, 1992) vychází z myšlenky, že Rusko nelze racionálně pochopit; jak říká básník F. I. Ťutčev, lze v ně pouze věřit. Rusko je nejanarchičtější země na světě a ruský lid je apolitický; ruský stát vlastně vznikl z vůle pozvaných varjagů (vikingů, Normanů), Rusové sami se moci báli jako nečisté síly. Duše Ruska spočívá v ženském principu, čeká na svého ženicha a oplodnitel (ruská pasivita). Rusko je však současně nejbyrokratičtější státem na světě, Rusové se všeho vzdávali, především svobody, jen aby udrželi svůj stát. Rusku je cizí nacionalismus (Rus se někdy stydí za to, že je Rusem), současně je však Rusko zemí nejbrutálnějšího nacionalismu. Z těchto rozporů prý vychází bloudění Rusů, jejich nestálost a neschopnost přizpůsobit se normě. Odtud tak častý typ poutníka (strannik, skitalec) – skutečného i duchovního. Rusko je podle Berďajeva předurčeno stát se sjednotitelem lidstva a plnit mesianistickou úlohu, když do sebe přijme více Evropy; kultura se pak stane světovou, univerzální a Rusko jako prostředník Západu a Východu v ní bude mít klíčovou funkci. Právě F. M. Dostojevskij symbolizuje rozpornou tvář Ruska (lik Rossii), její extrémismus: Rusko jako by vždy chtělo jen andělskost a zvířecnost a nedostatečně v sobě odhalovalo lidskost. Také D. S. Merežkovskij (1866 – 1941) vidí symbol Ruska v Dostojevském: je pro něho prorokem ruské revoluce, stejně jako pro Lenina je Tolstoj jejím zrcadlem; každý však myslí na jinou revoluci a jiné mají být i její hybné síly. D. S. Merežkovskij vychází z myšlenky, že Dostojevskij byl revolucí pod maskou reakce. Rusko směřuje k univerzalitě: Petr Veliký jí dal formu racionální, Puškin estetickou a Dostojevskij náboženskou (Merežkovskij, 1923). Tradičně protikladné představy Orientu a Okcidentu se snažila překonat různá pojetí: zakladatel brněnské literárněvědné slavistiky Frank Wollman v pojetí mediteránního kulturního typu (Wolman, 1928, 1936, 2003, 2012) jako společného ohniska, akademik N. I. Konrad (Konrad, 1973) ve studiích, které směřovaly proti evropocentrismu a ukazovaly na podobnosti vývoje v Evropě, Číně a Japonsku. Ruské specifikum je spojeno mimo jiné s církevním schizmatem roku 1054 a s tatarským vpádem ve 13. století, s rozkladem jednotné Kyjevské Rusi a s narušením kontinuálního politického a kulturního vývoje. I když svazky s ostatní Evropou nebyly zcela přerušeny, přece jen se oslabil kulturní souvislosti. Rusko se ocitlo jinde než ostatní Evropa. Současně však nelze nepřiznat, že se stalo ochranným valem Evropy

a že do sebe vstřebávalo energii východních nájezdníků. Z představy Ruska jako krajní výspy křesťanství vyrůstala i představa o jeho spasitelské úloze. Po dobytí Cařihradu Turky (1453) se stává aktuální idea Moskvy jako třetího Říma, po němž „čtvrtý už nebude“. Z dějinné danosti, která spočívala v oddělení Ruska od ostatní Evropy, vycházejí dvě koncepce, jež proti sobě stojí jen zdánlivě: na jedné straně snaha dohnat Západ, na straně druhé zdůrazňování vlastní výjimečnosti a mesianistické úlohy. Tyto představy v hloubce ruského myšlení nejenže nezanikly, ale nabyly různých historicky a ideologicky podmíněných podob.

Jedním ze zvláštních rysů ruského myšlení a ruské kultury se stala podvojnost, dualita, paralelní vývoj ve dvou protikladných variantách (Pospíšil, 1991, 1992). Zmíněná opozice Rusko – Evropa je z nich nejzřetelnější. Rusko – Evropa však zdaleka není jedinou dualitou v ruské kultuře a myšlení. Povaha dualit se měnila, neboť kultura není pouhé opakování starého, ale transformace starého se stálou vzpomínkou na minulost. To se promítá do podvojnosti pohanství – křesťanství, západní – východní křesťanství, starověrectví-ortodoxie, patriarchální Rusko – nové (Petrovo) Rusko. Zásadní význam pro ruskou kulturu mělo pokřesťení v 10. století. S liturgickými texty přicházelo na Rus písmo vypracované původně pro Velkou Moravu a používané zde a u jižních Slovanů. Není přímého dokladu, že by východní Slované předtím rozsáhleji užívali nějakého druhu písma. V Životě Konstantinově se sice mluví o „ruských písmenech“ viděných na Krymu, ale mohlo jít o gótské runy, neboť, jak známo, pojem Rus, pův. ruotsi, označoval varjagy, vikings, členy ozbrojených knížecích družin (odtud kořeny „rus“ a „ros“, nebo původně skandinávská jména Olga – Helga, Vladimir – Waldemar). Narážíme zde na další dualitu: mluvený, obecně východoslovanský jazyk a skrze církevní texty importovaný jazyk jihoslovanský (staroslověnština, církevní slovanština). Podvojný charakter ruské kultury lze sledovat i v transformacích literárního jazyka. Například použití aoristu v Životě protopopa Avvakuma (1672 – 1675) je spojeno se starověrci, s časem věčným, nehybným, božským, zatímco perfektum s časem pomíjivým, s časem „dábelských“ reformátorů-nikonovců (Mathauserová, 1976, 1986).

Těchto několik příkladů duality ruské kultury vyvolává přirozeně otázku: proč právě v Rusku? Pozice této země na výspě Evropy v neustálých tlacích vedla k přijetí kolektivnosti, skupinovosti života a k potlačování jeho individualnosti. Odtud vyplývá i určitá nevyváženost, nerozhodnost, kolísavost a apriorní nedůvěra k individuálním modelům, snaha dojít k „objektivní“, nadindividuální variantě. Dualita jako projev tohoto váhání předpokládá výběr ze

dvou možností. Právě princip výběru je pro ruské myšlení typický. Je zafixován již v Nestorově letopisu v dlouhé pasáži, která líčí christianizaci Rusi, resp. situaci, kdy si kníže Vladimír vybírá z různých náboženských systémů.

Za prvního ruského filozofa bývá tradičně pokládán Petr Jakovlevič Čaadajev (1784 – 1856). Kosmopolitní šlechtic, ruský důstojník, který vstoupil do poražené Paříže po napoleonských válkách, obdivovatel anglické konstituční monarchie a evropského katolicismu, filozof Schellingova ražení, který ovlivňoval dobovou ruskou literaturu po několik desetiletí, zanechal nevelké filozofické dědictví: v podstatě sedm dopisů vydaných vcelku až roku 1935 a *Apologii bláznovu* (psáno 1837, vyd. 1906, moderní český překlad listů i apologie z r. 1987). Kamenem úrazu byl již první *Filosofický list* (*Философическое письмо*) adresovaný Jekatěrině Panovové (byla pak svým manželem poslána do ústavu choromyslných), uveřejněný v časopise *Těleskop* roku 1836. Smyslem všech sedmi listů je poradit adresátovi, jak má uspořádat svůj duchovní život, moderněji řečeno, jaký má být jeho světový názor. Čtenáři a dějiny si však z *Čaadajevova listu* vybrali především sžíravou kritiku samoděržaví, pohled na ruské dějiny jako na krvavý masakr, ale také v *Apologii bláznově* (*Апология сумасшедшего*, 1837) cestu, která Rusko povede do čela národů světa. Vytrženost Ruska z kulturních tradic Východu a Západu, jeho duchovní vyvrženost je nevýhodou, ale zároveň výhodou: dává možnost vyhnout se chybám předchůdců. Negace ruských dějin tak paradoxně vede až k ruskému mesianismu. V Čaadajevovi jsou tak v zárodečné podobě soustředěny zdánlivě protikladné myšlenky dvou později klíčových hnutí – slavjanofilů a západníků, které představují další ruskou dualitu, vybírání ze dvou protilehlých možností. Ve sféře literatury takto postupoval V. G. Bělsinskij (1811 – 1848), tehdy redaktor *Těleskopu*, který vyšel z negace ruské literatury („У нас нет литературы“), ale svou kritikou vytvořil její model (zejména statěmi o Puškinovi). Střetávání domácího a cizího jako další ruská dualita se opět jeví jako princip výběrovosti: kromě zmíněné pasáže o christianizaci v Nestorově letopisu lze tyto postupy najít i uprostřed 19. století v knize V. F. Odojevského (1804 – 1869) *Ruské noci* (1844). „*Devět nocí*“ a *Epilog* představují de facto všechny podstatné okruhy tehdejšího myšlení: přelidnění, odcizení, utilitarismus, tovární výrobu; Odojevskij „testuje“ různé filozofie a hledá ty nejvhodnější. Princip duality a výběru je patrný i v ruském pojetí marxismu, který je v praxi chápán jako politický návod k jednání, v teorii se však pocituje jeho nedostatečnost – odtud pak různé pokusy o jeho spojení s nietzscheovstvím a křesťanstvím (bohohledačství, bohostrůjcovství).

Dualita, kterou s sebou nese princip výběru, uvolňuje současně síly k etic-

kému přesahu, transcendenci. Neuspokojení z individuálních modelů života vede k pokusům o „vystoupení“ z klasických myšlenkových útvarů a kategorií k služebnosti vyšším cílům (Gogolovo nadšení státní službou). Odtud tíhnou Rusů k různým utopiím, jakási permanentní revolučnost spjatá s lámáním rámců tradičních hodnot. Etický vztlak (B. Mathesius) typický pro ruství a ruskou kulturu, má své příčiny v dualitě a výběrovosti ruského myšlení tvořícího se často v historických tlacích, ochotného spíše zkoušet cizí doktríny a vybírat si z nich než užívat útvarů vlastních. Vystupování z tradičních rámců se děje v několika rovinách. Jednou z nich je tradičně ruské překonávání literatury, které se projevuje například jako lom žánrových hranic vnitřní transformací literárního žánru (Radiščev), v přechodu od poezie k próze a věcné literaturě (Puškin), od milostného románu k společenskému traktátu (Černyševskij), ve vytváření memoárového, deníkového žánru (Dostojevskij) a ve vzrůstu významu stacionárních žánrů, zejména mravoličného románu, črty a kroniky. V podstatě každý ruský spisovatel pocítil nutkání opustit svíravý rámec estetiky a udělat průlom do etiky, podřídit estetiku etice. Umění se pak v Rusku často užívá jako pouhý nástroj, prostředek maskující vyjádření etiky, morality (Pospíšil, 1991).

Tyto kořeny souvisejí s tzv. plynutím (Pospíšil, 2005a, 2005b). Fenomén Ruska jako takového je jevem tranzitivním, přelomovým, že vzniká protnutí různých, často protichůdných a vnitřně rozeklaných historických procesů, v nichž se propojuje, sváří a komplementuje stará a nová Evropa i Asie, asijský impakt i rezistence vůči němu, že jsme tu svědky dosahování krajností, extrémů a stejně silných hnutí stabilizačních, že se zde kultivuje poetika horečného pohybu i takřka absolutního klidu, nehybnosti. Jestliže se někdy a *via facti* oprávněně tvrdí, že evropské slovesné umění je v podstatě uměním zpovědi, platí to o ruské literatuře (a jsem přesvědčen, že také o některých dalších slovanských literaturách) jen zčásti. Spíše bych řekl, že zpovědní (konfesionální) rysy literatury sílí v situacích vnitřního společenského zvratu nebo sociálně psychologického hledání inverzního charakteru (epistulárnost ruského sentimentalismu nebo k předromantickým poetikám se navracující ruský realismus – F. M. Dostojevskij, sovětská 20. léta, nakrátko 40., 60. a 80. léta minulého věku), zatímco objektivizující či popisné formy se objevují v situacích stabilizace a utvrzování statu quo anebo nového znejistění a váhání (románová kronika, rysy věčnosti nebo nové autenticity v literatuře faktu nebo v memoárech apod.). Viděl bych ruské specifikum spíše v jiné rovině: totiž v rozporu mezi slovesným záznamem plynutí a události, resp. mezi klidem a pohybem, mezi dramatičností a popisností, mezi kauzalitou

a juxtaopozičností. Jde sice jakoby o pojmy jiného řádu nebo náležící k jiným rovinám, ale jsou to pojmy vytvářející dva proti sobě stojící clustery. Současná naratologie přímo proti sobě klade událost a popisnost, resp. jejich vlastnosti (rus. событийность – описательность). Pro ruskou literaturu obecně a pro ruský román zvláště je charakteristické utonutí v dějinném procesu, snaha nechat jej plynout, nezasahovat démonským gestem do dění, neintegrovat do světa subjektivní kritéria, modelování, které je například vlastní právě konfesionálnímu vyprávěcímu typu. To však nikterak neimplikuje, že se o to ruská literatura nesnažila a nesnaží, spíše opak je pravdou: čím více tíhne k extrémnímu nezasahování a ponechává dějiny plynout, tím více a křečovitěji, extrémněji se do nich snaží zasahovat – odtud mesianismus a utopičnost ruské literatury, ale také její kvietismus, proslulá „russiche Passivität“ beroucí svůj počátek v manichejském a zarathuštrovském dualismu, gnósi a buddhismu. Ruská přichylnost k plynutí a k jeho volnému nazírání a odklon od událostních struktur má svůj hlubší původ – jak již napsáno – v ruských východních inspiracích a ve snaze nahlédnout dna bytí nebo přestoupit pověstný zapovězený práh, kdy nám v jednom okamžiku může odhalit asi dosti jednoduchá (jak intuitivně tušíme) a nelítostná pravda o našem bytí (zajímavé tu jistě jsou i paradoxní souvislosti s pragmatismem Karla Čapka, o němž A. Matuška napsal, že se zde – zejména v románové trilogii – projevuje až vábení nírvány; Pospíšil, 1999, 2008, 2010).

A. P. Čechov bývá tradičně pokládán za skeptika, ale motiv šílenství je v jeho díle silný. Za podstatu jeho přístupu pokládáme odvahu pootevřít proslulou „třináctou komnatu“, nahlédnout do nelítostné propasti prostoru a času. Ukazuje to sice v náznacích, ale přece jen i v díle, kde žádné zjevné šílenství nebo demonstrativní přesahování do jiného prostoru (*Pavilón č. 6*, *Palata № 6*, 1892, *Černý mnich*, *Čornyj monach*, 1894), směřuje k otevřenosti a odvaze postavit se neznámému tváří v tvář. Je tomu tak v zastřené podobě i v jeho jediném románu-dokumentu *Sachalin* (1893) a v povídkách, které jsou s ním geneticky spjaty (Pospíšil, 1988, 2005).

Vidíme ti již mnohem dříve v tzv. ruské naturální škole, jevu, jenž bývá spojován – také já jej spojuji – s počátečním vzestupem ruského románu jako světového jevu. On nese ve své podstatě dvě významová jádra: na jedné straně událost, na druhé popis sociálně výrazného prostředí. Svět avanturně „gotické“, frenetické a deskriptivní struktury je tu patrný. Tento přirozený počátek moderního ruského románu – a ovšem to, co bude popsáno dále, tj. mimořádnost ruských dějin, tj. slabá renesance, absence reformace v evropském smyslu a nedokončená sekularizace, nemluvě o vzdálenějších, ale vliv-

ných aspektech, jako bylo církevní schizma a mongolský vpád, spoluvytvářely specifikum ruské mentality, ruské kultury obecně a ruské literatury zvláště.

Poetika klidu, návraty ke klasicistické poetice a jasnozřivé vidění všelidského v historicky konkrétním vede některé kritiky k tomu, aby A. N. Gončarova kritici označovali za ruského neoklasistu. Na tom nic zásadního nemění ani psychoanalytické (junguiánské) zkoumání jeho díla na konci minulého století.

Patrně nejradikálnějšími modelátory společenského dění v ruském 19. století byli tzv. revoluční demokraté navazující na utilitarismus epochy Petra I. Zasáhli především do literární kritiky, méně do estetiky, ale byli známi i jako zajímaví, i když čtenářsky dodnes nudní prozaici: nepochybně největšími uměleckými osobnostmi z nich byl Nikolaj Někrasov, sociální, ale také experimentující básník, snad největší ruský lyrik končícího realismu, a prozaik M. J. Saltykov-Ščedrin. Ani literární tvorba N. G. Černyševského není však zanedbatelná a dnes se o ní znovu hlasitěji mluví, byť těmito mluvčími jsou spíše literární teoretici než historici – o to je to však možná cennější.

Ve 20. století může být příkladem této oscilace mezi poetikou události a plynutí Vladimir Nabokov (1899 – 1977). Jeho život a literární tvorba jsou zjevně kosmopolitní, polyliterární, jeho díla vycházejí z racionálně promyšleného modelu, z experimentu (v tom by mohl být Nabokovovi blízký Milan Kundera). Někde uprostřed jeho tvorby stojí nejvýznamnější rusky psaná díla a snad i vůbec jeho nejzávažnější prózy *Lužinova obrana* (*Zaščita Lužina* 1930) a *Pozvání na popravu* (*Priglašenije na kazn'*, 1935 – 1936, vyd. 1938). V *Lužinově obraně* to byl především úder emigrace, který je zde sugestivně zachycen, vytržení z idyly příslušníka petrohradské "zlaté mládeže", ruské intelektuální elity, fascinace přírodními vědami a domácí existenciální prózou, zejména N. V. Gogolem, jež vedly k vytvoření vykalkulované, cizelované, chladné, „geometrické“ prózy, která se bezostyšně pohybuje v nejskrytějších koutech lidské duše. Další rusky psané romány *Oko* (*Sogljadataj*, 1930, snad i *Voyeur*, také však *Očko* ve smyslu detektiv), *Kamera obscura* (1932), *Hrdinský čin* (*Podvig*, 1932), *Zoufalství* (*Otčajanije*, 1934) a *Dar* (*Dar*, 1937) včetně nedokončeného románu *Solus Rex* (1940) – většinou časopisecky publ. v revue *Sovremennye zapiski* – tvoří most k existenciálně pojatým, anglicky psaným etudám samoty a výlučnosti. Mezi díly, která ho v anglosaském a pak i v celém světě proslavila, se najednou objevuje *Ada neboli Vznět s podtitulem Rodinná kronika* (*Ada or Ardor: A Family Chronicle*, 1969), v níž sice Nabokov neopouští svá atraktivní sexuální témata, ale vytváří pozoruhodný palimpsest takřka rituálního kronikového žánru ruského 19. a počátku 20. století. Kromě Nabokova

bychom mohli dodávat další jména, včetně B. Pasternaka, M. Bulgakova nebo M. Šolochova.

Otázkou spíše zůstává, jak se pohybuje celek ruské literatury, jaké paradigma bychom mu mohli přiřknout nejen v prostoru románového žánru, ale také v poezii a dramatu a jak se na podobě ruské literatury „podepsal“ radikální zlom na sklonku 20. století, jenž zasáhl i tradiční způsob šíření ruské literatury. Pokusil jsem se na to dílem odpovědět již ve studii, která vyšla na Slovensku (Pospíšil, 1994) a je upravenou verzí příspěvku z konference o postmoderně v polském Ustroni, jež nesměl být uveřejněn, protože protirečnil elitářské koncepci D. Fokkemy, jež pseudomarxisticky spojovala její vznik a vývoj s rozvojem technologií. Tam jsem se pokusil ukázat, že se zde opět projevuje onen „prae-post efekt“: tedy to, že v slovanských literaturách právě díky jejich „klikatému“, anomálnímu, přerývanému vývoji vznikly pro realizaci postmodernistických principů ty nejlepší podmínky.

Fakt šíření intertextuality a jejího dohledávání v minulosti, virtuální autenticita a existenciální znejistění (Pospíšil, 2006) ukazují na to, že se podobné vývojové modely mohou opakovat, resp. modifikovat kdykoli. I když ruská literatura nemá již ani v samotném Rusku takový dominantní význam jako v 19. nebo ve 20. století, stále se čte a nemizí ani význam tzv. tlustých žurnálů, i když jsou nahrazovány běžným knižním trhem, nebo internetovými zdroji nebo internetovými variantami „papírových“ časopisů (např. *Novoje literaturnoje obozrenije*, *Parus* apod.). Nehledě na to, že zejména v středoevropském/postkomunistickém prostředí bývá recepce ruské literatury jednosměrně antitradicionalistická, jdoucí spíše ve stopách amerického a západoevropského vývoje, negující ruskou etickou tradici s estetickými přesahy, zůstává i v dnešní ruské literatuře přítomen silný prvek tradice, dokonce, jak se sami Rusové nejdnou vyjádřili, jisté palimpsestičnosti ve vztahu ke klasice a historicity, ovšem v jiné podobě (V. Sorokin, V. Pelevin aj.).

Jestliže však máme vytvořit – s odkazem k prae-post efektu – vývojové paradigma ruské literatury v postavantgardním období včetně nejnovějšího vývoje, a to v kontaktu s všeobecně přijímaným evropským periodizačním podložím, máme potíže. Ty jsou pozorovatelné zejména na modelu novějších dějin ruské literatury. Odhlédnuvše od řady svazků, jimiž jsme se zabývali v minulosti (Pospíšil, 2003, 2006), soustředíme se na knihu Milana Hraly a její periodizační půdorys (Hrala, 2007).

Uměle vytvářený předěl mezi ruskou klasikou a modernou překonává M. Hrala zcela přirozeně tím, že ve vstupním výkladu jde poměrně hluboko do minulosti, vlastně až k staroruským textům, byť jen obrysově. To je správně.

né, jinak vývojovou kontinuitu čtenář nepochopí. Ostatně někdy se o ruské literatuře 20. století hovoří také jako o jednom velkém palimpsestu, pod nímž ovšem prosvítá celá ruská literatura 11. – 19. století: aniž bych chtěl generalizovat, myslím, že to do značné míry o ruské literatuře více než po jiné platí doslova.

Skoro stostránková hutná sonda do ruské literatury „předmoderní“ či „protomoderní“ je založena spíše na deskripci tematické a nezřídka autor parafrázuje – v případě děl epických – jejich syžet. Není to na škodu, ale někdy tu unikají právě ty hlubinné, „palimpsestické“ souvislosti, které z ruské literatury činí jeden velký neustále modelovaný *melting pot*. Jde totiž o to, že nejen literární tradice spoluvytvářela literaturu klasickou i moderní, ale také že jí byla zpětně modelována, tedy, že například staroruská literatura tak, jak ji dnes známe, byla vlastně „vytvořena“ až ve 20. století. V jistém smyslu nám pak uniká, jaké byly vlastně klasické kořeny ruské moderny, ruské modernity nebo modernismu – mezi tím bychom měli asi diferencovat, když se za ruského postmodernistu někdy pokládá již A. S. Puškin – to by tu mělo být reliéfněji zdůrazněno, neboť se to odehrávalo v poezii, próze i dramatu na bázi proslulé ruské „nepravidelnosti“ (prae-post paradox). Přestože hlavní metodou je M. Hralovi podle našeho názoru personalismus a směřovost, jeho výklad nenásilně souvisí s tím, čemu věnoval takovou pozornost předtím: se společností a její politikou.

Problémem je určitý automatismus rozpětí slova „moderní“ pro ruské poměry: anglosaská Modern History začíná emblematicky rokem 1492, u nás je moderní literatura začíná modernou – a tak to asi myslí i M. Hrala – tedy všechno, co vzniklo souběžně s modernou nebo po moderně: modernismus je slovo, které Rusové původně užívali v sovětském období pejorativně jako protiklad „pravdivého“ realismu, později jej přejali na Západě, zejména v angličtině, jako slovo neutrální, modernita je pojem ještě širší související s pocitem životního stylu, se společenskými pohyby, s mentalitou. Kam tu patří postmoderna: je tedy něčím jiným (jak si někteří mysleli), nebo patří k moderní literatuře, tedy k literatuře epochy moderny, nebo je moderní literatura jen označením pro literaturu nejnovější od fin de siècle? Málo je tu oproti próze poezie a dramatu, je tu vůbec málo tzv. periferních, okrajových žánrů, dětské literatury, science fiction (ale je tu), detektivky, triviální literatury jako takové (jejíž význam v současném Rusku vzrůstá), vlastní sestry „velké“ literatury, bez níž by se v literatuře nic podstatného nezrodilo, ona je její „solí“.

Ukazuje se, jak se ruské vývojové specifikum promítá do periodizace v srovnání s komplexnější a stručnější knihou H. Voisine-Jechové (Voisine,

2005). Ta vykládá českou literaturu v symbiózách a osudových dvojicích, dílem komplementárních, dílem antinomických, jak to dějiny přinášely: Češi – Němci, Češi – Slované, Češi – střední Evropa, Češi – Rakousko, Češi – Slováci, okrajově Češi – Poláci, jen stopově Češi – Rusové nebo Češi – Maďari. Její pojetí současně zvýrazňuje to, co z této podivuhodné reality vyplývá, totiž často groteskní a absurdní vývojové etapy a epizody: jezuité, kteří bojují za češtinu a bádání o češtině, německy píšící čeští vlastenci a celý křivolaký politicko-kulturní vývoj ve 20. století s jeho levicovostí, katolickou a protestantskou orientací, s kulturně politickou činností emigrace. Autorka současně ve stopách dualit Reného Wellka ukazuje na duální vývoj české literatury v rovině spirituální – materialistický, katolický – protestantský, levicový – pravicový. Ukazuje se, že to, co je silou české literatury, je vytváření balance těchto všech výše uvedených antinomií a komplementárních dualit: převaha jednoho pólu, resp. likvidace pólu protikladného vždy vedla k oslabení (někdy až katastrofálnímu) esteticko-duchovní funkce české literatury, neboť jejím základním rysem nepřestává být ono prostupování a vzájemnost v nejšířším slova smyslu: možná právě proto si někteří myslí, že má i mimořádné evropské poslání.

Celistvost české literatury vytváří především spodní proud kontinuity, která vychází z uvedených duálních kořenů; zdá se, že něco zásadně tuto literaturu mění, ale obvykle tomu tak není: následný vývoj vrátí evoluční kyvadlo zase zpět, ale ovšem nikoli do stejného místa. Síla proporcionality, jistá podoba harmonie provází český literární vývoj od středověku po dnešek, stejně jako kontrastní tendence a protikladné postavy, z nichž mnohé se objevují i ve žhavé současnosti: to zajišťuje české literatuře nutnou dávku plurality a tím i vývojový dynamismus: i v dobách otevřeného politického nebo politicko-mediálního útlaku nebo potlačování nějaké vývojové, ideově tvarové tendence nebo osobností se tyto tendence nebo osobnosti – pokud měly nebo mají estetický význam – znovu vynoří, nezaniknou, dokládajíce tak známou Bachtinovu tezi o velkém čase dějin a vzkříšení každého významu vloženého do literatury. Abychom nemuseli být příliš aktuální, uvedu například dvojici Karel Čapek – Jaroslav Durych: jejich protikladnost má své osobní a etické aspekty, ale v literatuře oba po letech zaujali místo, jež jim náleží.

Oproti některým dřívějším koncepcím pokládá za další vrchol české literatury dobu barokní zcela v souladu s dnešním poznáním a ukazuje na vývoj k osvícenství: postihuje tím dynamické pnutí, které nabízelo alternativu „měkkého“ osvícenství, stejně jako „měkkého“ romantismu, jež by tolik nepopíraly předcházející vývoj, a my víme, že spodním proudem tu kontinuita přerušena stejně zcela nebyla. Osobně bych věnoval více pozornosti Bedřichu (Fridri-

chu) Bridelovi, jenž se v posledních letech dočkal v českém prostředí i nových edic a studií, stejně jako jazykovým obránám a rozpravám, jimiž český katolicismus hájil národní zájmy. Celkově lze říci, že i zde na okraji zůstaly literární žánry, které jsou sice esteticky pokleslé, ale bez nichž si vývojovou dynamiku české literatury představit nelze: knížky lidového čtení (Volksbücher), tzv. lidové baroko, hrůzostrašná próza (obdoba něm. Schauerliteratur, littérature frénétique či noir, Gothic novel apod.). Naopak neopomíjí rokové idyly a pokleslý sentimentalismus, který vytvářel místy až jádro národně obrozenských snah a poetiku dobové české literatury až po polovinu 19. století i dále.

Správně pokládá H. Voisine-Jechová za přelom ve vývoji české literatury vznik Československa roce 1918 a meziválečné období je tu vylíčeno jako klíčové pro opětovný návrat českého písemnictví na světové výsluní, což bylo symbolicky potvrzeno až v roce 1984, kdy byla Nobelova cena za literaturu udělena Jaroslavu Seifertovi jako (jak to on sám chápal) představiteli celé silné meziválečné básnické generace. Nevím, zda tu není v duchu dobových polemik opět trochu podceněn J. Wolker, jemuž se kdysi, a možná i nyní, hodně záviděl úspěch, který se ukázal jako trvalý a nikoli dobově náhodný; stručně je vyložen i A. M. Píša, J. Fučík, B. Václavek a Z. Kalandra. Vedle J. Seiferta je tu celá česká modernisticko-avantgardní literatura, zejména poezie, a to slovo „avantgarda“, o němž se často pochybuje, bych tu zdůraznil, stejně jako opo- nentní linie neokatolickou a neoklasicistickou, jež stejně nemohly neprojít sítí modernistické poetiky, jako startovní plochy českého letu ke světovosti. Při vši urbánnosti moderního českého literárního vývoje tu není opomenut ani ruralismus, třeba v díle J. Čepa, F. Křeliny, J. Knapa a V. Prokūpka. Přece jen bych v partii *Vzpomínky na válku* použil pojmu legionářská literatura než pouhé legionářské téma, je to přece i věc poetiky, obraznosti, záležitost povýtce tvarová až antropologická. Psychologická próza, byť se v rodí již na sklonku první republiky, dosahuje vrcholu až v době druhé republiky a protektorátu: právě literatura těchto dvou období by možná měla být vyčleněna jako zvláštní, i když delikátní období českého literárního vývoje (V. Řezáč, J. Havlíček, M. Hanuš, E. Hostovský, M. V. Kratochvíl, J. Glazarová, K. J. Beneš). Srovnání se slovenským naturismem je tu nabíledni. Problematickou je – stejně jako u M. Hraly – druhá polovina 20. století po současnost.

Z těchto dvou příkladech je zřejmé, jak je vývoj slovanských literatur složitý, protikladný, často paradoxní, vnitřně rozeklaný, ale současně také to, že mezi nimi jsou výrazné rozdíly, a tedy i jiné periodizační přístupy. Je to snad nejobtížnější součást literární vědy, literární historie a vůbec chápání literatury jako takové, jež se však dnes nedoceňuje.

Výše uvedený text sumarizující naše úvahy, jež vyrůstají z řady předběžných studií i knih, ukazuje – alespoň na literárním poli – co by mohlo být jednou z podstatných badatelských sfér pro slavistu působícího ve střední Evropě: hledání filologických specifik slovanského areálu právě ve vztahu ke kulturnímu spatium střední Evropy, jež může sloužit jako reflexní plocha a současně lakmusový papírek diferenciacie a integrace v slovansko-neslovanském světě. Tedy dívat se prizmatem našich kulturních zkušeností německo-slovansko-maďarských i jiných, jež do našeho areálu patřily nebo ještě patří, na celek slovansko-neslovanský ve východní Evropě, na Balkáně i u nás v proměnlivých souvislostech dějin, tedy diachronně, historicky i synchronně, funkčně. Na tomto pozadí se nám i jevy extravagantní, jako je „ruský zázrak“ nebo „zlatý věk ruské literatury“ jeví jako organická a pochopitelná součást evropského poetologického proudění, i když velmi zvláštní, a proto inspirativní, průrazná, stejně jako jindy jiné slovanské kulturní a slovesné celky, vnášející do světového literárního procesu svým složitým vývojem nové, nosné prvky. Ukázat na ně, na jejich všeobecně kulturní význam pro světovou kulturu, neskrývající přitom jejich slabiny, temná nebo bílá místa, jejich závislost a vstřícnost, ale také potenci vstřebávat a transformovat jiné podněty.

LITERATURA

- BERĎAJEV, N.: *Filosofie lidského osudu. Fragmenty z knihy Smysl dějin*. Brno: „Zvláštní vydání“, 1994. 46 s. ISBN 80-85436-32-9.
- BERDJAJEV, N.: *Smysl dějin: Pokus o filosofii člověka a jeho osudu*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1995. 159 s. ISBN 80-85241-91-9.
- BODEN, D.: *Das Amerikabild im russischen Schrifttum bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*. Hamburg: Cram, De Gruyter, 1968. 209 s. Bez ISBN.
- ČERNÝ, V.: *Kěž hoří popel můj. Z poezie evropského baroka*. Praha: Mladá fronta, 1967. 280 s. Bez ISBN.
- ČERNÝ, V.: *Esej o básnickém baroku*. Praha: Orbis, 1937. 144 s. Bez ISBN.
- HORYNA, B.: *Dějiny rané romantiky. Fichte, Schlegel, Novalis*. Praha: Vyšehrad, 2005. 453 s. ISBN 80-7021-810-X.
- HRABÁK, J.: *Smilova škola: Rozbor básnické struktury*. Praha: Jednota českých matematiků a fyziků, 1941. 89 s. Bez ISBN.
- KALISTA, Z.: *České baroko: studie, texty, poznámky*. Praha: Evropský literární klub, 1941. 351 s. Bez ISBN.
- KONRAD, N. I.: *Západ a Východ*. Praha: Lidové nakladatelství, 1973. 247 s. Bez ISBN.
- KOVAČIČOVÁ, O.: *Kontexty ruskej literatúry: aspekty tradície v ruskej literatúre 11. – 20. storočia*. Bratislava: Veda, 1999. 214 s. ISBN 80-224-0550-7.
- KOŽINOV, V.: *К социологии русской литературы XVIII – XIX веков. (К проблеме литературных направлений)*. In: *Литература и социология*. Москва: Художественная литература, 1977, с. 137 – 177. Bez ISSN.

- KŠICOVÁ, D.: *Secese: Slovo a tvar*. Brno: Masarykova univerzita, 1998. 320 s. ISBN 80-210-1970-0.
- MATHAUSEROVÁ, S.: *Cestami staletí: systémové vztahy v dějinách ruské literatury*. Praha: Univerzita Karlova, 1988. 147 s. Bez ISBN.
- MATHAUSEROVÁ, S.: *Древнерусские теории искусства слова*. Praha: Univerzita Karlova, 1976. 142 s. Bez ISBN.
- MEREŽKOVSKIJ, D. S.: *Duše Dostojevského, proroka ruské revoluce*. Praha: Rudolf Škeřík, 1923. 153 s. Bez ISBN.
- POSPÍŠIL, I.: *Puškinův „John Tanner“ – jeho kontext, smysl a funkce*. In: Československá rusistika, 1986, s. 106 – 111. ISSN 0009-0638.
- POSPÍŠIL, I.: *Čechovův Ostrov Sachalin a významové zatížení literárního textu*. In: Lidský talent. Tvorba A. P. Čechova a její působení u nás. Slavica Pragensia, 21, 1988, s. 83 – 94. Bez ISSN.
- POSPÍŠIL, I.: *Jedna česko-ruská literární spirála (Dostojevskij – Čapek – Těndrjakov)*. In: Československá rusistika, 1990, 5, s. 257 – 265. ISSN 0009-0638.
- POSPÍŠIL, I.: *Dualita a etický přesah v ruské literatuře*. In: Etika, 1991, s. 34 – 39. Bez ISSN.
- POSPÍŠIL, I.: *Spravedlnost Krista a Velikého Inkvizitora u Nikolaje Berďajeva*. In: Etika, 1992, 3, s. 37 – 42. ISSN 0862-717.
- POSPÍŠIL, I.: *Postmodernismus a konec petrohradské literatury*. In: Slovak Review, 3, 1994, 2, s. 115 – 125. Bez ISSN.
- POSPÍŠIL, I.: *Fenomén šilenství v ruské literatuře 19. a 20. století*. Brno: Masarykova univerzita, 1995. 151 s. ISBN 80-210-1083-5.
- POSPÍŠIL, I.: *Existence, struktura, rozpětí a transcendence staroruské literatury*. In: Slavica Litteraria, 1, 1998, 1, s. 27 – 37. ISSN 1212-1509.
- POSPÍŠIL, I.: *Na výspě Evropy: skici a meditace k 200. výročí narození Alexandra Sergejeviče Puškina*. Brno: Masarykova univerzita, 1999. 106 s. ISBN 80-210-2038-5.
- POSPÍŠIL, I.: *Paradoxes of Genre Evolution: the 19th-Century Russian Novel*. In: Zagadnienia rodzajów literackich, tom XLII, zeszyt 1 – 2 (83 – 84), Łódź, 1999, s. 25 – 47. ISBN 0084-4446.
- POSPÍŠIL, I.: *Два полюса бытия: англо-американский эмпиризм-прагматизм и „русская тема“ у Карла Чапека*. In: Związki między literaturami narodów słowiańskich w XIX i XX wieku, 1999, s. 225 – 233. ISBN 83-227-1394-0.
- POSPÍŠIL, I.: *К некоторым специфическим чертам развития русской литературы*. In: Slavica Litteraria, 10, 2000, 3, s. 29 – 42. ISSN 1212-1509.
- POSPÍŠIL, I.: *Literary History, Poststructuralism, Dilettantism and Area Studies*. In: Kako pisati literarno zgodovino danes? Razprave, 2003, s. 141 – 157. ISBN 961-6358-82-0.
- POSPÍŠIL, I.: *František Ladislav Čelakovský a problém slovanských romantismů*. In: Parémie národů slovanských. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané u příležitosti 150. výročí F. L. Čelakovského a vydání jeho „Mudrosloví“. Ostrava: Ostravská univerzita, 2003, s. 5 – 14. ISBN 80-7042-622-5.

- POSPÍŠIL, I.: *Baroko jako historicky vymezený fenomén a jako kulturní typ*. In: Pons Strigoniensis. Studia. Nové interpretace českého baroka. A Cseh barokk új interpretációi, 2004, s. 11 – 24. Bez ISBN.
- POSPÍŠIL, I.: *Běloruská literatura jako kulturní a umělecký typ*. In: O společných hodnotách v slovensko-bieloruských vzťahoch: zborník materiálov z vedeckej konferencie Slovensko-bieloruské vzťahy. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filologická fakulta, Katedra slovanských jazykov, 2004, s. 21 – 31. ISBN 80-89183-12-3.
- POSPÍŠIL, I.: *Problémy literární evolute a slovanské literatury*. In: Bohemica Litteraria: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada literárněvědná bohemistická, 8, 2005, s. 91 – 101. ISSN 1213-2144.
- POSPÍŠIL, I.: *Problém žánrové plurality české literatury a jeho souvislosti*. In: Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu. Stabilita a labilita žánrů, 2, 2005, s. 287 – 321. ISBN 80-7248-338-2.
- POSPÍŠIL, I.: *Ruský román znovu navštívený. Historie, uzlové body vývoje, teorie a mezinárodní souvislosti: Od počátků k výhledu do současnosti*. Ed. Jaroslav Malina. Brno: NAUMA, 2005. 209 s. ISBN 80-7204-423-0.
- POSPÍŠIL, I.: *Tranzitivní zóny, žánrová senzibilita a A. P. Čechov*. In: Jak čteme ruské klasiky. Sborník z konference věnované 100. výročí úmrtí A. P. Čechova, 2005, s. 96 – 107. Bez ISSN.
- POSPÍŠIL, I.: *Barokní literatura z pohledu komparativně genologické slavistiky. K barokologickým studiím Milana Kopeckého*. In: Slovenský literárny barok, 67, 2005, 3, s. 180 – 188. ISSN 0037-6736.
- POSPÍŠIL, I.: *Plynutí a událost. (K „filozofii“ ruského románu)*. In: Slovak Review, 14, 2005, 1, s. 14 – 22. ISSN 1337-9275.
- POSPÍŠIL, I.: *Próza virtuální autenticity a existenciálního znejistění*. In: Slavica Litteraria, 10, 2006, s. 5 – 20. ISBN 80-210-3987-6. ISSN 1212-1509.
- POSPÍŠIL, I.: *Česká literatura a její mezinárodní souvislosti. K českému vydání knihy Hany Voisine-Jechové Dějiny české literatury*. In: Slavica Litteraria, 11, 2008, 1, s. 107 – 114. ISSN 1212-1509.
- POSPÍŠIL, I.: *Karel Čapek – przypadek prawie zapomnianego mistrza człowieczeństwa i tolerancji*. In: Dyskursy i przestrzenie (nie)TOLERANCJI, 2008, s. 109 – 118. ISBN 978-83-7525-220-0.
- POSPÍŠIL, I.: *Primerjalna književnost, srednjeevropski kulturni prostor in teorija literarne zgodovine*. In: Primerjalna književnost, 2008, s. 137 – 148. ISSN 0351-1189.
- POSPÍŠIL, I.: *Problém teorie literárních dějin a jeho interdisciplinární souvislosti*. In: *Filozoficko-estetické reflexie posthistorického umenia*. Ed. Jana Sošková. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2008, s. 88 – 102. ISBN 978-80-8068-699-4.
- POSPÍŠIL, I.: *Úspěšný pokus o směrovou a personalistickou historii moderní ruské literatury. Nad Ruskou moderní literaturou Milana Hraly*. In: Slavica Litteraria, 11, 2008, 2, s. 87 – 98. ISSN 1212-1509.
- POSPÍŠIL, I.: *Literární komparatistika, středoevropský kulturní prostor a teorie literárních dějin*. In: Slavica Litteraria, 12, 2009, 1, s. 117 – 126. ISSN 1212-1509.

- POSPÍŠIL, I.: *Literární komparatistika, areálová / kulturní studia, teorie literárních dějin a problém hodnoty v současné literárněvědné praxi*. In: Opera Slavica, 19, 2009, 1, s. 20 – 33. ISSN 1211-7673.
- POSPÍŠIL, I.: *Teorie literárních dějin, literární komparatistika a identita národních literatur (problém východoslovanského areálu)*. Eds. Halyna Myronova, Oxana Gazdošová, Petr Kalina, Olga Lytvynjuk, Jitka Micháliková, Libor Pavlíček. In: Ukrajinstika: minulost, přítomnost, budoucnost. Sborník vědeckých prací. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 463 – 474. ISBN 978-80-210-4964-2.
- POSPÍŠIL, I.: *The Permanent Crisis, Or Can, Could or Should Comparative Literary Studies Survive? Between History, Theory and Area Studies*. In: World Literature Studies, 18, 2009, 1, s. 50 – 61. ISSN 1337-9690, ISSN 1337-9275.
- POSPÍŠIL, I.: *Teorie literárních dějin jako projev dialogu kultur*. Eds. Oldřich Richterek, Miroslav Půža. In: Dialog kultur V. Hradec Králové: Oftis, 2009, s. 553 – 559. ISBN 978-80-7405-045-9.
- POSPÍŠIL, I.: *Prostorovost/spaciálnost/areálovost a literatura*. In: World Literature Studies, 19, 2010, 2, s. 61 – 73. ISSN 1337-9690.
- POSPÍŠIL, I.: *Singularity and the Czech Interwar Essay among the Currents: František Xaver Šalda, Karel Čapek, and Jaroslav Durych*. In: Primerjalna književnost, 33, 2010, 1, s. 131 – 142. ISSN 0351-1189.
- ROTREKL, Z.: *Barokní fenomén v současnosti*. Praha: TORST, 1995. 232 s. ISBN 80-85639-51-3.
- SMIRNOV, I. P.: *Diachroničeskije transformacii literaturnych žanrov i motivov*. In: Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 4, Wien, 1981. Bez ISBN.
- SMIRNOV, I. P.: *Chudožestvennyj smysl i evolucija poetičeskich sistem*. Moskva: Nauka, 1977. Bez ISBN.
- VOISINE-JECHOVÁ, H.: *Dějiny české literatury*. Praha: H&H, 2005. s. 115 – 125. ISBN 80-7319-031-1.
- WELLEK, R.: *The Theory of Literary History*. Travaux du Cercle Linguistique du Prague 6, Praha, 1936, pp. 173 – 191. Bez ISSN.
- WOLLMAN, F.: *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 7. Bern: Peter Lang Verlag, 2003. 402 s. ISSN 1434-3193, ISBN 3-631-51849-80.
- WOLLMAN, F.: *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*. Brno: Filosofická fakulta MU, 1936. 154 s. Bez ISBN.
- WOLLMAN, F.: *Slovesnost Slovanů*. Eds. Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. 2. vyd. Brno: TRIBUN EU, 2012. 259 s. ISBN 978-80-263-0223-0.
- WOLLMAN, F.: *Slovesnost Slovanů*. Praha: Vesmír, 1928. 259 s. Bez ISBN.

O DEFINIČNÝCH VLASTNOSTIACH (VERBÁLNEHO) TEXTU

Jana Sokolová

ON THE DEFINITIONAL PROPERTIES OF (VERBAL) TEXT

Abstract: Verbal text is a message that is characterized by specific and unique properties on the one hand, and general, definition properties on the other hand. The definition properties interpreted from the point of view of text linguistics (i.e. participation of linguistic means on its content and formal structure), and from the positions of applying of speech acts and the principle of cooperation are: informativeness, catenation and tonality of the text. The informativeness of the text is provided by verbal and non-verbal information. The catenation of the text is realized as a macro compositional, propositional, lexical and semantic segmentation and as an integration of content (theme) and linguistic means. The tonality of the text is expressed through the axiological and emotional involvement of a percipient and recipient. It could be divided into neutral, positive (maggiore) and negative (minore) tonality. The tonality is an expression of supposed and realized effect of a message on the recipient that is achieved by the theme and method of its verbalization.

Keywords: text, informativeness, catenation, tonality, text linguistics, principle of cooperation, speech act theory

K hlbšiemu poznaniu textu stále patrí aj identifikácia jeho kategoriálnych vlastností. V odbornej literatúre sa zvyčajne uvádza intenciálnosť (интенциональность), celistvosť (цельность), súdržnosť (связность), informatívnosť (информативность), receptívnosť (восприимчивость), situačnosť (ситуативность), intertextuálnosť (интертекстуальность), ale aj štruktúrovanosť (структурность), ohraničenosť (ограниченность), kompozičná zavŕšenosť (композиционная завершенность), sémantická organizácia (семантическая организованность) a iné (porov. *Текст: теоретические основания и принципы анализа*, 2011). Na úvahu o relevantných vlastnostiach verbálnych textov ponúkame vymedzenie definičných vlastností textu, t. j. vlastností, ktoré figurujú invariantne a môžu byť intersemioticky extenzifikované aj na iné druhy komunikátov. Vychádzame z uchopenia textu z aspektu extratextuality, intratextuality a intertextuality (Sokolová, 2012). Na rozdiel od aspektu extratextuality, ktorý prezentuje text akoby z pozície jeho okolia, alebo aspektu intertextuality, ktorý sa zameriava na reflexie a vzťahy medzi dvoma a viacerými textami, aspekt intratextuality predstavuje pohľad „dovnútra“ textu.

V týchto súvislostiach sa ponúka možnosť posudzovať (verbálny) text

ako komunikát, ktorý na jednej strane charakterizujú všeobecné, definičné príznaky a na druhej strane ho identifikujú a vyčleňujú jeho špecifické, jedinečné vlastnosti. Kým jedinečnosť sa prejavuje ako singularita, idiovariabilita a sociabilita konkrétneho textu (porov. Miko, 2011, s. 94 – 95), prototypové, definičné príznaky sú výrazom ontologických, gnozeologických, komunikačných, obsahovo-štruktúrnych vlastností textov. Majú univerzálny charakter v tom zmysle, že nie sú striktne determinované ani jazykom textu, ani typom textu (komunikátu). Z aspektu intratextuality sa nimi javia: **(1) informativnosť, (2) zreťazovanie (konkatenácia) a (3) tonalita textu.** (Poznámka: Definičné vlastnosti textu interpretujeme jednak z pozície lingvistiky textu, ktorá sa zaoberá účasťou jazykových prostriedkov na jeho obsahovej a formálnej výstavbe, t. j. v syntéze organizujúcich princípov obsahu, formy a funkcie textu, a jednak z pozícií uplatňovania teórie rečových aktov a princípu kooperácie z konverzačnej teórie.)

(1) Informativnosť textu sa z pohľadu semiotiky realizuje v prieniku sémantiky, syntagmatiky a pragmatiky. Informativnosť textu z pohľadu komunikácie sa spája s ponímaním textu ako komunikátu, v ktorom *niekto informuje niekoho o niečom, nejako, s nejakým zámerom a nejakým účinkom.* To znamená, že sa implicitne predpokladajú a akceptujú zložky komunikačného procesu, ktorými sú: autor, kód, text, kanál, adresát, komunikačná situácia. Komunikátom môže byť nielen verbálny text, ale aj výtvarné dielo, tanec, odev, gesto a pod. To znamená, že možno hovoriť o troch druhoch komunikátov: verbálnych, neverbálnych (napr. hudobné diela, tanec) a zmiešaných, kreolizovaných (napr. komiksy, reklamné oznamy, plagáty, karikatúry). Ďalej sa rozlišujú jednokódové a viackódové komunikáty, t. j. simplexné a komplexné komunikáty. Komplexné komunikáty fungujú na pozadí troch princípov: a) harmónie kódov; b) dominancie jedného z kódov; c) substitúcie, umožňujúcej vzájomné zastupovanie sa kódov pri vyjadrovaní identických obsahov. V kreolizovaných textoch ide buď o konkurenčný, alebo koexistenčný vzťah medzi obrazom a textom. Raz je v popredí obraz, inokedy text alebo ide o kompromis.

Text je vždy informatívny. Ústredná obsahová informativnosť ktoréhokoľvek textu sa spája s antropologickým, homocentrickým princípom, ktorý sa v textoch reflektuje v rôznej miere a pomere explicitnosti a implicitnosti. Informativnosť vstupuje do základných príznakov textu, a to ako: vyjadrenosť – text je zafixovaným jazykovým prejavom a slúži na zachovanie v ňom obsiahnutých informácií; ohraničenosť – text je celistvým útvarom, ktorý je rámcovaný začiatkom a koncom; štruktúrovanosť – text tvorí osobitnú štruktúru,

pretože v ňom inkorporované informácie sú usporiadané a hierarchizované podľa princípov samotnej štruktúry (Lotman, 1970, s. 67 – 69). Vzájomný pomer medzi explicitnosťou a implicitnosťou informácie je daný prirodzenou mierou proporcionality a optimalizácie. Presýtenosť explicitnosti môže mať za následok výrazovú redundantnosť a ťažkopádnosť, nadmerná implicitnosť môže viesť k neporozumeniu zmyslu alebo ku komunikačným nedorozumeniam.

V texte sa prelínajú (1.1) verbálne a (1.2) neverbálne informácie. Spoločne vytvárajú predpoklady celostnej recepcie textu, podieľajú sa na uchopení vyjadreného aj nevyjadreného rozmeru textu.

(1.1) Verbálna informácia je informácia, ktorá je realizovaná (komunikovaná) jazykovými prostriedkami. Možno rozlišovať jazykovú informáciu (explicitnú a implicitnú jazykovú informáciu) a textovú informáciu (explicitnú a implicitnú textovú informáciu). Jazyková informácia je obsahová entita a produkt jazykovej komunikácie. Súvisí s jazykom a závisí od jazykového systému. Je nemateriálnej povahy, ale získava sa v procesoch, ktoré majú materiálnu podstatu. Zmyslom jazykovej (rečovej) komunikácie je odovzdať príjemcovi primerané množstvo sémantickej a/alebo pragmatickej informácie. Uskutočňuje sa to v súhre hierarchicky a diskkrétne organizovaných lingvistikých, paralingvistických a extralingvistických prostriedkov. Pri spracovaní sémantickej informácie na lexikálnej úrovni experimentálne štúdie poukazujú na to, že lexikálna aktivácia sa uskutočňuje relatívne samostatne, t. j. nezávisle od pragmatickej plauzibility a kontextom určených preferencií. Pri spracovaní lexémy sa aktivizujú všetky sémantické informácie uložené v mentálnom lexikóne. Kontextové faktory ovplyvňujú aktivované významové jednotky až pri postlexikálnych operáciách. Pri spracovaní polysémantických výrazov sa najprv aktivujú všetky významy súčasne a potom veľmi rýchlo dochádza k roztriešteniu viacznačnosti a výberu jediného významu (porov. Schwarzová, 2009). Jazykové informácie sú úzko späté s polymorfizmom jazykových znakov, umožňujúcich „*сделать нашу систему коммуникаций негеделевской*“ (Nalimov, 1979, s. 73). Úspešnú informatívnosť komunikácie totiž paradoxne zabezpečuje neurčitnosť a nepresnosť jazykových znakov, ktoré, ako ďalej zdôrazňuje V. V. Nalimov, používateľom jazyka poskytujú možnosť povzniesť sa nad prísne deduktívne formy myslenia. Explicitné textové informácie sú do textu kódované prostredníctvom konštrukcií a segmentov s explicitným lexikálno-gramatickým obsadením. Implicitné textové informácie sú späté najmä s podtextom ako simultánne implikovaným textom, plne závislým od interpretácií recipienta. I. R. Galperin (2008) rozlišuje tri typy textovej informácie: a) obsahovo-faktuálne informácie, ktoré prezentujú fakty, udalosti,

údaje o javoch, vlastnostiach a procesoch, ktoré sa realizujú vždy explicitne a pomocou jazykových prostriedkov; b) obsahovo-konceptuálne informácie, ktoré sú realizované v intenčných a interpretačných súvislostiach, v zámere autora a obsahovej interpretácii textu recipientom; c) obsahovo-podtextové informácie, t. j. skryté, implicitné informácie, ktoré sú z textu vyvodzované prostredníctvom asociačných a konotačných súvislostí.

(1.2) Neverbálna informácia je sprostredkovaná neverbálnymi (paralingvistickými) výrazovými prostriedkami. Do okruhu neverbálnych informácií z poznatkovej bázy patria presupozície, inferencie a implikácie. Pri spracúvaní informácií kľúčovú úlohu majú aj koncepty, schémy (frames) a scenáre (scripts), ktoré sa na úrovni filozofického zovšeobecnenia nazývajú interpretačné konštrukty. Ide o mentálne organizačné jednotky predstavujúce štruktúry znalostí o svete, ktoré riadia naše vnímanie, poznávanie, konanie, správanie (porov. Dolník, 1995). Koncepty, schémy aj scenáre tvoria akoby mosty medzi jazykom a mimojazykovou skutočnosťou.

Na percepcii a recepcii informácií sa významnou mierou podieľa aj kontext aj paratext. Kontext je okolie, situácia, v ktorej sa realizujú verbálne aj neverbálne informácie textu, je to „abstraktná, kódom zaregistrovaná možnosť, že určitý výraz sa vyskytne v spojení s inými výrazmi, patriacimi do toho istého semiotického systému“ (Eco, 2010, s. 27). Rozlišuje sa jazykový a mimojazykový kontext. Jazykový kontext je časť textu, v ktorej sa vymedzuje sémantika alebo štylistika jazykového prvku, jeho hodnota. Napríklad pre lexikálnu jednotku existujú dva druhy jazykových kontextov: a) užší kontext, ktorý je vo všeobecnosti tvorený istou syntaktickou konštrukciou, t. j. vetou alebo klauzou; b) širší kontext, ktorý tvoria všetky vety daného textu, v ktorých sa daná lexikálna jednotka vyskytuje, t. j. hreb (porov. Hřebíček, 2002, s. 67). Mimojazykový kontext je neverbalizovaná zložka textu, ku ktorej patria komunikanti (hovoriaci aj adresát), ich znalosti a predpoklady, situácia (miesto a čas) a pod. Do mimojazykového kontextu sa zaraďuje aj spoločenský kontext, ktorý zahŕňa kontext sociálny, politický, ekonomický a kultúrny. V rámci mimojazykového kontextu Juraj Dolník (2009, s. 288) vymedzuje pragmatický kontext, ktorý predpokladá: typ sociálnej situácie, pomocou ktorej sa charakterizuje sociálny kontext; konceptuálnu schému, ktorá zahŕňa údaje týkajúce sa jednak stereotypnej situácie (vzájomne prepojené príznaky ovplyvňujúce správanie sa účastníkov sociálnej interakcie – miesto, funkcia, vlastnosti, vzťahy, pozície) a jednak konvenčných pravidiel (princípov, noriem, zákonov), ktoré určujú správanie sa podľa konkrétnych rolí, pozícií, funkcií; ďalej je to postupnosť činností hovoriaceho a postupnosť činností adresáta. Výskumy ukazujú, že recepcia ako súhra textu a kontextu je riadená stratégiami, ktoré sú založe-

né na týchto predpokladoch: a) recipient si vytvára mentálnu reprezentáciu obsahov, o ktorých sa v texte hovorí; b) recipient interpretuje obsahy ako obsahy určitého typu, t. j. interpretácia sa orientuje podľa existujúcich znalostí štandardných situácií; c) recipient pri interpretácii nečaká až na koniec textu, ale začína už od prvého slova, t. j. spracovanie textu prebieha v reálnom čase, online, pričom mentálne reprezentácie sa v priebehu spracovávaného textu postupne modifikujú; d) recipient využíva všetky informácie na to, aby dosiahol cieľ, ktorým je porozumenie textu; e) recipient prihliada na funkciu textu vo svojom sociálnom kontexte, využíva znalosti o sociálnych súvislostiach interakcie, ich motívoch a cieľoch (porov. Schwarzová, 2009).

Kým úloha kontextu pri kreovaní informatívneho textu je všeobecne akceptovaná, funkcia paratextu je akoby v ústraní. Paratext je pritom svojou intertextuálnosťou akýmsi prahom, predsieňou textu, polopriepustnou membránou, prepájajúcou text s inými semiotickými sústavami (porov. Benyovszky, 2011, s. 115 – 118). Paratext tvorí: meno autora, titul, podtitul, vnútorné tituly, prológ, epilóg, predslov, doslov, poznámky pod čiarou alebo za textom, motto, ilustrácie, obal a pod. V rámci paratextu sa niekedy rozlišuje pretext a posttext. Súčasťou pretextu sú informácie, ktoré sa nachádzajú pred ústredným textom, posttext sú informácie za textom. Paratexty majú priestorové, časové, substanciálne, pragmatické a funkcionálne stránky. Z priestorového hľadiska sa rozlišuje a) vonkajší a b) vnútorný paratext, t. j. epitext a peritext. Do epitextov patria napríklad citáty z recenzných posudkov, citáty z interview autora a pod., ktoré sú vytlačené na obálke. Do peritextov sa zahrňuje predslov, doslov, poznámky pod čiarou a pod. Temporálny aspekt sa spája so všetkými časovými údajmi. Substanciálnu zložku tvoria a) verbálne (t. j. údaje komunikované jazykovými prostriedkami) a b) ikonické paratexty, ku ktorým patria najmä ilustrácie a typografia (technika tlače, použitie sadzby a pod.). Pragmatický aspekt sa viaže na autora a vydavateľa, ktorí zásadným spôsobom ovplyvňujú paratext. Funkcionálne hľadisko je komplementaritou priestorových, časových, substanciálnych a pragmatických stránok.

Vráťme sa k textu z pohľadu komunikácie. Ako je známe, základným princípom komunikácie je princíp kooperácie. Vychádza sa z toho, že komunikácia je racionálna a obojstranne ústretová a za normálnych okolností sa uskutočňuje s cieľom úspešného a zmysluplného informovania sa. Princíp kooperácie sa uplatňuje prostredníctvom všeobecných pravidiel (postulátov), ktoré vymedzil H. P. Grice (1957, preklad do slovenčiny 1992) a označil ich ako maximy. K základným postulátom kooperácie patrí: princíp kvantity, ktorý predpokladá adekvátnu mieru poskytovanej informácie; princíp kvality, ktorý sa spája s obsahovou a pravdivostnou hodnotou podávanej informácie;

princíp vzťahu, relevancie, ktorý znamená pridížanie sa témy, obsahu komunikácie; princíp spôsobu, ktorý sa viaže na modalitu, t. j. ako, akým spôsobom sa podáva informácia. Maximy kvantity, kvality, relevancie a spôsobu sú vždy kontextualizované vzhľadom na rôzne komunikačné situácie. Princíp kooperácie je jedným z hlavných princípov tvoriacich systém pravidiel úspešnej verbálnej komunikácie, ktorý na interpersonálnej úrovni vypracoval G. N. Leech (1983). Okrem spomínaného kooperačného princípu ho tvorí princíp irónie a zdvorilostný princíp, ktorý implikuje zásadu taktu, zásadu veľkorysosti, zásadu uspokojenia, zásadu súhlasu, zásadu skromnosti, zásadu sympatie a zásadu kontaktu. Maximy kvality a kvantity sú zásadné pre informativnosť textu, maxima vzťahu súvisí so zreťazovaním na obsahovej a následne formálnej úrovni a princíp spôsobu implikuje tonalitu textu. Umberto Eco (2010, s. 237) z pozície princípu kooperácie v každom texte eviduje akoby dva komponenty: informáciu, ktorou text vybaví autor, a informáciu, ktorú k nej pripojí recipient (v tomto prípade U. Eco hovorí o modelovom čitateľovi), pričom druhá informácia je determinovaná a orientovaná prvou informáciou. Text je totiž akoby výzvou, kladie „otázky“, na ktoré má recipient odpovedať.

Z iného uhla pohľadu je informativnosť textu deklarovaná ako pragmatická funkcia, ako jej primárna ilokúcia /porov. definíciu textu: „Text je relatívne uzavretý komunikačný celok, ktorý na základe obsahovej a ilokučnej štruktúry plní propozičnú a pragmatickú funkciu“ (porov. Dolník – Bajžíková, 1998, s. 10)/. Typológia „informativnosti“ textu vychádza zo známej typológie rečových aktov J. R. Searla (1965, preklad do slovenčiny 1992). Rečový akt je propozičným aktom a ako propozičný akt sa klasifikuje aj referencia, aj predikácia. Referujúce aj predikatívne výrazy tvoria vety (propozície), ktoré sa dajú použiť na vykonanie rôznych ilokučných aktov (direktívnych, deklaratívnych, komisívnych, asertívnych a pod.). Pragmatický aspekt spočíva v tom, že sú to používatelia, ktorí referujú, a nie výrazy, ktoré sú na to používané. Typológiu rečových aktov modifikoval J. Horecký (2003), takže môžeme rozlišovať fatickú, direktívnu, erotetickú (t. j. zisťovaciu), argumentačnú, naratívnu, deskriptívnu a explikatívnu informativnosť. Informativnosť podľa rečových (výpovedných) aktov sa reflektuje v spôsoboch podávania informácie v jednotlivých žánrových podobách textov a čiastočne v postupoch, ktoré štylistika vymedzila ako slohové postupy.

(2) Zreťazovanie (konkatenácia) textu je princíp, ktorý je vo svojej procesuálnej aj rezultatívnej podobe strategicky postavený na postupnosti krokov smerujúcich od faktov pragmatických cez sémantické k syntaktickým a v semiotickom zmysle vytvárajúcich dynamické siete (porov. Kořenský, 2004, s. 107 – 108). Zreťazovanie je proces, ktorý zaisťuje spojenie alebo

integráciu dvoch alebo viacerých entít, ktoré vedú k vytvoreniu novej entity s novými vlastnosťami a funkciami (porov. Tondl, 2005, s. 108). Zreťazenie je zoradenie a usporiadanie entít. Zreťazovanie je vždy spojené s aplikáciou sústavy pravidiel, ktoré závisia od druhu zreťazovaných entít. To znamená, že zreťazovanie vytvára nové vzťahy medzi vstupnými entitami a umožňuje vznik nových vlastností alebo funkcií. V logickej sémantike sa rozlišujú dva odlišné typy zreťazenia: extenzionálne zreťazenie a intenzionálne zreťazenie. Zreťazenie je extenzionálne, ak sémantická hodnota štruktúry, ktorá bola vytvorená týmto zreťazením, závisí od hodnoty vstupných komponentov. V prípade intenzionálneho zreťazenia výsledná sémantická hodnota nie je a nemusí byť závislá od hodnôt komponentov. Zreťazovanie v rámci textu môže byť ponímané ako vnútorné zreťazovanie, ktoré je výsledkom akomodačno-asimilačných procesov medzi vnútorným a externým zreťazovaním (komunikáciou). V pozadí zreťazovania treba implicitne vnímať prelnutie sa troch „úrovní“: skutočnosti, kognície a jazyka.

Na úrovni jazyka sa z aspektu intratextuality realizuje zreťazovanie, syntagmatika: (2.1) makropropozičná, (2.2) propozičná a (2.3) lexikálnosémantická.

(2.1) Makropropozičné zreťazovanie v písaných textoch si vyžaduje lineárnosť (t. j. lineárny tok textu, ktorý implikuje postupnosť) a sekvenčnosť (text prezentuje myšlienkový obsah v sukcesívnych, resp. inkoharentných sekvenciách). Makropropozičné zreťazovanie v písanom monologickom texte je zreťazovaním na úrovni odsekov. Odsek je súčasťou horizontálneho členenia textu a výrazom jeho obsahovej štruktúry. Odseky ako najnižšie textové jednotky (J. Vaňko), elementárne textové jednotky (E. Bajžíková), textové podjednotky (F. Daneš) sú úseky písaných foriem textu, je to segmentácia podľa tematicko-kompozičnej výstavby textu. Odseky, podobne ako verše a strofy, sú informatívne už svojou grafickou úpravou. Jej komunikatívnou funkciou je explicitné vymedzenie obsahového členenia textu, ktoré môže byť ovplyvnené tak objektívnymi, ako aj subjektívnymi faktormi. Rozlišujú sa štyri základné typy odsekov: odseky so stabilnou odsekovou témou; odseky rozvíjajúce odsekovú tému; rámcové odseky (t. j. odseky s postupnou špecifikáciou alebo exemplifikáciou zložiek odsekovvej témy); odseky s vyvíjajúcou sa odsekovou témou (podrobný výklad nájdeme u F. Daneša, 1994). Medzi odsekmi spravidla je, no nemusí byť obsahová a formálna nadväznosť, prechody medzi nimi môžu byť plynulé, ale aj ostré. Odseky sa môžu líšiť aj svojou dĺžkou. Príklad realizovania odsekov len jednotlivými výpoveďami nachádzame v diele D. Charmsa *Mačkin zabil Kočkina* (*Машкин убил Кошкина*, 1933 – 1939), kde 12 výpovedí je umiestnených do 12 odsekov. Ako protipól sa uvádza posledná časť románu Jamesa Joycea *Ulysses* (1922), v ktorej vnútorný monológ Molly Bloomovej je

realizovaný ako prúd myšlienok a impresií, ktoré sú pretlmočené vetami bez odsekového tematizovania (rozsah odseku tvorí niekoľko strán textu).

Zoskupenie, zreťazenie odsekov, ktoré sú navzájom tematicky úzko prepojené (spája ich hypertéma), tvorí tzv. odsekovú skupinu. Odseky v rámci odsekovej skupiny môžu, podobne ako propozície v rámci odseku, uplatňovať rôzne spôsoby rozvíjania tematickej línie. Makropropozičné zreťazovanie je teda zreťazovanie akoby hypotematických úsekov v rámci hyperotémy. Stupeň tesnosti medzi dvoma susediacimi odsekmi (hypoodsekmi) závisí od toho, ako vysoko a ďaleko je ich spoločná hyperotéma. Napríklad nízky stupeň tesnosti predpokladá, že tematická nadväznosť je relatívne voľná (odseky sú akoby samostatné), keďže hyperotéma sa viaže napríklad na kapitolu. Vzdialenosť odsekov pri vyjadrovaní hyperotémy signalizujú odsekové začiatky a odsekové ukončenia. Tematické prechody medzi odsekmi môžu byť explicitné aj implicitné.

Makropropozičné zreťazovanie na úrovni témy odráža textovú stratégiu. V naratívnych a dramatických textoch sa zreťazovanie reflektuje ako prepojenie jednotlivých epizód fabuly, motívov, je to spôsob, akým sú jednotlivé výstupy skĺbené, ako sa koordinujú a rytmizujú a tým zabezpečujú plynulý prechod od jedného uzlového bodu k druhému, od jednej sekvencie k druhej. Sekvencia je segment, ktorý v recipientovi vyvoláva dojem ukončeného celku, príbehu. Zreťazenie sekvencií tvorí zápletku, súčasťou ktorej je motív. Motív predstavuje autonómnou jednotku deja, funkčnú jednotku rozprávania a opakujúcu sa tému (Pavis, 2004). Rozvíjanie témy z aspektu zreťazenia motívov môže byť:

a) postupné, keď tému tvoria odlišné a neopakujúce sa motívy:

$A \rightarrow B \rightarrow C \rightarrow D \rightarrow E \rightarrow F \rightarrow G$;

b) striedavé (rondové), t. j. ústredný motív sa strieda s rôznorodými kontrastívnymi časťami:

$X \rightarrow A \rightarrow X \rightarrow B \rightarrow X \rightarrow C \rightarrow X$;

c) variačné, keď ústredný motív na začiatku je rozvíjaný variantnými časťami:

$X \rightarrow X_a \rightarrow X_b \rightarrow X_c \rightarrow X_d \rightarrow X_e$;

d) zrkadlové, v ktorom ústredný motív je uprostred, predchádzajú mu dva rôzne motívy, ktoré sa v inverznom poradí opakujú:

$A \rightarrow B \rightarrow X \rightarrow B \rightarrow A$;

e) tzv. sonátové, ktoré je založené na kontraste dvoch alebo viacerých samostatných motívov a na ich rozvedení; sonátová forma má tri časti: expozíciu, rozvedenie a reprízu:

úvod $\rightarrow Y \rightarrow X \rightarrow YX \rightarrow Y \rightarrow X' \rightarrow$ *záver*.

(Poznámka: Konkatenácia motívov v naratívnych textoch je analogická so zreťazovaním motívov v hudobných formách a vyžiada si hlbšiu analýzu a deskripciu.)

(2.2) Propozičné zreťazovanie je výrazom tematicko-rematickej sukcesívnosti, tematickej progresie, tematickej postupnosti. K základným typom tematických postupností patria: nadväzná tematizácia rémy; postupnosť s priebežnou témou; postupnosť s rozvíjaním rozštiepenej témy; tematické odvodzovanie, resp. odvodzovanie z hypertémy; tematický skok (porov. Daneš, 1968; Mluvnice češtiny 3, 1987). Propozičné zreťazovanie ako spôsob pripájania novej vety na predchádzajúcu nazval J. Mistrík (1985) glutináciou a podľa iníciaľových výrazov (t. j. výrazov na začiatku viet) vymedzil stupnicu glutinačnej sily. S najväčšou glutinačnou silou sa pripája veta, ktorá má na začiatku konektor (stupeň glutinácie s hodnotou 4), ďalej verbum finitum (3), okolnostné určenie (2), predmet (1) a podmet (stupeň glutinácie 0). Stupeň kohézie sa vypočítava ako aritmetický priemer.

Máme pred sebou text D. Charmsa *Istý inžinier si vytýčil za cieľ...* (Некий инженер задался целью..., 1930):

Некий инженер задался целью выстроить поперек Петербурга огромную кирпичную стену. Он обдумывает, как это совершить, не спит ночами и рассуждает. Постепенно образуется кружок мыслителей-инженеров и вырабатывается план постройки стены. Стену решено строить ночью, да так, чтобы в одну ночь все и построить, чтобы она явилась всем сюрпризом. Созываются рабочие. Идет распределение. Городские власти отводятся в сторону, и наконец настает ночь, когда эта стена должна быть построена. О постройке стены известно только четверем человекам. Рабочие и инженеры получают точное распоряжение, где кому встать и что сделать. Благодаря точному расчету, стену удастся выстроить в одну ночь. На другой день в Петербурге переполох. И сам изобретатель стены в унынии. На что эту стену применить, он и сам не знал.

V texte môžeme sledovať pohyblivú glutináciu: 0-2-1-3-3-0-1-0-1-2-4-1 s nízkym stupňom kohézie ($18 : 12 = 1,5$), ktorá je typická pre viac-menej vyrovnané tempo narácie.

V texte často dochádza k modifikáciám výpovedí a vytvárajú sa príznakové organizácie. Tieto modifikácie sú funkčné a intencionálne v tom, že uplatňovaním parcelácie, konjunkcie, adície a subtrakcie vzniká zreťazovanie, ktoré predstavuje funkčné prekódovanie, a to nielen vo sfére syntagmatiky a sémantiky, ale najmä pragmatiky. Parcelácia je akoby osamostatňovanie komponentov na sled samostatných výpovedí. Vytvára efekt logicko-séman-

tického a emocionálno-expresívneho zdôrazňovania segmentov textu. Konjunkcia predstavuje zlučovanie výpovedí do väčších celkov. Krajným prípadom je potom text, ktorý tvorí akoby jedna výpoveď. V rámci adície sa uplatňuje pripájanie, vkladanie a vytyčovanie vetných komponentov. Adíciu zo sémantického hľadiska charakterizuje nová informatívnosť (iného druhu než základná). Z pragmatického hľadiska ide o reliéfizáciu textu, ktorou sa signalizuje nižšia miera informačnej dôležitosti niektorej časti textu a zdôrazňuje sa téma novej výpovede. Princíp subtrakcie pôsobí ako významný kondenzačný faktor textovej štruktúry. Najčastejšie sa spája s textovou elipsou, apoziopézou a proziopézou.

(2.3) Lexikálnosémantické zreťazenie sa vzťahuje na problematiku: lexikálnosémantického aspektu syntagiem; spájateľnosti lexikálnych jednotiek; syntézy ich významov; vzájomného pôsobenia usúvzťažnených lexikálnych jednotiek (systematický a podrobný výklad poskytuje práca J. Dolníka, 2003, s. 137 – 154). Ukazuje sa, že lexikálna kohézia je základným a najfrekvencovanejším zreťazovaním, ktoré participuje na textovej konexii. Vyplýva to z poznania, že jednotlivé propozície v texte zabezpečujú informatívnosť na úrovni témy prostredníctvom tematicky usúvzťažnených lexikálnych jednotiek tvoriacich lexikálne reťazce a izotopické siete. Napríklad v básni A. Feta *Velkolepý obraz* (*Чудная картина*; 1832) izotopické vzťahy reflektujú kompozíciu implicitného priestoru, t. j. z akého pohľadu, z akej perspektívy autor zobrazuje krajinu. Verše totiž odrážajú najprv pohľad dopredu (*белая равнина*), potom smerom hore (*полная луна, свет небес высоких*) a napokon pohľad z vtáčej perspektívy, zhora (*и блестящий снег, и саней далеких одинокий бег*).
Рогов.: *Чудная картина, // Как ты мне родна: // Белая равнина, // Полная луна, // Свет небес высоких, // И блестящий снег, // И саней далеких // Одинокий бег.*

Text z aspektu intratextuality ponúka pohľad na jeho textúru ako na dynamickú sieť navzájom poprepájaných udalostí. Takéto usporiadanie nezávisí len od vlastností jeho zložiek, takže môže byť realizované rôznymi spôsobmi a mnohými rozličnými druhmi zložiek (Capra, 2004, s. 99). Jednotlivé zložky vytvárajúce systém sú organizované podľa plánu, ktorý produkuje zmysel. Všetky vyplývajú z vlastností ďalších častí a koexistencia ich vzájomných vzťahov je určená štruktúrou celej siete (ibid., s. 48). Metaforické prirovnanie textu k sieti sa nevyučuje s akceptovaním štruktúry, ale naopak, rozširuje interpretačné možnosti, keďže sa výraznejšie asociuje s priestormi nevypovedaného.

Zreťazovanie je výrazom princípu kompozicionality, keďže medzi propozíciami existuje vzťah vyplývania (inferencie). Priamo súvisí so segmentáciou a závisí od segmentácie ako určovania minimálnych jednotiek. Rozlišuje sa

pozdlžna a priečna segmentácia. Pozdlžna segmentácia je akoby analýzou fabuly, realizuje sa na časovej osi a vymedzuje sa ako postupnosť sekvencií. Priečna segmentácia je akoby inventarizácia vybraných sekvencií.

(3) Tonalita textu je spôsob postojovo motivovaného textotvorného konania, ktorý sa premietol do komunikačno-pragmatickej a formovo-obsahovej štruktúry textu. Konštituuje sa ako reakcia autora na javy sociálnej, mentálnej a materiálnej kultúry, t. j. na sociofakty, mentefakty a artefakty (porov. Dolník, 2010). Tonalita textu je teda výrazom interakčnej seba projekcie. V jej pozadí je skutočnosť, že „interakčnou seba projekciou ľudia konštruujú svoj jazykový svet, ktorý prežívajú ako súčasť svojej životnej reality“ (Dolník, 2009, s. 369). Tieto korene sociálnej interakcie sa prejavujú v jazyku, hudbe, tanci, vo výtvarnom umení. Z nich vyrastá senzibilita aj sugestibilita, ako aj dve podoby tonality textu: interpretatívna a regulatívna (resp. ikonická a operačná v Mikovej výrazovej sústave). Tonalita textu je textová kategória prezentujúca „vznikanie“, atmosféru textu, ktorá sa dosahuje súhrou tematickej a formovej organizácie, súladom signácie a fonácie, integráciou modality, expresívnosti a emocionálnosti. Staví na axiologickej a emocionálnej angažovanosti percipienta aj recipienta, podieľa sa na celostnej percepcii aj recepcii textu, spoluutvára pochopenie vyjadreného aj nevyjadreného rozmeru textu. Zmyslom tonality textu je jeho recepčná rezonancia.

V muzikológii sa rozlišujú tri typy tonality, ktoré možno aplikovať aj v teórii textu:

(3.1) *maggiore*, t. j. pozitívna tonalita, ktorá vyznieva a pôsobí priaznivo a optimisticky; zabezpečujú ju také kategórie ako dobro, súlad, povzbudenie, uvoľnenie, smiech, radosť, krása, pôvabnosť, kultivovanosť výrazu;

(3.2) *minore*, t. j. negatívna tonalita, vyjadrujúca zlo, napätie, rezignáciu, smútok, nesúlad a pôsobiaca melancholicky, tragicky, ale aj rušivo, hrubo;

(3.3) neutrálna, t. j. tonalita, ktorá vyznieva a pôsobí bezpríznakovo, racionálne.

Tonalita úzko súvisí s témou textu ako jeho ústrednou myšlienkou a organizačným princípom. Napríklad tonalita *maggiore* prevláda v poviedkach V. M. Šukšina *Príhoda v reštaurácii* (tonálna dominanta: láska, sympatie), *Medik Volod'a* (tonálna dominanta: radosť), tonalita *minore* v poviedkach *Nula, nula celých* (tonálna dominanta: zlosť), *Zármatok* (tonálna dominanta: smútok) a iných.

Tonalita textu je úzko prepojená so žánrovými a štylistickými vlastnosťami textu, s kompozíciou a realizáciou jazykových a textových prostriedkov. Tonalita je základnou zložkou divadelných textov ovplyvňujúcou dramatický žáner (tragédia, komédia). V poézii sa uplatňuje užšie ponímanie tonality,

a to ako zvuková tonalita verša, ktorá sa na jednej strane špecifickým spôsobom realizuje v hláskovej inštrumentácii (tá predstavuje len jednu jej časť) a v interpretovanej faktúre a na druhej strane sa pretvára do štruktúry, pričom prostredníctvom intonácie, rytmu a rýmu sa formuje do veršových a strofických podôb (Miko, 2011, s. 228).

Okrem tonality textu sa eviduje aj tonalita v texte, napr. v umeleckých textoch sa prezentuje ako dvojitá tonalita – tá, ktorá súvisí s recepciou postavy (axiologické členenie postáv na tzv. kladné a záporné, používané najmä v didaktických interpretáciách, je založené na ich akceptovaní, resp. neakceptovaní z pohľadu spoločenských noriem a štandardizácii), a tá, ktorá je spätá s recepciou autora. Recipient totiž často dokáže priamo z textu „vyčítať“ citové rozpoloženie autora, životné traumy, jeho filozofické postoje a pod. Napríklad pre texty Daniila Charmsa (1905 – 1942) je charakteristická žánrová pestrosť, rozmanitosť jazykových a štylistických prostriedkov, experimentátorstvo s formou a kompozíciou. Absurdita doby, ktorá v ňom vygenerovala pocity absurdity a totálnej nezmyselnosti života, sa premieta do hyperbolizovanej iracionality, emocionálneho zveličenia, bizarnosti, tragickosti a tragikomickosti. D. Charms cez zdanlivú iracionalitu otvorene „pomenúva“ skutočnosť a v obsahovej rovine jazykového vyjadrenia rieši spojenie reálneho a ireálneho, smiešneho a hrozného, komického a tragického. Tonalita textov D. Charmsa je prienikom tonality minore a maggiore.

Tonalita sa teda realizuje nielen prostredníctvom toho, čo sa zobrazuje, ale aj ako sa zobrazuje a aký účinok zobrazenie vyvoláva. Napríklad *strach* a *hrôza* (ako reakcie na semiotiku *zla*) sú opätovne spracovávané vo všetkých druhoch umenia; porov. poéziu Ch. P. Baudelaira *Kvety zla* (1857), poviedky E. A. Poa, najmä *Čierny kocúr* (1843) a *Diablik zvrátenosti* (1845), V. Sorokina *Nasťa* (2000), filmy A. Hitchcocka *Psycho* (1960) a *Vtáci* (1964), obraz E. Muncha *Výkrik* (1893) a iné. Sila ich výpovede nie je len v inovatívnosti, prekvapivosti a originalite uchopenia témy a spôsobu spracovania, ale najmä v sile „globalizovaného“ a nadčasového účinku, ktorý vyvolávajú.

Verbálny text je komunikát, ktorý charakterizujú jednak špecifické, jedinečné vlastnosti a jednak všeobecné, definičné príznaky. Ak definičné vlastnosti interpretujeme z pozície lingvistiky textu (t. j. účasti jazykových prostriedkov na jeho obsahovej a formálnej výstavbe), z pozícií uplatňovania rečových aktov a princípu kooperácie, potom sa nimi javia: informatívnosť, zreťazovanie a tonalita textu. Informatívnosť textu zabezpečujú verbálne a neverbálne informácie. Zreťazovanie textu sa realizuje ako makropropozičná, propozičná a lexikálnosémantická segmentácia a integrácia obsahu (témy) a jazykových

prostriedkov. Tonalita textu je výrazom, rezonanciou axiologickej i emocionálnej angažovanosti percipienta aj recipienta. Rozlišuje sa neutrálna, pozitívna (maggiore) a negatívna (minore) tonalita. Tonalita je vyjadrením predpokladaného aj realizovaného účinku na adresáta, ktorý sa dosahuje prienikom témy a spôsobu jej verbalizácie.

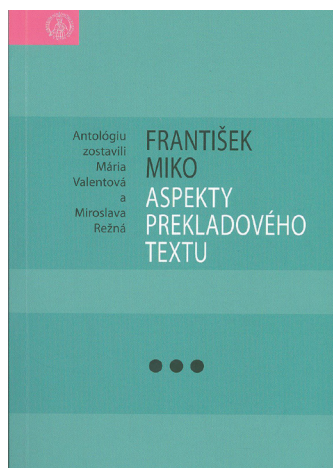
LITERATÚRA

- BENYOVSZKY, K.: *Odkrytie štylistického znaku. Kontexty Mikovej výrazovej teórie*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2011. 229 s. ISBN 978-80-8094-862-7.
- CAPRA, F.: *Tkáň života. Nová syntéza mysli a hmoty*. Praha: Academia, 2004. 290 s. ISBN 80-200-1169-2.
- DANEŠ, F.: *Typy tematických postupností v textu*. In: Slovo a slovesnosť, 29, 1968, s. 125 – 141. Bez ISSN.
- DANEŠ, F.: *Odstavec jako centrální jednotka tematicko-kompoziční výstavby textu (na materiáli textů výkladových)*. In: Slovo a slovesnosť, 55, 1994, 1, s. 1 – 17. ISSN 0037-7031.
- DOLNÍK, J.: *Preferenčný aspekt rečových aktov*. In: Jazykovedný časopis, 46, 1995, 1, s. 3 – 11. Bez ISSN.
- DOLNÍK, J. – BAJZÍKOVÁ, E.: *Textová lingvistika*. Bratislava: STIMUL, 1998. 134 s. ISBN 80-85697-78-5.
- DOLNÍK, J.: *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava, 2003. 236 s. ISBN 80-223-1733-0.
- DOLNÍK, J.: *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied v Bratislave, 2009. 375 s. ISBN 978-80-224-1078-6.
- DOLNÍK, J.: *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava: KALLIGRAM, 2010. 224 s. ISBN 978-80-8101-377-5.
- ECO, U.: *Lector in fabula. Role čtenáře aneb Interpretační kooperace v narativních textech*. Praha: Academia, 2010. 290 s. ISBN 978-80-200-1828-1.
- ГАЛЬПЕРИН, И. Р.: *Текст как объект лингвистического исследования*. Изд. 7-е. Москва: Издательство Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2009. 144 с. ISBN 978-5-397-00031-4.
- GRICE, H. P.: *Mienenie a význam*. In: Filozofia prirodzeného jazyka. Ved. red. Pavel Cmorej. Bratislava: ARCHA, 1992, s. 170 – 179. ISBN 80-7115-044-4.
- HORECKÝ, J. – SOKOLOVÁ, J.: *Modelovanie a lingvistika*. Nitra: Garmond, 2003. 120 s. ISBN 80-89148-02-6.
- HŘEBÍČEK, L.: *Vyprávění o lingvistických experimentech s textem*. Praha: Academia, 2002. 195 s. ISBN 80-200-0973-6.
- KOŘENSKÝ, J.: *Člověk – řeč – poznání*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. 114 s. ISBN 80-244-0791-4.
- LEECH, G. N.: *Principles of Pragmatics*. New York: Longman, 1983. 250 p. ISBN 0-582-55110-2.

- LOTMAN, J. M.: *Štruktúra umeleckého textu*. Bratislava: Tatran, 1990. 376 s. ISBN 80-222-0188-X.
- MIKO, F.: *Aspekty prekladu textu. Antológia prác o preklade*. Zostavovateľky M. Valentová, M. Režná. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Ústav literárnej a umeleckej komunikácie, 2011. 309 s. ISBN 978-80-558-0010-3.
- MISTRÍK, J.: *Štylistika*. Prvé vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave, 1985. 584 s. Bez ISBN.
- Mluvnice češtiny (3). Skladba*. Praha: Academia, 1987. 748 s. Bez ISBN.
- НАЛИМОВ, В. В.: *Вероятностная модель языка. О соотношении естественных и искусственных языков*. Москва: Наука, 1979. 302 с. Bez ISBN.
- PAVIS, P.: *Divadelný slovník*. Bratislava: Divadelný ústav, 2004. 542 s. ISBN 80-88897-24-5.
- SEARLE, J. R.: *Čo je rečový akt?* In: *Filozofia prirodzeného jazyka*. Ved. red. Pavel Cmorej. Bratislava: ARCHA, 1992, s. 180 – 194. ISBN 80-7115-044-4.
- SCHWARZOVÁ, M.: *Úvod do kognitívnej lingvistiky*. Praha: Nakladatelství Dauphin, 2009. 206 s. ISBN 978-80-7272-155-9.
- SOKOLOVÁ, J.: *Tri aspekty verbálneho textu*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2012. 138 s. ISBN 978-80-558-0156-8.
- Текст: теоретические основания и принципы анализа. Учебно-научное пособие*. Под ред. К. Н. Роговой. Санкт-Петербург: Златоуст, 2011. 464 с. ISBN 978-5-36547-638-2.
- TONDL, L.: *Racionální činnost a svět artefaktů*. Praha: FILOSOFIA-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, nakladatelství Filozofického ústavu AV ČR, 2005. 127 s. ISBN 80-7007-213-X.
- VAŇKO, J.: *Tematická a sémantická štruktúra textu*. In: *O interpretácii umeleckého textu 19. Od recepcie k morfológii umeleckého diela*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Ústav literárnej a umeleckej komunikácie, 1998, s. 157 – 168. ISBN 80-8050-192-0.
- ХАРМС, Д.: *О явлениях и существованиях*. Санкт-Петербург: Азбука, 2010. 384 с. ISBN 978-5-389-01106-9.

Práca vznikla ako súčasť riešenia projektu KEGA 018UKF-4/2012 *Ruský jazyk v interkultúrnej a obchodnej komunikácii. Teoretické východiská a vypracovanie učebných textov na ťažiskové predmety nového študijného programu (2012 – 2014)*

MIKO, F.: *Aspekty prekladu textu. Antológia prác o preklade*. Zostavovateľky M. Valentová, M. Režná. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Ústav literárnej a umeleckej komunikácie, 2011. 309 s. ISBN 978-80-558-0010-3.

Vydavateľský počín „par excellence“ (alebo *Vademecum translaticum*)

Recenzovaná antológia *F. Miko Aspekty prekladového textu* presahuje vlastný výklad a ponímanie pojmu antológia. Zodpovedná redaktorka, spolueditorka a autorka komentárov M. Valentová podrobne sumarizuje ohlasy na príslušné štúdie, články a recenzie prof. Miko, ale, čo je podstatné, vnáša do týchto komentárov i svoje kvalifikované hodnotenie a stanoviská. Tak sa komentáre menia na čiastkové vedecké diskurzy nielen v oblasti teórie prekladu, ale presahujú aj do oblasti ďalších jazykových systémov (najmä Mikovho centrálného záujmu – štylistiky), ktoré boli predmetom jeho vyše šesťdesiatročného aktívneho vedeckého bádania. Poznamenávame, že M. Valentová by mala pouvažovať o syntéze týchto komentárov do vedeckého diskurzu vo vlastnej monografickej práci – ur-

číte by našla svojho príjemcu v odborných kruhoch.

Zostavovateľky antológie (M. Valentová a M. Režná) v úvode skromne poznamenávajú, že „komentáre zachádzajú azda do prílišných podrobností“. Nie je to tak, takýto zasvätený komentár pokladáme za prepotrebný (nielen z aspektu medzičasových dimenzií). Ďalej konštatujú (s. 16), že v tóne Mikovho vedeckého diskurzu „možno evidovať postupné uvoľňovanie (vrcholí v poslednej štúdii *Preklad: skutočnosť/dielo*)“. Ak budeme vychádzať iba z prác publikovaných v tejto antológii, citelne sa „toto uvoľňovanie“ prejavuje najmä v štúdiách (úvahách), ktoré pôvodne vznikali ako prednášky pre účastníkov známych Letných škôl prekladu (najmä tých v tzv. 2. etape Mikovej prítomnosti na nich, t. j. od polovice 90.

rokov minulého storočia). Čiže možno iba súhlasiť s konštatovaním, že toto „bádateľské gesto bolo zámerné a programové“. Zvolený postup chronologického zaradenia jednotlivých Mikových úvah o preklade takisto vnímame viac ako pozitívne.

V našej recenzii nebudeme hodnotiť komplexne všetky Mikove úvahy o preklade publikované v antológii, pristavíme sa iba pri niektorých, pričom náš výber je motivovaný čisto subjektívne, bez zámeru preferovať jedny pred druhými.

V dvoch úvodných štúdiách *Teória výrazu a preklad 1, 2* (1968, 1970) sa Mikova výrazová sústava štýlov pertraktuje explicitne a nepochybne je to tak aj v *Malom výkladovom slovníku výrazovej sústavy* (1972); implicitne je prítomná vo všetkých prácach antológie. Je to logické, nemôže to byť inak. Napriek tomu, že F. Miko svoju výrazovú sústavu tvoril pre svoju prioritnú disciplínu štylistiku ako výrazovú koncepciu štýlu, v teórii prekladu sa cítil ako „host“ (poznávame, že host v mnohom kvalifikovanejší a znalejší problematiky ako niektorí „domáci“ znalci). Aj v súčasnosti je jeho výrazová sústava východiskom a základom pre pochopenie práce s originálom a prekladom už v počiatočnej etape školenia začínajúcich adeptov prekladateľstva a tlmočníctva na našich univerzitách.

Dve Mikove štúdie sa explicitne

zameriavajú na preklad odborných textov (*Štylistika odborného prekladu – 1973, Metodologická typológia odborných textov a preklad – 1981*). Napriek tomu, že autor sa prioritne zaujímal o umelecké texty (a z nich preferoval najmä poéziu – lyriku), vedel sa kvalifikovane vyjadriť aj k tejto problematike. V prvej štúdii aplikuje svoju výrazovú sústavu na odborné texty s akcentovaním odborného štýlu a problémov prekladateľskej štylistiky. V druhej zdôrazňuje tesné súvislosti odborného prekladu s aktuálnou metodologickou situáciou vo výskume a s tvorbou vedeckých interpretácií v danej špecifickej oblasti. Centrom nášho záujmu sú práve odborné texty a ich translácia, naše úvahy sa často odvíjali od zásadných teorém vyslovených v daných komunikátoch, nehovoriac už o našich čiastkových sondách do prekladu umeleckých textov.

Oslovila nás aj predposledná publikovaná prednáška z Letnej školy prekladu *Význam a zmysel v preklade* (1993); poznávame, že význam a zmysel autor striktne rozlišoval už v sedemdesiatych rokoch minulého storočia. Zaujala nás najmä konštatácia, že v jeho „elementárnej lingvistickej príprave zostali oba tieto lingvistické pojmy v teoretickom šere“. Napriek tomu, že medzi Mikovou a našou vysokoškolskou edukáciou je rozdiel takmer tridsiatich rokov, aj pre nás zostali tieto pojmy po-

čas vysokoškolských štúdií „zastreté“. Odkrývať sa začali až vtedy, keď už všetko nemuselo byť prísne objektívne, presne definovateľné, ale mohlo byť aj subjektívne. Čiže v súlade s F. Mikom konštatujeme, že „významy tvoria kód, zmysel sa viaže na text, dielo, epochu“.

A napokon posledná publikovaná Mikova úvaha *Preklad: skutočnosť/dielo* (1994) zdôrazňuje význam slova a zmysel vety. Prečo? Lebo „slovo ešte nič nevyjadruje – ono je to až vo vete... vetou už mienime skutočnosť. A ďalšími vetami – celým textom – jeden celý špecifický svet, situáciu, kus života...“ (s. 293). A ďalej: „Umenie slovnej sémantiky je neprehľadné. No čím ďalej, tým zaujímavejšie a podnetnejšie aj pre širší rámec vety. ... To platí aj pre konfrontáciu kultúr, ktorá sa začína už vo vete“ (s. 295) atď. Od uvedených úvah tohto nášho „barda“ slovenskej lingvistiky, resp. štylistiky, v ktorej sa reflektujú všetky jazykové systémy (od fonetiky cez morfológiu, syntax, lexicológiu po frazeológiu), odvíjame aj naše vlastné nazeranie na ponímanie prekladu ako zápasu „o optimalizáciu adekvátnosti zmyslu a jeho textovej realizácie“ (s. 256).

Pri písaní našich vlastných úvah o preklade sa nám veľmi často žiadalo použiť onen známy názov Mikovej štúdie z roku 1971 *Preklad ako hra na ekvivalenciu*. Mal pre nás (a zrejme nie iba pre nás) takú

obrovskú výpovednú hodnotu – tak veľmi by bol vystihol naše uvažovanie o mnohých prekladateľských operáciách... Veď čo iné je preklad, ak nie nekonečná hra na ekvivalenciu, resp. invariant. Nikdy sme sa k tomu neodhodlali. Odhodlal sa náš súčasný teoretik prekladu A. Keníž, ktorý svoju monografiu nazval *Preklad ako hra na invariant a ekvivalenciu* (2008), samozrejme, s odvolaním sa na Mikovo autorstvo. Odvážnemu šťastie praje! Myslíme si, že aj prof. Miko by akceptoval toto Kenížovo rozhodnutie, navyše by ho bolo zrejme aj potešilo, že jeho sentencia sa takto radí k nadčasovým, večným konštatáciám – v tomto prípade v reflexiách o preklade, lebo nadčasových a večných konštatácií je v Mikovom vedeckom odkaze oveľa viac. A Keníža v duchu nazývam aj „svojou krvnou skupinou“, keďže na mnohé problémy prekladu, prekladateľské postupy a riešenia nazeráme veľmi podobne (najmä na „svoje“ a „cudzie“ v jazykovom systéme slovenčiny). Vnímam to prostredníctvom spätnej väzby študentov, ktorých obaja edukujeme v rámci študijného odboru prekladateľstvo a tlmočníctvo na nitrianskej UKF. Azda je to tak aj preto, že sme obaja tak trochu „odchovancami“ nitrianskej prekladateľskej školy a skrze ňu aj profesora Františka Mika.

V podstate aj názov našej recenzie je motivovaný často opakovaným výrokom *par excellence*, ktorý s obľu-

bou používal na označenie niečoho výnimočného súpútnik a spoluzakladateľ Kabinetu literárnej komunikácie na PF v Nitre (1967) A. Popovič. Dnešným pokračovateľom Kabinetu je Ústav literárnej a umeleckej komunikácie FF UKF v Nitre, ktorého domovskými pracovníčkami sú zostavovateľky recenzovanej antológie.

Mikove publikované úvahy o preklade sa končia v roku 1994. Ak vezmeme do úvahy skutočnosť, že už v osemdesiatych rokoch nazeral na preklad ako na kultúrny fenomén, zdôrazňoval, že ide o konfrontáciu nielen viacerých jazykov, ale aj literatúr a kultúr, pričom relevantný systematický výskum prekladu ako interkultúrneho fenoménu sa začal v translatológii realizovať až v deväťdesiatych rokoch minulého storočia, opäť je tu predstih a nadčasovosť Mikovho uvažovania, jeho „prediktability“ – tentoraz smerovania vedeckého myslenia o preklade.

Skutočnosť, že aktívne ovládal 5 jazykov (latinčinu, nemčinu, francúzštinu, taliančinu, ruštinu), pasívne 6 jazykov (angličtinu, španielčinu, maďarčinu, poľštinu, srbčinu, chorvátčinu), už iba dotvrdzuje, že táto jeho jazyková vybavenosť ho radí k polyglotom (dnes by sme hovorili o multilingvizme), ktorých analógiu nachádzame na Slovensku iba v klasike. Na základe prieniku do mnohých vedných odborov možno

F. Mika pokladať aj za jedného z posledných polyhistorov v slovenských dejinách.

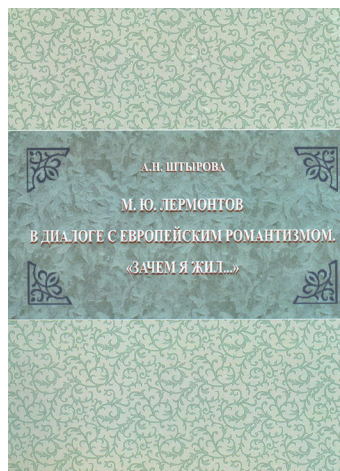
Uvedomujeme si, že naša recenzia má silný emocionálny náboj. Tento presah azda ospravedlní skutočnosť, že prvé elévske kroky nášho počiatočného bádania (či tápania) na poli vedy (nielen o preklade) usmerňoval vedec, pedagóg i organizátor vedeckého diania na Slovensku – minimálne v rozmedzí polstoročia – prof. PhDr. František Miko, DrSc.

Na záver už iba konštatujeme, že zostavovateľky antológie M. Valentová a M. Režná urobili veľký kus práce pri zmapovaní translatologických skúmaní tohto nevšedného javu slovenskej lingvistiky (všetkých jej jazykových systémov), ale aj literárnej vedy a napokon i translatológie. Podarilo sa im zviditeľniť a sprístupniť obdivuhodný vedecký potenciál F. Mika dnešnej generácii teoretikov, praktikov i študentov translatológie, keďže väčšina zdrojových materiálov je už pre súčasníkov viac-menej ťažšie dostupná. A preto podnázov našej recenzie *Vademecum translatologicum* vari nepotrebuje ďalší komentár.

Eva Dekanová

ШТЫРОВА, А. Н.: М. Ю. Лермонтов в диалоге с европейским романтизмом. „Зачем я жил...“. Тверь: Научная книга, 2011. 100 с. ISBN 978-5-904380-07-6.

Извечный вопрос романтизма

Алима Николаевна Штырова, исследовательский профиль которой сформировался на базе известной научной школы – Научно-исследовательского центра комплексного изучения проблем романтизма Тверского государственного университета, основанного замечательными учеными Н. А. Гуляевым и И. В. Карташовой, издала в 2011 г. две монографии, посвященные философско-эстетическим вопросам романтизма. Одну из них – «М. Ю. Лермонтов в диалоге с европейским романтизмом. „Зачем я жил...“» – мы рассмотрим более подробно.

Романтизм – огромное пространство мысли, духа и чувства, охватить и постичь которое полностью, наверное, невозможно, как невозможно досконально постичь

внутренний мир человека во всем его многообразии. Он выходит далеко за рамки художественного направления, являясь, скорее, одной из форм мировосприятия, вневременной философско-эстетической концепцией, свойственной человеческому сознанию. Может быть, именно поэтому, несмотря на значительное количество исследований школ и теорий, рассматривающих романтизм в разных сферах искусства и духовной жизни общества, в разных странах и с разных точек зрения, проблематика романтизма остается неизменно актуальной и постоянно дает импульсы для новых, иногда неожиданных ракурсов взгляда на это сложное и многогранное явление. Пример тому – монография А. Н. Штыровой, в которой подчер-

кивается очень важный аспект диалогичности всего романтического творчества, обуславливающей естественность сотворчества романтических художников, их взаимодополнения и взаимообогащения их творческой палитры, что не имеет ничего общего с банальным плагиатом. Стремление к коллективному творчеству, к совместно-му созиданию духовных и эстетических ценностей, начиная уже с раннего романтизма иенской школы, как отмечает А. Н. Штырова, является одной из характерных особенностей европейского романтизма. Тем не менее философско-эстетические концепции разных европейских народов приносили в развитие романтизма разные аспекты и их «прочтение», обогащали его новыми идеями и углубляли существующие теории. Исследуя проблематику романтизма, И. С. Тургенев в свое время разделил типы романтических героев по соотношению эгоистического и альтруистического начал сознания на центроостремительный (Гамлет) и центробежный (Дон Кихот). Первый из них, как показывает в своей монографии А. Н. Штырова, особенно ярко проявился в английском романтизме, в то время как второй – во французском, что привело к различным интерпретациям таких ключевых для романтизма понятий, как сво-

бода, страдание, вера и т. д.

Европейский романтизм в большой степени повлиял на формирование русского романтизма и одного из самых ярких его представителей – М. Ю. Лермонтова. Сопоставляя творчество Лермонтова с ведущими европейскими романтическими школами, А. Н. Штырова последовательно характеризует их общие и отличные черты и приходит к мнению о различном наполнении концепций романтического героя при их типологической общности. Основываясь на результатах ее исследования, можно говорить о синтезе различных точек зрения на романтического героя в творчестве русского поэта, о чем свидетельствует, в частности, то, что Лермонтов не отделяет интеллектуальное познание от этического. Подобно французским романтикам, «лермонтовский человек» воспринимает «владеющие им страсти как препятствие к познанию своего жизненного назначения» (с. 64), в отличие от героев байронического типа, которым не присуща рефлексия.

Характеризуя центральное произведение М. Ю. Лермонтова – роман «Герой нашего времени» – А. Н. Штырова делает важный вывод о том, что сознание романтического героя предстает в нем как динамическая структура, находящаяся в постоянном развитии,

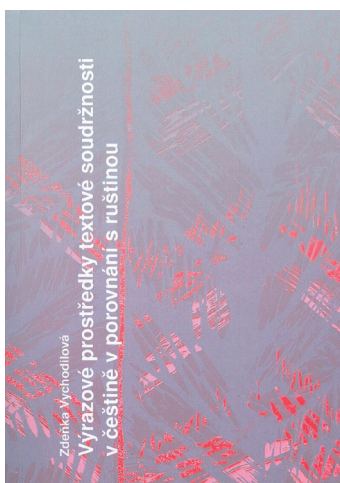
благодаря чему и финал романа (что созвучно французскому романтизму) является одновременно и открытым, и закрытым. С одной стороны, герой приходит к отвержению собственного эгоизма, а с другой – читателю неочевидно, что он будет строить жизнь, основываясь на новых убеждениях (с. 80). Лермонтов пересматривает содержание понятия «свобода», идет к тому, чтобы «поднять личность над страданием и наслаждением /.../ и преодолеть свойственный для байронического героя этап „сенсоцентризма“» (с. 85). И все это происходит в крайне сжатый промежуток времени, трагически оборванный гибелью поэта. Созревание Лермонтова как личности и как романтического творца отражено в финальном вопросе – «Зачем я жил?», который в силу своего ключевого значения вынесен А. Н. Штыровой в название монографии. В нем отражено становление мировоззрения романтического героя, борьба различных мыслей, чувств и стремлений в его внутреннем мире. Как отмечает автор, «роман занимает уникальное положение среди прочих произведений, посвященных мировоззрению романтического героя: в сознании Печорина появляются черты нового мироотношения, и сам герой неоднократно говорит о том, что убеждения «первой

молодости» в настоящем для него – предмет переосмысления, переоценки, проверки» (с. 87).

Монография «М. Ю. Лермонтов в диалоге с европейским романтизмом...» заставляет современного читателя задуматься над актуальным значением идейно-эстетических концепций романтизма для современности, одной из главных проблем которой является падение уровня духовности в обществе, определенная примитивизация и технократизация жизни. Сравнить основные ценности классиков романтизма и ценности современного общества и посмотреть, как они изменились за без малого два столетия. И в духе М. Ю. Лермонтова поставить перед своей совестью вопрос о смысле прожитой жизни и ее принципов, о своем месте в этом мире.

А поскольку романтизм многогранен, как сама жизнь, то даже после выхода в свет многочисленных глубоких исследований, подобных монографии А. Н. Штыровой, извечный вопрос романтизма – «Зачем я жил?» – в духе романтической эстетики по-прежнему остается без однозначного ответа...

Наталья Б. Корина

VYCHODILOVÁ, Z.: *Výrazové prostředky textové soudržnosti v češtině v porovnání s ruštinou*. 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. 298 s. ISBN 978-80-244-2067-7.

Z. Vychodilová monografickou prácou *Výrazové prostředky textové soudržnosti v češtině v porovnání s ruštinou* představuje odbornej lingvistickej verejnosti konfrontačný česko-ruský pohľad na vybrané prostriedky a spôsoby realizácie referenčných a koreferenčných vzťahov pri vyjadrovaní tzv. predmetu reči. Predmetom a cieľom práce, ktorá stojí na rozmedzí vetnej a nadvetnej syntaxe s presahmi do lingvistiky textu, je hlbší prienik do oblasti výrazových prostriedkov textovej súdržnosti v dvoch typologicky blízko príbuzných jazykoch – češtine a ruštine. Zámerom autorky je nielen charakteristika funkčno-sémantického poľa českej rodovej lexémy *ten* a neutrálnej univerzálnej lexémy *to* ako ústredných realizátorov vzťahov koherencie v texte na pozadí ruských formálnych a funkčných ekvivalentov *этом* a *эмо*, ale aj ich funkcií, ktoré

sa na súdržnosti textu tak výrazne nepodieľajú (hlavne funkcia expresívna a determináčno-deiktická). Predmetom skúmania sú aj hlavné formálne modifikácie základných foriem uvedených lexém (české lexémy *tento a tenhle*, ruská lexéma *mom*). Pri spracovaní materiálu pozitívne hodnotíme autorkin zámer nezasahovať „do všeobecne prijímaných schém moderných gramatických teorií ani do obecné teorie textu“ (s. 10). Naopak, prínos jej práce spočíva „v detailním rozboru a popisu konkrétního jazykového materiálu, jenž má vyústit ve stanovení podmínek a pravidel fungování sledovaných jevů ve dvou typologicky blízce příbuzných jazycích a z něhož by bylo možno vyvodit závěry pro lingvistickou a překladatelskou teorii a praxi“ (s. 10).

Pri stanovení teoretických a metodologických východísk výskumu, pojmovej a terminologickej expliká-

cie vychádza v práci Z. Vychodilová zo syntaktických a textologických pozícií koncepcie F. Daneša a jeho školy, „v *některých aspektech doplněné, popř. modifikované teoriemi jiných českých a zahraničních badatelů*“ (s. 13); z ruských sú to teórie J. V. Padučevovej a N. D. Aruťunovovej. Pri aplikácii teoretických poznatkov na praktický materiál sa autorka opiera aj o výsledky výskumu ďalších súčasných českých (M. Komárek, P. Adamec, H. Křížková), ruských (K. Je. Majtinskaja, I. A. Muravjova, O. N. Seliverstova, A. I. Molotkov) a nemeckých lingvistov (T. Berger, D. Weiss, W. Girke, W. Gladrow).

Z hľadiska štruktúry je monografia tradične rozčlenená na časť teoretickú a materiálú. V teoretickej časti (s. 9 – 44) autorka vymedzuje predmet, pojmy, termíny a teoretické východiská práce a taktiež mapuje históriu bádania týkajúceho sa zámennej lexémy *ten/эмом*. Ťažisko monografie tvorí materiálú časť práce pozostávajúca z troch samostatných celkov (I. Vzťahy koreferenčné, II. Vzťahy nekoreferenčné a III. Univerzálni lexéma *to*) (s. 45 – 241), ktoré sú rozvrhnuté do dvanástich kapitol (kapitoly 5 – 16). V materiálovej časti práce Z. Vychodilová detailne vysvetľuje problematiku funkčno-sémantického poľa českej lexémy *ten* s doložením ruských prekladových ekvivalentov v koreferenčných a nekoreferenčných vzťahoch. V rámci týchto

vzťahov sa opisuje fungovanie českej lexémy *ten* v texte. Univerzálnej lexéme *to* ako samostatnej jednotke je v práci venovaná osobitná časť (III. Univerzálni lexéma *to*) (s. 175 – 241). Monografiu dopĺňa úvod (s. 7), zhrnutie a závery (s. 243 – 251), resumé v ruštine (s. 253 – 263) a nemčine (s. 265 – 275), bibliografia (s. 283 – 293), excerpované materiálové pramene (277 – 282), menný (295 – 296) a vecný register (s. 297 – 298).

V prvom samostatnom celku (I. Vzťahy koreferenčné) sa autorka zaoberá všetkými podobami koreferenčných anaforických vzťahov pri pomenovaní predmetu reči, na ktorého realizácii sa podieľa lexéma *ten/эмом* vrátane svojich modifikácií a konkurenčné výrazové prostriedky. V centre autorkinej pozornosti sú predovšetkým dva vzájomne prepojené kohézne mechanizmy významovej koherencie textu, a to opakovanie plnovýznamového pomenovania alebo lexikálne opakovanie s prípadnou účasťou identifikátorov *ten/tento/tenhle//mom/эмом* (kapitola 5) a pronominalizácia (kapitola 6).

V širokom ponímaní Z. Vychodilovej lexikálne opakovanie zahŕňa realizačné postupy, ku klasifikácii ktorých autorka pristupuje z dvoch hľadísk – z hľadiska formálno-kvantitatívneho a významového. Klasifikácia z formálno-kvantitatívneho hľadiska iba načrtáva všetky realizovateľné kombinácie výrazových

možností lexikálneho opakovania, čo demonštruje väčšinou na formálne a funkčne ekvivalentných jednoznačných, názorných príkladoch v oboch porovnávaných jazykoch (podkapitola 5.1). V nasledujúcej podkapitole si autorka výrazové možnosti lexikálneho opakovania všima zo sémantického hľadiska. V rámci týchto možností autorka chápe antecedentné a postcedentné pomenovania ako „vzťahy synonymie v širokém smyslu“ (s. 60) a vymedzuje základné možné sémantické renominačné typy pri opakovaní plnovýznamového pomenovania, pričom dospieva k záveru, že „ve všech uvedených typech lexikálního textového opakování může být součástí postcedentního pojmenování adjektivní zájmenný lexém **ten** nebo některý z jeho funkčních ekvivalentů ve funkci tzv. kontextového identifikátoru“ (s. 61).

Z. Vychodilová člení typy lexikálneho opakovania aj z hľadiska nárastu informácie a predmetu reči. Hovorí o tzv. renomínácii nešpecifikujúcej, v ktorej jednotlivé typy lexikálneho opakovania same osebe „nepřinášejí nárůst informace o předmětu řeči (jsou to doslovné plné a tzv. částečné opakování téhož plnovýznamového pojmenování a kromě nich také pronominalizace)“ (s. 61), a o tzv. renomínácii špecifikujúcej, v ktorej jednotlivé typy lexikálneho opakovania „samy přispívají k nárůstu informace o předmětu řeči“ (s. 61) (podkapitoly 5.2.2 –

5.2.9). Uvedenú analyzovanú problematiku danej časti, ktorá predstavuje čiastkový cieľ monografickej práce, autorka dopĺňa aj podkapitolou o lexikálnom opakovaní v textoch odborného štýlu s cieľom zistiť „jaké typy lexikálního opakování se vyskytují v textech odborného a administrativního funkčního stylu a zda a v čem se jejich užívání liší od vyjadřování v běžně dorozumívacích oblastech“ (s. 89). Na základe analyzovaného materiálu autorka dospieva k záveru, že v oboch porovnávaných jazykoch išlo o opakovanie významového jadra antecedentu s identifikátorom *ten/этом* v pozícii tzv. kontaktnej anafory, t. j. druhý člen koreferenčnej dvojice je situovaný v bezprostredne nasledujúcom kontexte, napr.: *Даже в случае нормированных пространств **слабая монополия** в E может не удовлетворять первой аксиоме счетности. Следовательно, **эта монополия**, вообще говоря, не описывается на языке сходящихся последовательностей.* Z danej problematiky Z. Vychodilová vyvodzuje zovšeobecňujúci záver o tendencii k väčšej explicitnosti vyjadrovania anaforického predmetu reči v ruskom odbornom texte než v českom, čoho prejavom je „vyšší frekvence opakování plnovýznamového pojmenování, zatímco čeština v analogickém textu dává častěji přednost vyjádření postcedentu prostým (adjektivním) zájmenným lexémem **ten** za současné-

ho elidování determinovaného členu“ (s. 90); napr.: *Примером **подобного сравнения** является **сравнение**, проводимое американским психологом Л. Форелем. – **Примером подобного сrovnání** je **to** (= to srovnání), které udělal americký psycholog J. Forel.*

V oblasti pronominalizácie (kapitola 6) autorka primárne pracuje s rodovou zámennou lexémou *ten/tento//этом/мом*, s neutrálnou lexémou *то/это* (autorka ju považuje za samostatnú jednotku, ktorú je potrebné skúmať osobitne) a s ich konkurenčnými výrazovými prostriedkami, ktorými sú predovšetkým osobné zámená.

Pronominalizáciu autorka spolu s L. Zimovou poníma ako „*substituci, zastoupení plnovýznamového pojmenování zájmenem*“ (s. 93) a výskyt lexém *ten/мом, эмом*, ktoré predstavujú výsledok pronominalizačného procesu, spája s funkciou zámen v substantívnom použití. Adjektívne použitie lexémy *ten*, ktoré je súčasťou lexikálneho opakovania v širokom zmysle, jeho fungovanie a mnohé neanaforické funkcie opisuje v 5. kapitole a spolu so substantívny *ten* taktiež v kapitolách 8 – 14.

V 6. kapitole v súvislosti so syntaktickou funkciou postcedentného zámena *ten* ako produktu procesu pronominalizácie Z. Vychodilová adekvátne pripomína známu skutočnosť, že ide väčšinou len o „po-

zice syntaktického subjektu a objektu, méně často příslovečného určení, nemohou fungovat jako atributy“ (s. 93). Na základe uvedeného autorka konštatuje, že „*nejvíce zastoupeny jsou v obou jazycích pronominalní postcedenty v nominativu a bezpředložkovém akuzativu, což potvrzuje i náš jazykový materiál. Pokud je lexém **ten/мом, эмом** užit substantivně, v obou jazycích musí být lokalizován v iniciální pozici větné konstrukce, popř. v důrazové pozici koncové (např.: *Пřišel за mnou i druhý lékař. Неzeptала jsem se ani **того**.*)“ (s. 93). Ďalšie podkapitoly skúmanej problematiky predstavujú autorkin pokus o zistenie podmienok možnosti pronominalizácie zámenom *ten*, vymedzenie pravidiel na odlišenie substantívneho a adjektívneho charakteru lexémy *ten* a v neposlednom rade aj stanovenie toho, či je možné tieto zistenia považovať za univerzálne a platné pre oba sledované jazyky. Pre autorku sa ako zaujímavý z hľadiska porovnania javí aj problémový okruh spojený s dosledovaním podmienok vzájomnej substituovateľnosti demonštrátiva *ten* a osobného zámena *on* a možností ich elidovania. Je pochopiteľné, že vzhľadom na značný rozsah uvedenej témy ide len o jej načrtnutie. Podrobný výklad je obsahom autorkinej dizertačnej práce (Vychodilová, 1988).*

V 7. kapitole práce sa autorka dotýka aj problematiky čiastočnej kore-

ferencie medzi členmi dvoch alebo viacerých súvzťažných pomenovaní, pričom ako najčastejšie uvádza vzťahy inkluzívne a množinové (celok – časť – jedinec), čo demonštruje na nasledujúcom príklade: *A pak chodila ke sladovně a volala **do sopouchů a větracích kanálů**, až jednou se jí zdálo, že **v jednom tom větráku** je slyšet mňoukání*. Svoje tvrdenia o čiastočnej referenčnej totožnosti predmetov reči pomenovaných týmito výrazmi (na ich výrazovej realizácii sa môže alebo nemusí podieľať identifikátor *ten/этом*) autorka potvrdzuje aj ďalšími príkladmi, keď uvádza variant bez identifikátora (pokiaľ hovoriaci nepoužije identifikátor, môže enumeráciu podporiť iným spôsobom, napr. radovými číslovkami): *Ženy si instinktivně třídí **kamarády svého muže** (1.) na **neškodné** a (2.) na **nebezpečné**. Ludvíka zařadila Vlasta do **druhé kategorie** a byla vždycky ráda, že žije v Praze*. Autorka na porovnanie uvádza aj ruský ekvivalent, v ktorom sa identifikátor nepoužije: *Жены инстинктивно делят **товарищей мужа** на **безвредных** и **опасных**. Людвика Власта зачислила **во вторую категорию** и не могла радоваться, что он живет в Праге*. Vzťahy založené na čiastočnej identite predmetov reči autorka považuje za prechodný článok medzi anaforicnými vzťahmi koreferenčnými a anaforicnými vzťahmi nekoreferenčnými, ktorými sa podrobne zaoberá v 8. ka-

pitole druhého z troch samostatných celkov monografickej práce (II. Vzťahy nekoreferenční).

V úvode 8. kapitoly autorka vysvetľuje podstatu pseudokoreferencie (zdanlivej koreferencie), ktorá je v rámci oboch skúmaných jazykov založená na vzťahoch referenčnej rôznorodosti a je vlastná tak opakovaniu plnovýznamového pomenovania, ako aj pronominalizácii; podľa autorky „*jde o poměrně řídké případy v obou srovnávacích jazycích kdy se „postcedent“ nespojuje s týmž referentem jako „antecedent“, opakovaná, resp. pronominalizovaná pojmenování je tedy možno hodnotit jako anaforická, nikoli však referenčně totožná, koreferenční“* (s. 123). Autorka uvádza aj príklady nereferenčného použitia mien alebo skupín mien (v danom kontexte sa neviažu k žiadnemu referentovi, napr.: *V našich horách jsou **medvědi**. Všichni lidé jsou smrtelní. Zachoval se jako **muž**. Slova odumírají a **sádrové věnce** a **pískovcoví lvi** trvají*). V podkapitole 8.1 sa autorka venuje prípadom pseudokoreferencie v mechanizme lexikálneho opakovania, pričom ide o prípady „*spojení individuálního a generického užití jednoho a téhož pojmenování, přičemž generické pojmenování je v obou jazycích vždy užito bez identifikátorů*“ (s. 123). Autorka uvádza príklad, v ktorom prvá dvojica pomenovania je vo vzťahu pseudokoreferencie, druhá vo vzťahu koreferencie: *Podě*

mnou byla matrace na **leštěném dřevu**. **Leštěné dřevo** nemám rád. Také ohýbané kovové tyče, na nichž gauč stojí, nemám rád. – Nade mnou ze stropu visí **růžová skleněná koule se třemi bílými pásky**, které ji obtáčejí. **Tu kouli** taky nemám rád. – Подо мною лежат матрас на **полированном дереве**. **Полированное дерево** я не люблю. И такие гнутые металлические подпорки, на которых стоит тахта, тоже не люблю. – Надо мной с потолка свисает **розовый стеклянный шар с тремя белыми полосами** вокруг. И **этот шар** не люблю. V prípadoch pseudo-koreferencie v mechanizme pronominalizácie (podkapitola 8.2) autorka zaznamenáva v ruštine takýto výskyt „jen u pronominalizace zájmenem 3. osoby; pokud se vyskytovalo **этом/ том**, pak pouze v adjektivní funkci“ (s. 126), napr.: **Здесьний колхоз** называется „Красный колос“, а **том** – имени Ворошилова. (В. Войнович). V češtine autorka zaznamenáva aj výskyt substantívnej zámennej lexémy *ten* a ďalších zámenných lexém.

V 9. kapitole autorka skúma lexému *ten/этом* vo funkciách „neanaforických“: deiktických (exoforické, mimotextové odkazovanie), determinačno-identifikačných a rozlišovacích, reflektujúcich vzájomnú tesnú prepojenosť a ich hierarchizáciu, ktorú možno pozorovať až v konkrétnom kontexte, resp. v konkrétnej situácii. Okrem lexémy *ten* (z hľadiska

deixie neutrálnej) autorka uvádza aj jej české príznakové modifikácie (*ten-to, tenhle, tenhleten* a *tamten, tamhleten, tadyhleten, tady ten, onen*), ktoré považuje za primárne realizátory deixie, pričom dospieva k záveru, že „ruština má naproti tomu k dispozici pouze dva symetricky uspořádané lexémy, a to **этом** a **том**, které se často kombinují s ukazovacími částicemi **во** a **во**н. Tato nesymetričnost má dopad mj. i na překladatelskou praxi, když překladatel transformuje texty z/do trojčlenného systému západoslovanského jazyka do/z dvojčlenného systému východoslovanského jazyka“ (s. 131 – 132), napr.: *Ze dveří vyjde ředitelka a všechno okamžitě ztichne. Nese Loukovi nějaké papíry. „Tyhle blankety vyplníte a pošlete na národní výbor, sociální odbor, soudružka Zubatá.“ – Выходит заведующая, и дети мгновенно затихают. Женщина подает Лоуке какие-то бумаги. «Заполните эти бланки и отправьте в местный Национальный комитет. Соцотдел, товарищу Костлявой.»*

V 10. kapitole Z. Vychodilová vysvetľuje aj tzv. pripomínajúcu (pripomienkovú alebo evokačnú) funkciu lexémy *ten*. Touto funkciou (chápe ju ako neanaforickú) označuje prípady, „ve kterých je tento lexém signalizátorem pragmatické presupozice adresanta, že adresát s ním má určité společné povědomí o předmětu řeči“ (s. 147). Na základe doloženej vlast-

nej excerpce autorka vyvracia všeobecny názor, že v ruštine sa sémanticko-komunikačná črta tzv. pripomínajúcej funkcie nerealizuje v oblasti ruského zámena *этом/том*, a v porovnaní s češtinou dospieva k záveru, že lexéma *ten* zaujíma medzi výrazovými prostriedkami pripomínajúcej funkcie ústredné postavenie, „*což je dalším příkladem asymetričnosti ve fungování formálních ekvivalentů ten a э́том*“ (s. 147).

Následne sa v 11. kapitole autorka zaoberá aj expresívnou a intenzifikačnou funkciou lexémy *ten* s doložením vlastnej excerpce, na základe čoho potvrdzuje veľmi častú frekvenciu neanaforických konštrukcií s expresívnym a intenzifikačným výrazom *ten* predovšetkým v bežnej hovorovej češtine a v umeleckých textoch, napr.: *A já sem zrudnul **tou hanbou**, protože kůň je pro mne svaté zvíře... („nebylo zmiňováno v předchozím kontextu“ – pozn. autorky, s. 154).* – *А я прямо покраснел **от стыда**, ибо конь – это для меня святое животное.* Z hľadiska ruštiny autorka vidí v používaní lexémy *этом* ako výrazového prostriedku expresivity oveľa väčšie „šetrenie“, čo dokazuje použitím buď samotných substantív bez zámennej lexémy, alebo v prekladateľskej praxi funkčnou kompenzáciou inými prostriedkami, najčastejšie časticami alebo citoslovcami (uvádzame príklady v porovnaní s češtinou), napr.: *Dva dny před svat-*

*bou přijel zničehonic Ludvík. Bouřlivě jsem ho přivítal. Ihned jsem mu oznámil **tu velkou novinu** své svatby a prohlásil jsem, že mi musí jako můj nejmilejší kamarád jít za svědka. – За два дня до свадьбы неожиданно приехал Людвик. Я восторженно встретил его. И тут же сообщил ему **великую новость** относительно моей свадьбы и попросил как самого доброго товарища быть на ней свидетелем.; Одрověď jsem: „Až ho sníš, přijď, máme tam ten Kékfrankos!“ – „Ten už taky stojí za hovno, **ti Maďari** už to taky pančujou,“ volal. – «Ты поешь и приходи ко мне, у нас еще остался Кэкфранкос!» – «А он уже хуевый, **венгры-то** его тоже стали разбавлять,» ответил он.*

V nasledujúcich kapitolách autorka vyčleňuje ďalšie neanaforické funkcie lexémy *ten*, ktoré sú odvodené od analyzovaných prvých troch. Uvádza lexému *ten* vo funkcii akéhosi retardačného, vyplňujúceho slova v prípadoch, keď hovoriaci hľadá slovo, nevie ako ďalej, nemôže si spomenúť na správny výraz, a to v porovnaní s rovnakou funkciou zámen *этом, том, этот самый, вот этом* v hovorovej ruštine a pod. (12. kapitola), lexému *ten* v idiomatických výrazoch (13. kapitola) a taktiež gramatické funkcie lexémy *ten* (14. kapitola).

V treťom samostatnom celku (III. Univerzální lexém to) Z. Vychodi-

lová rieši problematiku konfrontačného popisu špecifických zákonitostí používania a funkcií tzv. univerzálnej neutrálnej zámennej lexémy *to*, t. j. jej odlišností od rodovej zámennej lexémy *ten, tá, to*, pričom sa sústreďuje na jej vnútrotextové odkazovacie funkcie. Autorka rozoberá aj prípady, keď lexéma *to* vstupuje do referenčných vzťahov mimotextových, a výberovo upozorňuje aj na iné funkcie, „ve ktorých se tento lexém na tzv. textotvorných vzťahoch nepodílí“ (s. 175).

V 15. kapitole autorka v historickom priereze uvádza jazykový status slovíčka *to* v češtine v porovnaní s jeho ruským formálno-obsahovým a funkčným ekvivalentom *это/то*, pričom poukazuje na nejednoznačnosť ich jazykového statusu v oboch porovnávaných jazykoch.

V 16. kapitole Z. Vychodilová podrobnejšie analyzuje jednotlivé funkcie univerzálnej lexémy *to* ako zámennej lexémy v koreferenčnej platnosti anaforickej a kataforickej (podkapitola 16.1), pričom charakterizuje a uvádza príklady zhody a odlišností medzi češtinou a ruštinou (podkapitoly 16.1.1 a 16.1.2). Autorka taktiež analyzuje zámennú lexému *to* aj z hľadiska neanaforickej funkcie (podkapitola 16.2) a pri jej deiktickom použití poukazuje na takmer pravidelnú paralelu s ruským formálnym a funkčným ekvivalentom *это*, napr.: *Louka ukazuje chlapci Prahu z rozhledny: „To je naše stolice. Víš, ko-*

*lik má věží? Sto.“ – Лука показывает мальчику панораму Праги: – Это наша столица. Знаешь, сколько в ней башен? Сто! (podkapitola 16.2.1). V podkapitole 16.2.2 uvádza autorka príklady na tzv. súhrnnú „sumarizujúcu“ funkciu lexémy *to*, ktorú podľa jej výskumov ruština „vyjadruje explicitnejšie zájmenom **все** nebo spojením **все это**, napr.: „Nevěděla jsem, že budeme dávat **chlebíčky a cukroví** až teď. Myslela jsem, že **to** bude na stole hned při přípitku.“ – «Я не думала, что мы будем подавать **бутерброды и сладости** только сейчас. Мне казалось, что **все** должно стоять на столе с самого начала.» Na zreteľnú asymetriu medzi češtinou a hovorovou ruštinou pri elidovaní ruského zámena *это* v syntactickej pozícii objektu (české *to* v danej pozícii musí byť vyjadrené) upozorňuje autorka v nasledujúcej podkapitole, napr.: *Вы прочли Ø? Успели Ø? – Прочли вы si to? Стихли вы to?* Na zhodnosť zámenných lexém *to/это* v syntaktickom fungovaní v tzv. „binominatívnych vetách“ (termín V. Padučevovej, ktorý autorka vo svojej práci taktiež používa pre jeho stručnosť) poukazuje Z. Vychodilová v podkapitole 16.2.4, napr.: *Nemohl poznat místo a замрзело ho to. Вždyť jsou to hlouposti, domlouval si takové hlouposti. – Он не мог найти то место, и это его озорчило. Да ведь это же глупость, ну что за глупость!* Najvýznamnejší systémový rozdiel medzi českým*

neutrálním *to* a ruským *это* znamenává autorka v případech výskytu tzv. neurčitého podmetového českého *to* vo vetách typu *V hodinách to hrklo; Asi 70 lidí to spláchlo s sebou*, pričom dospieva k záveru, že v ruštine „nejčastějšími funkčními ekvivalenty jsou buď některý z mnoha typů tzv. jednočlenných vět slovesných, nebo věty dvojčlenné s činitelem děje vyjádřeným konkrétním substantivem, popř. věty se sémanticky oslabeným substantivem *дело*“ (s. 205, podkapitola 16.2.5).

Ako zaujímavá sa javí eufemizujúca funkcia lexémy *to*, ktorá v idiomatizovaných výrazoch a okazionalizmoch „vystupuje ve větnočlenské pozici podmětu nebo obligatorního doplnění“ (s. 211), napr.: *Jenže starý Francl, kočí, sluha a pucflek v jedné osobě, bez dovolení zastavil, slezl z kozlíku a nakoukl do kočáru s omluvným výrazem, už to na něho zase přišlo.* – *Однако старый Францл, кучер, слуга и денщик в одном лице, без разрешения остановился, слез с козлов и заглянул в карету, как бы удивляясь, что, мол надо по малой нужде*“ (podkapitola 16.2.6).

V podkapitole 16.2.7 autorka uvádza aj príklady retardačnej, vyplňujúcej funkcie lexém *to/это* (platí *to* aj pre zámenné lexémy *ten/этом*) „naznačující rozpačitost mluvčího – rozpaky při volbě vhodného vyjádření, hledání správného výrazu“ (s. 216), napr.: *Вы простите, пожалуйста,*

где находится это, куда Саша пошла? Больница эта? – „Odpustíte, zapoměl jsem se zeptat, kde je... no **ta nemocnice, kam Saša odešla.**“ V podkapitole 16.2.8 na základe bohatého excerptného materiálu porovnáva aj výskyt univerzálného *to/это* v rôznych vetnočlenských funkciách idiomatických výrazov. Z. Vychodilová upozorňuje aj na výrazovú konkurenciu anaforického *to* s osobným zámenom 3. osoby (podkapitola 16.3), pričom dospieva k záveru, že „na možnost či nemožnost užití osobního zájmena má vliv především sémantika výpovědi: zatímco v identifikačním (popř. také v neutrálně klasifikačním, kategorizačním) významu ani v češtině, ani v ruštině není možné osobní zájmeno jako konkurenční vyjádření užit, ve výpovědích s kvalifikačním (hodnotícím) významem to možné je. Ruština této možnosti využívá častěji a za určitých podmínek je zde osobní zájmeno jediným možným způsobem vyjádření“ (s. 249).

V podkapitole 16.4 sa v oboch porovnávaných jazykoch autorka dotýka aj čisto gramatickej funkcie lexém *to/то*. Ide o syntaktickú korelačnú funkciu ako uvádzacia oporná lexéma v rôznych typoch vedľajších viet, napr.: *Tenkrát jsem byl na hoře poprvé a právě tehdy narazil na to, co skrývala prohlubeň nad severním svahem kousek pod bukovým lesem, jaký završuje všechny zdejší kopce: **na obrovské kamenné vej-***

се. – Тогда я был на горе впервые и именно в тот раз наткнулся на **то**, что скрывала впадина над северным склоном недалеко от букового леса, который коронует все здешние холмы! **На огромное каменное яйцо.** Na značnú frekvenciu lexém *то/это/то* v oboch jazykoch v platnosti častice, zámennej príslovky a citoslovca poukazuje Z. Vychodilová v podkapitole 16.5: „... *potměně silné koherenční působení je nutno přisoudit částicím a zájmeným adverbii navazovacím. U jiných typů částic je toto působení zpravidla méně intenzivní*“ (s. 250).

Z. Vychodilová v práci poukazuje aj na zastarávajúce používanie deiktického citoslovcového *то* vo výpovediach typu **То, какá je венку тма!**, ktoré sa už v súčasnej češtine nahrádza významom **hle, podívej se**, pričom „*ruština v těchto situacích použije nejspíše slovesného: посмотри, глянь, (но)слушай,...: Ой, **посмотри-ка**, что это у меня на руке!/Ты, это **посмотри-ка**, что у меня .../Это, **глянь-ка**, что у меня ...*“ (s. 236).

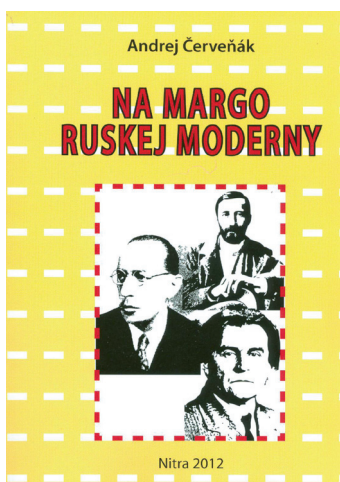
Len rámcovo a stručne sa autorka zmieňuje aj o ruskej lexéme *то* vo funkcii spojky, ktorá je podľa záverov autorky „*jediným případem „funkční převahy“ ruštiny nad češtinou, neboť tato funkce je ve spektru českého lexému **то** zastoupena jen okrajově*“ (s. 239).

Keďže vo svojej monografickej práci poníma Z. Vychodilová

problematiku pomerne široko, nenárokujúce si na vyčerpávajúci výklad jednotlivých aspektov. Tento fakt si plne uvedomuje, pričom konštatuje, že jednotlivé aspekty „*mohou být na základě nových poznatků a zjištění v průběhu dalšího zkoumání částečně přehodnoceny*“ (s. 250).

V závere konštatujeme, že analyticko-komparatívny charakter predloženej monografickej práce má význam nielen z hľadiska samotnej lingvistiky, ale aj pre samotných prekladateľov, a to i vtedy, ak už majú istú prax v tomto odbore. Kladne možno hodnotiť i to, že autorka skúmanú problematiku rieši v doteraz nezdôrazňovaných súvislostiach. Prednosťou publikácie je aj veľké množstvo exemplifikačného materiálu, ale predovšetkým vlastný prístup, ktorým Z. Vychodilová preukázala možnosť nazerať na danú problematiku po novom, a to celkovo i v detailoch. Iný uhol pohľadu môže viesť k sformulovaniu dosiaľ nepreskúmaných otázok a ich neobvyklému riešeniu. Táto hodnotná a odborne erudovaná práca celkovo pôsobí veľmi pozitívne a zaslúži si preto svoje miesto a náležitú pozornosť aj popri iných publikáciách zameraných na podobnú problematiku.

Ján Gallo

ČERVEŇÁK, A.: *Na margo ruskej moderny*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Spolok slovenských spisovateľov, Klub F. M. Dostojevského v Nitre, 2012. 154 s. ISBN 978-80-558-0080-6.

Ruská moderna jako uzlový bod

To, že prof. Andrej Červeňák (1932 – 2012) k svému bohužel nedožitému jubileu připravil právě knížku o ruské moderně s tak skromným názvem, mě nepřekvapilo. Když se podíváme na jeho vývojovou vědeckou trajektorii, vidíme, že na počátku je jeho diplomová práce na téma rytmické prózy N. S. Leskova, což mě jako autora jedné knihy o Leskovovi a řady monografií, kde analýza jeho próz tvoří jejich podstatnou část, jen těší, potom následuje komparativní práce o Vajanském a Turgeněvovi a pak už první silný uzlový bod – Dostojevskij. Právě kolme Dostojevského se vytváří cluster témat metodologických, teoretických a filozofických, která zahrnují i prvky literárněvědné antropologie a z ní se odvíjí sen v literatuře i sen obecně, okruhy teorie a metodologie, komparatistiky i socialistic-

kého realismu; od 90. let 20. století se utváří uzlový bod moderny a s ním spjatá „bílá místa“. Řekl bych, že moderna a projekt, na němž A. Červeňák pracoval, byl organickým vyústěním i jeho práce o předchůdcích Leskovovi, Dostojevském a Turgeněvovi, z nichž každý svým způsobem poněkud predeterminoval její typologii: modernisté si povšimli Leskovových narativních způsobů i fónické struktury jeho prózy, Dostojevskij jako „realista ve vyšším slova smyslu“ měl v sobě – jak doložili slavní Rusové, Francouzi, Angličané, Němci a Američané – od svého raného romantismu až k dekadentům a okultním polohám své tvorby byl na počátku ruské moderny, jako proti své vůli i Lev Tolstoj a Maxim Gorkij. To, co je krajně zajímavé, je Červeňákova strukturace problému. Jeho komparativní za-

měření ho přivedlo k osobité mytologii a teologickým otázkám v sepětí s katolickou modernou hledá i pravoslavnou modernu a vůbec její estetickou nebo poetickou dominantu. Zatímco v první části své knihy sleduje proud modernistického myšlení, v druhé analyzuje přesahy moderny do doby nám blízké a ukazuje, jak se projevila v tvorbě kontroverzních, i když tehdy zcela oficiálních autorů 70. – 80. let 20. století – Čingize Ajmatova, Valentina Rasputina a Jurije Bondareva – i v souvislosti s katarzí uměleckého díla. Typické pro Červeňáka je, že ho zajímá umělecké ztvárňování a neřídí se později se vytvořivšími politickými orientacemi. Vidí modernu jako velký otazník a vykřičník v kontextu konformismu a nonkonformismu a tragédie člověka na propastí dějin. Moderna a modernismus pro něho představují především reflexi lidské situace, tedy opět antropologickou dominantu, kolem níž se jeho dílo pohybuje.

Zmíněná temporální dichotomie knihy má svůj důvod. Ukazuje hlavně na to, že poetologické principy moderny nezmysly ani v tlaku socialistického realismu, ani postmodernismu, neboť si udržely svou integritu založenou na kultu kreativity, inovace a experimentu: proto se, jako primární zdroj objevuje i později a vlastně stále. Červeňáková koncepce moderny jde ze šířky, ale i z hloubky: i když se snažil o literatu-

ře filozofovat komparatisticky, axiologicky či antropologicky, neztrácel ze zřetele ani její rozměr jazykový a kulturní (kapitola Ruský jazyk, literatúra a kultúra na rozhraní 19. a 20. storočia). Současně zřetelně viděl její teologicko-religiózní souvislosti (existovala ruská pravoslavná moderna?) i rozměry estetické. Avšak i v Sumarizaci mi chybějí dvě věci: především typologie moderny (moderna, modernismus, neomoderna/neomodernismus) a hlavně podrobnější formulování pozice ruské moderny v moderně světové; to by však chtělo nejméně jednu rozsáhlou knihu nabitou materiálem.

Červeňáková kniha shrnuje jeho studie, postupy, koncepce, které začal vytvářet zejména od počátku 90. let 20. století a kam integroval i své starší práce právě v souvislosti s modernou jako uzlovým bodem jeho díla: patří sem jak již zmiňovaná „bílá místa“, tak studie o katarzi a konformitě/nonkonformitě. Snad ještě jedna kritická připomínka: když jsme uváděli slabší komparativní aspekt ve smyslu ruský – jiný, podobně tu poněkud zeje „bílé místo“ po řadě publikací o moderně z pera západoevropských, skandinávských, ale i středoevropských badatelů; A. Červeňák si byl jistě vědom i toho, která moderna zasáhla boom hispanoamerické literatury, jež se – zcela logicky – opírala i o Dostojevského a jinou ruskou klasiku.

Bylo by jistě možné komentovat

nejen každou kapitolu nebo podkapitolu této knihy ale i jednotlivé její aspekty a dílčí pojetí. Podívejme se toliko na jednu: na jádro symbolismu, a tedy i samého modernismu – symbol. Červeňák zde nesouhlasí s koncepcemi symbolu jako realistického postupu u Loseva a Mathausera (s. 37). Je to lákavé: oba chtěli svou koncepci symbolu v dobové atmosféře ideologicky obhájit a současně tím tiše protestovat proti jednorozměrnému chápání realismu. Ať už to zmínění autoři mysleli jakkoli a ať to už jakkoli vypadá, měli v tom nakonec pravdu a sám Červeňák to svým dílem dokládá, neboť když píše o Dostojevském, píše již o moderně. Celá ruská klasika vyrůstá sice z rudimentárního realismu naturální školy nebo i z vnitřní polemiky s ní (*Chudí lidé*), ale realismus už od samého počátku překračuje absurditou, groteskností, žánrovými přesahy a symbolickými obrazy (Gogol, Suchovo-Kobylin, Saltykov-Ščedrin, Dostojevskij, Ostrovského drama *Les*, koneckonců i Lev Tolstoj, Maxim Gorkij i dekadentně symbolistický Anton Čechov).

Bohužel už poslední kniha Andreje Červeňáka představuje – jak již vícekrát uvedeno – uzlový bod jeho bádání, ačkoli kvantitativně tomu tak rozhodně není. Je to proto, že různé modernistické aspekty prosakují v podstatě všechna jeho zkoumání ve vztahové rovině materiálu i v úva-

hových partiích (o snu, o *Legendě o Velikém Inkvizitorovi*). V tomto smyslu je tato kniha symbolickou tečkou za jeho dílem i ve smyslu symbolu, němž zde psal.

Ivo Pospíšil

***

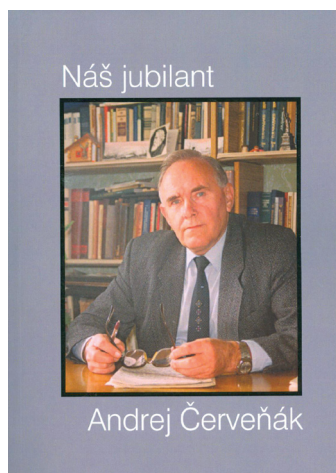
Poznámka: Obe publikácie (*Na margo ruskej moderny* aj *Náš jubilant Andrej Červeňák*) boli prezentované na stretnutí, ktoré sa konalo pri príležitosti nedožitých osemdesiatin prof. PhDr. Andreja Červeňáka, DrSc., dňa 22. mája 2012 v Nitre. Na scenári a organizácii dôstojnej pietnej *Spomienky na profesora Andreja Červeňáka* sa podieľali predovšetkým prof. PhDr. Jozef Vladár, DrSc., a doc. Natália Muránska, PhD.

V našich spomienkach Andrej Červeňák ostane aj ako neúnavný iniciátor a realizátor publikačných aktivít.

(js)

Náš jubilant Andrej Červeňák. Ed. Jozef Vladár, Natália Muránska. Nitra: Spolok slovenských spisovateľov, Nitrianska odbočka Spolku slovenských spisovateľov, Filozofická fakulta UKF v Nitre, Klub F. M. Dostojevského v Nitre, 2012. 370 s. ISBN 978-80-8061-617-5.

Posolstvo Človečenstva

Vo svojom profesijnom živote som už napísala nejednu recenziu. Nikdy som však nestála pred úlohou posúdiť zborník, ktorého pôvodnou intenciou bolo retrospektívne laudácie na hodnoty doterajšieho diela prof. A. Červeňáka, ale predovšetkým prospektívne vzdanie holdu jeho obdivuhodnej vitalite a neuveriteľnému tvorivému potenciálu. Osud a čas však nečakane zmenili perspektívy. Budúcnosť stratila imanentné časové dimenzie, presunula sa do transcendentna a minulosť sa bolestivo sprítomnila v súčasnosti. Od nečakaného odchodu tohto vzácneho človeka uplynul len veľmi krátky čas na to, aby ako spoľahlivé analgetikum – žiaľ, s veľmi postupným uvoľňovaním – už začal pôsobiť. Ťažko sa mi hľadajú slová aj preto, že nás s A. Červeňákom nespájali len spo-

ločné korene, priateľstvo, ale dovoľím si povedať, že aj spoločná optika, cez ktorú sme vnímali realitu – i keď jemu sa ušiel neporovnateľne väčší priezor. Ľudská psychika dostala do vienka od Univerza úžasný obranný mechanizmus – vytesňovať tragické zážitky a nahrádzať ich príjemnými. Pri čítaní zborníka sa mi však paralelne oživilo to bolestné i to nesmierne obohacujúce a charizmatické, čo A. Červeňák pri každom našom kontakte rozdával. Tieto zmiešané, sčasti oxymoronické pocity ma sprevádzali pri písaní každého riadku recenzie.

Napriek všetkým nepredvídateľným okolnostiam tvorby zborníka *Náš jubilant – Andrej Červeňák* chcem vyjadriť veľký obdiv jeho zostavovateľom J. Vladárovi a N. Muránskej i celému tímu, ktorý, netušiac, že v čase vyjdenia zborníka to nebudú len re-

miniscencie oslavné, ale i pietne, vynaložil obrovské úsilie, aby predstavil osobnosť jubilanta ako vedca, spisovateľa, editora, pedagóga a v prvom rade človeka. Práve Človečenstvo vo svojej prapodstate bolo to, čo A. Červeňáka charakterizovalo napriek neprajnej dobe a všetkým životným peripetiám, ktorými musel prejsť. Človečenstvo bolo preňho vnútorným kompasom, ktorý mu nedovolil zatrpknúť a ktorý ho neomylnie viedol na ceste hľadania „záhad ľudského Bytia“, ktoré – ako sám tvrdil – sa mu nikdy nepodarilo odhaliť. Jeden objav mu však nesporne patrí: vždy našiel slovo, ktoré presne pomenovalo, ale i provokovalo, slovo, ktoré inšpirovalo, povzbudilo, potešilo i pohladilo svojou hĺbkou a úprimnosťou. A to je pre mňa svätý grál nielen vo svete vedy a umenia, ale i v bežnom ľudskom živote.

Zborník *Náš jubilant Andrej Červeňák* je plný obdivných výpovedí z pera významných osobností slovenskej vedy, kultúry, umeleckých združení, predstaviteľov štátu i cirkvi, ktorým A. Červeňák mal čo povedať odborne i tak celkom jednoducho – ľudsky.

Samotný zborník je koncipovaný netradične. Po úvodnom slove J. Vladára, ktorý zmapoval najdôležitejšie etapy životnej dráhy A. Červeňáka, nasleduje prvá časť: *Reminiscencie oslavné*. Entrée tvorí príspevok predsedu Spolku slovenských spisova-

teľov J. Tužinského pod príznačným názvom *Veda a sny*. V kontexte jeho obdivných slov k množstvu tvorivých aktivít jubilanta nadobúda „sklon k sneniu A. Červeňáka“ celkom inú dimenziu: nie rojčivú, ale vizionársku. Šéfredaktor časopisu Literárny týždenník P. Janík predstavil oslávenca ako personifikáciu kultúrnej inštitúcie. Úprimné slovo predovšetkým o ľudskej stránke Červeňákovej osobnosti pridal bývalý prezident SR R. Schuster. V príspevku významného českého rusistu O. Richtereka sa prelína ľudský a odborný rozmer Červeňákovej osobnosti. V podobných intenciách sa nesú aj slová naplnené úctou a vďakou od jeho priateľov a kolegov E. a J. Dekanovcov. P. Hudík prikladá ďalší kameň do mozaiky Červeňákových aktivít – vyzdvihuje jeho prínos pri spoznávaní hodnôt klasickej ruskej literatúry a zviditeľňovaní významných súčasných slovenských spisovateľov, tentoraz prostredníctvom elektronických médií. Nasledujú slová vďaky za rozvíjanie slovensko-ruských literárnych a kultúrnych kontaktov, ktorými do zborníka prispeli vedúci rusistických katedier z Krasnodaru (L. A. Stepanov a L. P. Golikova) a Kemerova (J. V. Jevpak). Túto časť symptomaticky uzatvárajú spomienky absolventky UKF v Nitre L. Paučovej, ktorá rekapituluje tri osobné stretnutia s A. Červeňákom – najmä ako s pedagógom, ktorý si svojím prístupom

k študentom získal prirodzený rešpekt a dokázal v nich vzbudiť záujem o ruskú literatúru, pretrvávajúci aj po absolutóriu ako inšpiračný zdroj pre ich ďalšie postgraduálne kvalifikačné práce.

Druhú časť – *Reminiscencie tvoriť* – otvára jubilantov príspevok *Einstein a Dostojevskij*. Je to filozoficky ladená, typická červeňákovská rozprava o špecifických, prvoplánovo kontrárnych, ale v skutočnosti inkluzívnych vzťahoch medzi vedeckým a umeleckým myslením či, lepšie povedané, o dvoch komplementárnych zložkách ľudského bytia *sui generis*. Český rusista I. Pospíšil pregnantne vystihol a popísal nosné atribúty charakterizujúce osobnosť A. Červeňáka, ktoré reflektuje už samotný názov príspevku: *Citlivý, tolerantní, smiřující a svobodomyšlný vědec...* Nemenej výstižný je i titul príspevku J. Vladára *Život v službách vedy a kultúry*, v ktorom akcentuje multidimenzionálnosť vedeckého diela A. Červeňáka a širokospektrálnosť jeho editorských aktivít. Z. Kasáč vytvoril chronologický priesečník autobiografických (spätých s konkrétnou lokalitou) a publikačných míľnikov jubilantovho života. A. Eliáš rozvádza úvahy A. Červeňáka o špecifickom slovanskom romantizme, a to z literárnohistorického, genealogického i axiologického hľadiska. M. Kusá nachádza „reprezentanta“ literárno-umeleckého kontinua, tak ako ho vnímal A. Červe-

ňák, v osobe A. P. Čechova. Sumarizuje genézu recepcie Čechovových diel na Slovensku cez preklady, ktoré sú spoľahlivým seizmografom premien času. E. Gromová popisuje ďalšiu, zdanlivo parciálnu, ale rozhodne nie zanedbateľnú oblasť Červeňákovho záujmu – translatológiu. O. Kovačičová sa vracia k otázke slovenských prekladov Eugena Onegina v dvoch rovinách: obohacuje mapu prekladov tohto klasika ruskej literatúry o nepublikovaný preklad M. Mitteldanna-Dedinského; analyzuje Červeňákov interpretatívny prístup k ostatnému prekladu Eugena Onegina z dielne J. Štrassera. A. Matuláková ozrejmuje filozofickú dimenziu Červeňákovskej esteticko-antropologickej koncepcie literatúry ako duchovnej aktivity *človeka o človeku a pre človeka*. A. Maškova z Moskovskej univerzity reflektuje osobnosť A. Červeňáka cez jeho prepojenie so starobyľou Nitrou, vrátane jeho editorských aktivít v Almanachu Nitra, a vysoko hodnotí jeho zásluhy o rozvíjanie rusko-slovenských kontaktov.

Tretiu časť – *Reminiscencie pietne III.* – tvoria vlastne slová z poslednej rozlúčky s prof. Červeňákom. Sú to slová bolesti s prímiesou pretrvávajúceho šoku z náhleho odchodu blízkeho priateľa a kolegu, slová hlbokéj úcty a obdivu za všetko, čo A. Červeňák počas života dokázal, slová vďaky za jeho Človečenstvo. Za členov Literárneho klubu Janka

Jesenského v Nitre sa so zosnulým rozlúčila E. Ruthová, za Spolok slovenských spisovateľov J. Tužinský, za Katedru rusistiky FF UKF v Nitre jej vedúca J. Sokolová, za pracovníkov Katedry ruského jazyka a literatúry UK v Bratislave A. Eliáš, za FF PU v Prešove J. Sipko a S. Goloviuk, za vydavateľstvo Čakanka K. Častová. Kondolenčné listy poslal kardinál J. Ch. Korec a veľvyslanec Ruskej federácie na Slovensku P. M. Kuznecov. Krásnymi veršami vzdali prof. Červeňákovi posledný hold P. Stanislav a J. Š. Kuzmová. Túto časť uzatvára niekoľko citátov z publikácií L. Ťažkého, L. Zrubca a zostavovateľa zborníka J. Vladára, ktoré dokresľujú profil A. Červeňáka.

Štvrtú časť – *Reminiscencie pietne IV.* – tvorí poetický i prozaický nekrológ. Mnohí z blízkych priateľov, kolegov i známych reagovali bezprostredne na odchod A. Červeňáka formou verša, ktorý je už akoby archetypálne predurčený na vyjadrenie hlbokých – či už elegických, alebo oslavných – tónov. Pamiatke A. Červeňákavenovalibásne: I. Galajda, M. Bátorová, J. Š. Kuzmová, M. Partelová, D. Pechočiaková a J. Rezník. Táto časť obsahuje aj kondolenčný list prezidenta SR I. Gašparoviča. Spomienky v próze sú z pera bývalého rektora UKF D. Klivanca, P. Janíka, J. Fujáka, P. Korca a predsedu moskovského Spolku priateľstva so Slovenskom I. A. Čerkasa. Hlboko ľudsky ma oslo-

vil aj príspevok I. Galajdu, ktorý cez veľmi osobné zážitky a rozhovory s Andrejom Červeňákom odkrýva aj pred verejnosťou zatiaľ skryté poryvy Andrejovej duše. Záver tejto časti tvoria príspevky J. Baču, M. Romana a kondolencie Zväzu uralských spisovateľov.

Piata časť má názov *Andrej Červeňák – kalendárium*. Na takmer stovke strán J. Lomenčík veľmi citlivo vybral a chronologicky usporiadal najdôležitejšie životné etapy, tvorivé aktivity, názory A. Červeňáka i ohlasy na jeho celoživotné dielo, a to pod výstižným názvom *Andrej Červeňák – hľadač reality v snoch umenia*.

Epilóg k zborníku v dvojazyčnej relácii (slovenčina – ruština) pochádza od osoby najpovolanejšej – Červeňákovej dcéry N. Muránskej. Autorka sumarizuje jeho prínos do slovenskej literárnej vedy a rusistiky z hľadiska jeho odborných záujmov. Hodnotí ho ako komparatistu (v užšom i širšom zmysle), slovakistu, literárneho teoretika, translatológa i ako tvorcu esteticko-antropologickej koncepcie literatúry, ktorá bola metodologickým východiskom všetkých jeho prác. Ostatnou pomyselnou bodkou za zborníkom je epilóg J. Vladára pod názvom *Smutná zvesť*.

Súčasťou publikácie je tiež bibliografia knižných prác A. Červeňáka s úctyhodným počtom 30 monografií. Vizuálnu stránku zborníka

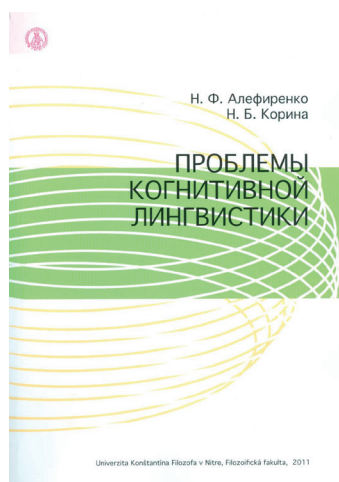
vhodne dopĺňa fotodokumentácia – Andrej Červeňák v kruhu priateľov, spolupracovníkov i rodiny.

Kedysi dávno sa prof. Červeňák – paradoxne, práve pre svoju senzibilitu – nestal doktorom medicíny. Svoju hippokratovskú prísahu však len preniesol do iného odboru a naplnil ju do posledného písmena. Stal

sa vynikajúcim diagnostikom ľudskej duše a liek na jej útrapy našiel v slove. Ono liečilo a pomáhalo rovnako – a možno ešte lepšie – ako klasické medikamenty. Som presvedčená, že i slová obsiahnuté v tomto zborníku budú mať podobný účinok.

Daniela Müglová

ALEFIRENKO, N. – KORINA, N.: *Problémy kognitívnej lingvistiky*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2011. 215 s. ISBN 978-80-8094-987-7.

Osobitosti jazykového obrazu sveta a odraz národnej mentality v jazyku z aspektu kognitívnej lingvistiky

Fond slovakistickej lingvistickej literatúry sa v roku 2011 obohacuje o vedeckú monografiu *Problémy kognitívnej lingvistiky*, ktorá vznikla a je jedným z výsledkov lingvistickeho bádania v rámci riešenia vedeckého projektu VEGA č. 1/0293/09 *Kognitívny rozmer filologických vied v 21. storočí* realizovaného na pôde Filozofickej fakulty UKF v Nitre. Mo-

nografia je napísaná v ruskom jazyku a pozostáva z desiatich kapitol, ktorých názvy napovedajú, ktoré problémy a otázky zásadného charakteru sú stredobodom záujmu autorov: *Kognitívna lingvistika ako vedná disciplína, Teoretické aspekty kognitívnej lingvistiky, Kognitívno-diskurzívna paradigma jazykového znaku, Kognitívne základy lingvosemiózy, Koncept*

– porozumenie – kategória vo svetle súčasnej lingvokognitivistiky, *Diskurzívno-kognitívne aspekty jazykovej nominácie, Kognitívno-synergetické smerovanie v súčasnom lingvistickom postmodernizme, Kognitívne osobitosti jazykového obrazu sveta (rusko-slovenský aspekt), Národno-špecifické kognitívne dominanty vo frazeológii ruského a slovenského jazyka, Odras národno-špecifických kognitívnych dominant v spôsoboch nominácie ruského a slovenského jazyka.*

Touto monografiou sa po vydaní v českom a slovenskom jazykovednom kontexte priekopníckej práce z kognitívnej lingvistiky kolektívu autoriek z Ústavu českého jazyka a teórie komunikácie na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe I. Nebeskej, L. Saicovej-Římalovej, J. Šlédrovej a I. Vaňkovej *Co na srdci, to na jazyku* dostáva odbornej verejnosti do pozornosti originálne nazeranie na aktuálne problémy jednej z najatraktívnejších oblastí lingvistiky. Jej atraktivnosť spočíva v ašpirácii odpovedať na také závažné otázky, akými sú vzťah ľudského myslenia a jazyka, vplyv jazyka na mentalitu národného spoločenstva, odkrývanie mechanizmu tvorenia pomenovaní či prenášania pomenovaní predovšetkým na metaforickom princípe. Ide z hľadiska vývoja jazykovedného skúmania o mladú a značne prítiažlivú oblasť výskumu, ktorá pristupuje k jazyku z perspektívy ľudskej kogni-

tivity. Kognitívna lingvistika sa na jednej strane zaoberá tým, čo vypovedá jazyk o všeobecných princípoch ľudského myslenia, o tom, ako jednotlivé veci a javy chápeme, interpretujeme a hodnotíme, a na druhej strane sa usiluje prostredníctvom jazykovo stvárnených skutočností identifikovať mentalitu národa či mentalitu väčších jazykových skupín.

Do bezprostredného vedeckého kontextu monografie autorskej dvojice N. Alefirenko a N. Korina patrí priekopnícka kolektívna monografia *Jazyk a kognícia* (Rybár, J. – Kvasnička, V. – Farkaš, I. a kol. Bratislava: Kalligram, 2005). Je to medziodborová publikácia zostavená slovenskými odborníkmi z oblasti psychológie, lingvistiky, filozofie, kultúrnej antropológie, divadelnej vedy, neurovedy, informatiky a umelej inteligencie, na ktorú sa (okrem mnohých iných) dvojica autorov tiež odvoláva. Táto v slovenskom kontexte priekopnícka monografia sa v čase svojho vzniku stala dôkazom toho, že kognitívna lingvistika je súčasťou širšieho bádania, ktoré spája záujem o vzťah jazyka a kognitívneho systému človeka. Táto inherentná vlastnosť kognitívnej lingvistiky sa v originálnej podobe modifikuje a zaznieva aj v monografii *Problémy kognitívnej lingvistiky*, konkrétne s presahom do kognitívnej psychológie a psycholingvistiky, aby nakoniec jednoznačne vyústila v kultúrno orientovanom lingvistic-

kom argumentovaní, podporujúcom tzv. diferenciačnú tézu.

Vzťah jazyka a poznania, resp. jazyka a porozumenia je jedným z predmetov novovzniknutej kognitívnej vedy vychádzajúcej z viacerých (vyššie spomenutých) disciplín humanitného i prírodovedného charakteru, z ktorých každá má svoje metodologické hranice a obmedzenia, slúžiace ústrednému cieľu, a to identifikovať a odкрыť povahu a fungovanie ľudskej mysle, priblížiť mechanizmus poznávania a spracovávanía informácií či mechanizmus utvárania predstáv.

Multidisciplinárna povaha kognitívnej vedy je daná interakciou disciplín, ktoré vychádzajú zo spoločného predpokladu, že jazyk je súčasťou poznávania, podieľa sa na kategorizovaní skutočnosti, prostredníctvom jazyka je teda možné odhaľovať princípy myslenia človeka a spôsob porozumenia svetu či realite. V kognitívnej lingvistiky sa rozlišujú tri hlavné skupiny prístupov. Prvý prístup je daný tým, či sa predstavitelia orientujú na skúmanie mozgu a neurónových sietí vo vzťahu k fungovaniu jazyka; druhý prístup je charakteristický akcentom na vzťah jazyka k poznávaniu a mysleniu, na spôsob kategorizácie skutočnosti (psycholingvistika); tretí prístup si kladie za cieľ poukázať na to, ako rôzne prirodzené jazyky reflektujú odlišný spôsob interpretácie a hodnote-

nia skutočnosti svojimi používateľmi a zároveň nositeľmi odlišných kultúr – ide o tzv. kultúrne orientovanú lingvistiku. Odlišná interpretácia sveta nositeľmi rôznych jazykov je založená na argumentovaní jazykovými dôkazmi o spoločnom a typickom spôsobe nazerania na svet nositeľmi konkrétneho jazyka na jednej strane a o neidentickom či odlišnom interpretovaní sveta príslušníkmi rôznych jazykov na druhej strane. Na jazykovom materiáli typologického charakteru je založená tzv. diferenciačná téza v kognitívnej lingvistiky.

V epicentre záujmu autorov monografie Nikolaja Alefirenka a Natálie Koriny sú mechanizmus reči človeka a jeho verbálne správanie, motivácia poznávania človeka a jeho presah do jednotlivých, predovšetkým lexikálno-sémantických štruktúr jazyka. Monografia *Problémy kognitívnej lingvistiky* obsahuje teoreticko-metodologickú časť, ktorá vychádza predovšetkým z ruskej kognitívnej vedy, a aplikačnú časť, ktorá na základe skúmania kontrastných javov identifikuje národné kognitívne špecifiká jazykového obrazu sveta v príbuzných jazykoch, osobitne v ruštine a slovenčine.

Teoreticko-metodologickú časť monografie v prevažnej miere autorsky spracoval N. Alefirenko, konkrétne prvú kapitolu *Kognitívna lingvistika ako vedná disciplína*, jej prvú podkapitolu *Kognitívna lingvistika:*

jej predpoklady, predmet, kategórie. N. Korina je autorkou druhej podkapitoly *Metodologické hľadanie pokračuje*, čím sa vstupná problematika autorsky symetricky na ploche prvej kapitoly rozdelila. Vo všeobecnosti sa hovorí o formovaní kognitívnej lingvistiky ako novej vedy v posledných desaťročiach 20. storočia, čo spomenutá autorská dvojica konkretizuje tak v kontexte americkej, ako aj ruskej a poľskej lingvistiky. Kognitívna lingvistika, ako uvádza N. Alefirenko (s. 13), nadviazala na práce svetového významu, ako boli diela W. von Humboldta o národnom duchu, štruktúrno-typologické bádania V. S. Vinogradova a psychologické výskumy A. R. Luriju. Autor ďalej usúvzťažňuje vývin ruskej kognitívnej lingvistiky so vznikom *Medzinárodnej asociácie kognitívnej lingvistiky (International Cognitive Linguistics Association – ICLA)* v roku 1989 a s vydávaním časopisu *Cognitive Linguistics (Kognitívna lingvistika)*, ktorého prvé číslo vyšlo v roku 1990. Už v roku 2003 bola založená *Ruská asociácia lingvistov – kognitivistov* a súčasne začal vychádzať časopis *Otázky kognitívnej lingvistiky*.

Zatiaľ čo N. Alefirenko (2011, s. 16) sa sústreďuje na vymedzenie predmetu kognitívnej lingvistiky, nový zmysel „mentalingvistiky“ vidí v jej premene z dichotomického základu jazyk – myslenie na trichotomický: jazyk – myslenie – pozna-

nie a postupne prehĺbuje túto ideu, N. Korina (2011, s. 18 – 21) v druhej podkapitole podrobne uvádza aktuálny metodologický základ kognitívnej lingvistiky predovšetkým v európskom vedeckom kontexte s osobitným dôrazom na ruskú a poľskú lingvistiku. N. Alefirenko (tamže) uvádza, že zatiaľ čo dichotomická subparadigma sa sústreďovala na verbalizáciu predstáv a významov, trichotomická subparadigma je zameraná na komplexnú povahu rečového procesu a identifikáciu štruktúry významu chápe nielen ako vzťah predstavy a porozumenia, ale tiež ako súčasť oveľa zložitejších útvarov, akými sú scény, scenáre, epizódy, prototypy, propozície a iné formáty poznania. Za predmet kognitívnej lingvistiky považuje tiež prostriedky a spôsoby jeho verbalizácie jazykovými znakmi v procese priamej i nepriamej nominácie.

N. Korina (op. cit.) v druhej podkapitole prvej kapitoly dôsledne sleduje vývoj kognitívnych vied v ostatných desaťročiach v európskom priestore. Z kontextu vyplýva, že základom ruskej kognitívnej lingvistiky sa stalo dielo významnej ruskej lingvistky E. S. Kubriakovovej. Jej lingvistické práce podávajú podrobnú analýzu americkej kognitívnej lingvistiky a majú zásadný význam pre metodologickú celistvosť a jednotnosť ruskej kognitívnej lingvistiky. Proces formovania pojmového aparátu je

spojený so skúmaním sémantických procesov, s teóriou skúmania významu slova komponentovou analýzou, čo sa spája s menami lingvistov J. D. Apresiana, I. A. Melčuka, A. K. Žolkovského a L. V. Ščerbu. N. Korina (2011, s. 20) venuje pozornosť Belgorodskej škole na čele s N. F. Alefirenkou, ktorá rozpracovala metodiku kognitívno-pragmatickej a kognitívno-hermeneutickej analýzy znakov nepriamej nominácie a textu.

Obaja autori v úvode jednotlivých kapitol podávajú stručnú genézu a výklad metodológie, o ktorú sa opierajú vo svojom jazykovom bádání. V každom zo zvolených prístupov vidia špecifické pozitíva a priority, no súčasne berú do úvahy ich spoločný menovateľ, ktorým je východiskový poznatok nadobúdajúci v kognitívnej lingvistike axiomatizovaný charakter, že ľudský rozum sa zmocňuje štruktúr vnútornej reprezentácie sveta prostredníctvom jazyka, pretože jazyk je hlavným reprezentantom kognitívnych štruktúr.

V kognitívnej lingvistike je jazyková aktivita považovaná za jeden zo spôsobov poznania a porozumenia. K jej základným otázkam patrí mechanizmus verbalizácie, proces rečovej činnosti, činitele a podmienky či okolnosti komunikácie a samotná motivácia poznania. Pre kognitívnu lingvistiku je charakteristické, že analýzu systému jazyka dopĺňa analýzou rečového procesu, analýzu kon-

textov použitím zodpovedajúcich lexém, ktoré sú zafixované v textoch, ktoré významovo zodpovedajú konceptu, jeho vymedzeniu v rôznych slovníkoch, analýzou frazém, prísloví, povrávok, aforizmov, v ktorých je koncept reprezentovaný. Charakteristika konceptu, výpočet príznakov, ktoré patria konceptu, to je výsledok kognitívno-lingvistických pozorovaní (Alefirenko, 2011, s. 26). Kľúčovú úlohu v kognitívnej lingvistike predstavuje koncept. Pojem koncept sa primárne vyskytuje v kognitívnej psychológii a súvisí s mechanizmom ľudského poznania a porozumenia. Autori monografie koncept považujú za globálnu jednotku myslenia, charakterizujú ho ako kvantum štruktúrovaných poznatkov tak človeka, ako aj národa. Jazyk je jedným z nástrojov formovania konceptov v poznaní človeka ako autonómneho subjektu. N. F. Alefirenko podáva charakteristiku konceptu vo vzťahu k pojmu, zmyslu a kategórii, vychádza zo základnej typológie konceptu, aby identifikoval kognitívne základy sémantických postupov v jazyku, kognitívne aspekty jazykovej nominácie a napokon aby identifikoval synergetickú podstatu kognitívnej lingvistiky v súčasnej postmodernej vede.

Druhá kapitola analyzovanej monografie sa končí podkapitolou *Metafora a koncept*. Do vzájomného vzťahu sa dostávajú nielen symbol

a metafora, ale aj ľudské vnímanie, myslenie a vyjadrovanie. Podstata a vlastnosti symbolu a metafory sprevádzajú uvažovanie o podstate nášho myslenia, poznávania, fantázie i bežnej ľudskej komunikácie. Uvažovať o symbole a metafore znamená uvažovať o symbolickosti a metaforickosti ľudského myslenia. Vzťah symbolu a metafory je veľmi blízky, niektorí autori ich stotožňujú. Teória symbolu predpokladá teóriu metafory. Pre symbol aj metaforu je charakteristický významový presah k doslovnému významu. Len prostredníctvom prvotného významu môžeme nájsť kľúč k ďalšiemu významu.

N. F. Alefirenko (2011, s. 35) na konkrétnom príklade slova *spor* demonštruje, že metafora sa v jazyku neobmedzuje len na lexikálnu sféru jazyka, ale i samotné procesy myslenia človeka sú vo veľkej miere metaforické: *Napadol každé slabé miesto mojej argumentácie . / Jeho kritické postrehy triafali presne do cieľa. / Rozbil jeho koncepciu. / Ak nebudete sledovať túto stratégiu, tak vás zničia. / Nikdy som s ním nevyhral spor. / On rozbil našu obranu* (preklad Z. Kováčová). Pravdepodobne aj významový systém človeka sa organizuje metaforicky. Metafory ako jazykové výrazy sú možné preto, lebo existujú vo významovom systéme človeka. Metafory uľahčujú proces myslenia tým, že nám ustanovujú empirické hranice, vo vnútri ktorých si môžeme osvojo-

vať novovznikajúce abstraktné koncepty.

V siedmej kapitole sa N. F. Alefirenko dotýka otázky významu lingvistického postmodernizmu (2011, s. 108 – 110). Za rozhodujúci element štruktúry diskurzu považuje propozíciu, ktorá v jednote s reálnym skúsenostným kontextom tvorí základ zmyslového obsahu textu. Za dva systémotvorné komponenty považuje *text* a *kognitívno-skúsenostný reálny kontext*. Diskurz je potom zložitý komunikatívno-kognitívny jav, ktorý pozostáva nielen zo samotného textu, ale aj z rôznych extralingválnych faktorov, ako je obraz sveta, názory, hierarchia hodnôt a pod., ktoré hrajú významnú úlohu v procese porozumenia a percepcie informácií.

Kognitívna lingvistika prezentuje jazykový obraz tzv. prirodzeného sveta, ktorého najtypickejšími znakmi sú antropocentrizmus a etnocentrizmus, naivita a subjektivita, zmyslové nazeranie na svet, orientácia na praktické stránky života a hodnotový rozmer. V monografii *Problémy kognitívnej lingvistiky* N. Korina v 8. – 10. kapitole postupne odкрýva jazykový obraz sveta, pričom zohľadňuje ruský a slovenský aspekt. Osobitosti každého národného obrazu sveta podľa autorky predstavujú tie štruktúrne elementy, ktoré ho odlišujú od iných národných obrazov sveta, no všeobecná štruktúra týchto obrazov je totožná. Ľudstvo myslí približne

v tých istých schémach a opiera sa o kvantá svojho poznania o svete, ktorými sú koncepty. Z aspektu kognitívnej lingvistiky koncepty sú globálne jednotky štruktúrovaného významu. Koncept má vždy metaforický charakter, preto je jeho verbalizácia v rôznych jazykoch pri tom istom denotáte rôzna. Jazyky sa líšia aj súborom konceptov, ktoré sa formujú ako *konceptosféra* (Korina, 2011, s. 115).

Univerzálne kognitívne dominanty, ktoré sa líšia od národnošpecifických národných dominant, sú obsiahnuté v konceptoch typu *život, smrť, láska, štedrosť, bohatstvo, chudoba*. Základnou vlastnosťou konceptov je ich organizovanie a hierarchizovanie tak, že vytvárajú asociatívne siete. Koncepty, ktoré tvoria národnú konceptosféru, môžu pozostávať zo subkonceptov. Subkoncept je koncept, ktorý vystupuje ako komponent iného konceptu (Korina, 2011, s. 117). Autorka tejto teórie hovorí o hierarchii konceptu v jeho vnútornej štruktúre z aspektu kognitívnej dominancie konkrétneho významu. Ako kognitívnodominantné môžu v kontexte spomenutej teórie vystupovať rôzne formáty konceptualizácie výsledkov poznávacej aktivity človeka, ktoré vo všeobecnosti nazvala *kognitívnymi štruktúrami*. N. B. Korina (2011, s. 121) konštatuje, že tak vertikálne, ako aj horizontálne štruktúrovanie priestoru sú skutočné

a organické komponenty ktoréhokoľvek obrazu sveta, pretože odrážajú pre ľudské poznanie univerzálne uvedomenie opozícií *hore – dolu* a *ďaleko – blízko*. Národné špecifiká kognitívnych dominant sa dokazujú na základe priority vertikálnej alebo horizontálnej štruktúry chápania priestoru. K odrazu najvýraznejšej štruktúry pristupuje sémantické bohatstvo a rôznorodé asociácie vzťahov.

Za národné špecifikum kognitívnej dominanty slovenčiny sa považuje prevaha hornatého a kopcovitého terénu bez prístupu k moru. Tento fakt podmienil prevažne vertikálnu organizáciu priestorového modelu sveta v jazykovom obraze sveta. Prijatie tohto modelu sveta sa odráža aj v prijatí významu *vysokosti* ako dôležitého prvku hodnotového systému. N. B. Korina (op. cit.) poukazuje na odlišné chápanie priestoru v ruštine. Na rozdiel od slovenčiny ruský národ žije v priestore, pre ktorý je charakteristická horizontálna orientácia a analogicky sa sformoval aj systém hodnôt, ktorý je založený na význame *šírky/širokosti, neohraničenosti, otvorenosti*; analogicky od tohto významu sa odvíja aj abstraktnosť a obraznosť.

V slovenčine sa lexikálna sémantika formuje ako systém založený na základe priestorových obrazov, v ktorých dominujú opozície *vysoko – nízko* a *hore – dolu*. Je to prejav

všeobecnej zákonitosti založenej na podobnosti fyzického sveta, ktorý vnímame zmyslami a ktorý sa odráža v mechanizme pomenovania ako systéme lexikálnej sémantiky. Tieto tvrdenia sú zrejmé najmä z analýzy frazeológie, ktorú priam famózne interpretuje N. B. Korina.

N. B. Korina (2011, s. 143) v tomto kontexte analyzuje slovo *široký* v ruskom jazyku. Dospela k záveru, ktorý hovorí o analógii slovenského *vysoký* a ruského *široký*. Šírka je dominantnou vlastnosťou priestoru celej krajiny a tejto geograficko-fyzikálnej dominante sa podriaďuje aj vyjadrenie podstaty mentálnej charakteristiky ruského človeka, ktorého mentalita je napríklad v umeleckej literatúre zobrazovaná ako veľkodušná, žičlivá, dobrosrdečná; ruský človek je človek širokých – veľkodušných – gest.

Kognitívna lingvistika identifikuje lingvokognitívnu špecifickosť národných jazykov a odкрýva mentálne osobitosti ich nositeľov. Mentalita Slovákov indikovaná lingvokognitívnu špecifickosťou je charakteristická tým, že je ovplyvnená tak východnou (reprezentovanou ruskou mentalitou), ako aj západnou mentalitou. Takto sa potom aj ruská, aj slovenská mentalita javia ako prechodné medzi západoeurópskou a ázijskou, no každá s iným dominantným komponentom. Zatiaľ čo slovenská mentalita má tendencie približovať sa k západoeurópskej, a to racionálnosťou,

konkrétosťou a priestorovou determinovanosťou, ruská mentalita má bližšie k východnej mentalite, je pre ňu typická duchovnosť, abstraktnosť a priestorová indeterminovanosť.

Autori monografie považujú človeka za systém systémov, ktorý sa vyznačuje vnútornou dynamikou a mnohoaspektovosťou. V súvislosti s tým považujú za opodstatnenú hypotézu, ktorá hovorí o prepojení človeka a semiózy lingvokultúry. Každý jazyk si vytvára významovú sieť, ktorá pozostáva z komponentov, charakterizovaných N. Korinou ako etnokultúrny systém významov vlastných konkrétnemu národnému jazyku. „Asociatívno-významová štruktúra sémantickej siete nielenže nie je v rozpore, ale bezprostredne aplikuje nevyhnutnosť semiologickej analýzy slova v diskurze... Účelom kognitívno-semiologickej teórie slova je uchopenie súvzťažnosti medzi systémovou a diskurzívnou sémantikou kultúrne motivovaných nominácií“ (Korina, 2011, s. 214).

V kontexte vyššie uvedeného by sme mohli vedeckú monografiu *Problémy kognitívnej lingvistiky* nazvať aj *Od konceptu k antropocentrickému vymedzeniu jazykového obrazu sveta a k špecifickosti národnej mentality*.

Zuzana Kováčová

SOKOLOVÁ, J. – BRANDYS, O.: *Základy slovo tvorby*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Filozofická fakulta, 2011. 154 s. ISBN 978-80-8094-928-0.

В последние годы в лингвистике наблюдается интенсивное и всестороннее изучение как отдельных структурных групп и моделей языка в их современном состоянии и историческом развитии, так и самой теории словообразования, разработка проблем принципиальных проблем, связанных с исследованием деривационной системы конкретного языка.

Учебное пособие Яны Соколовой и Ольги Брандыс «Основы словообразования» рассчитано на студентов-русистов, обучающихся на второй ступени высшего образования – по бакалаврским программам вузов Словакии. Это первая такого рода работа, созданная на основе традиционных теорий русского, чешского и словацкого словообразования и опирающаяся на современные исследования в области русской

словообразовательной номинации. Авторами предпринимается попытка рассмотреть сложный механизм деривации производных слов (с диалектическим единством их формы и содержания) в ономаσιологическом аспекте. Поэтому, вслед за русскими лингвистами, в книге популяризируется идея, что все средства словообразования, все его приемы и модели возникают и существуют для решения задач номинации. Эта позиция является вполне логичной, хорошо обоснованной и, думается, послужит определенным толчком для дальнейшего развития некоторых вопросов дериватологии в словацком языкознании.

Как известно, новые наименования создаются с использованием различных средств, которые отражают общие словообразовательные значения. При этом

система словообразования является своеобразным организатором, объединяющим в единое целое деривационные модели, взаимодополняющие и поддерживающие друг друга. Благодаря этому выделяются и анализируются соответствующие способы словообразования: префиксация, суффиксация, разные типы словосложения. Поэтому в данной работе словообразование рассматривается в первую очередь как область моделирования особых единиц номинации – производных. Вместе с тем выразительно прослеживается мысль, соответствующая ономаσιологической теории образования номинаций: производные лексемы должны нормально функционировать в языке как в формальном, так и в семантическом плане.

Целью создания данной работы, как отмечают авторы пособия, было не только развивать креативное мышление студентов, но и, естественно, ознакомить их с основными понятиями словообразования – одного из самостоятельных разделов языкознания, с современной терминологией и наиболее продуктивными деривационными моделями, существующими в русском языке. Соответственно названное пособие поможет научить учащихся видеть структуру слова, вычленять мор-

фемы, находить аналоги в лексике русского языка и (что очень важно) параллельно родного языка, познакомит с потенциальными словообразовательными возможностями, в том числе и с созданием потенциальных и окказиональных слов.

Так, рецензируемое учебное пособие имеет стройную структуру: состоит из теоретической и практической частей, которые в свою очередь делятся на определенные составляющие. Избранная композиция теоретического раздела книги способствует созданию целостного восприятия системы словообразования лексических единиц русского языка и выработке у студентов соответствующих языковых компетенций.

В первом подразделе пособия можно ознакомиться с основным понятием, характерным и для словообразования, и для номинации, – мотивацией, ее типами и функциями. Кроме этого, здесь представлены ключевые работы из области словообразования наиболее известных русских, словацких и чешских ученых: В. В. Лопатина, А. Н. Тихонова, И. С. Улуханова, Г. О. Винокура, Е. А. Земской, Н. М. Шанского; К. Бузашиовой, Я. Горецкого, Ю. Фурдика и М. Докулила. Для наглядности текст дополнен изображениями обложек монографий, словарей и др., пор-

третами авторов, что, естественно, способствует более легкому и быстрому запоминанию основных библиографических данных по изучаемой теме.

Во втором подразделе освещаются вопросы морфемного, словообразовательного и ономаσιологического анализа производных единиц современного русского языка. Авторы пособия рассматривают его наиболее продуктивные префиксы, суффиксы и их значения, что, безусловно, является одним из самых действенных способов изучения и освоения иностранного языка. Вместе с тем вводятся понятия словообразовательной базы и словообразовательного форманта, являющихся опорными в дериватологии. Рассматривается ономаσιологическая структура некоторых лексем на основе таких категорий, как мутация, модификация, транспозиция, репродукция и координация. Таким образом, проводится подробный анализ наиболее распространенного в русском языке словообразовательного типа наименования существительных – названий людей по разным семантическим признакам.

В третьем подразделе пособия даются краткие сведения о деривации, композиции и аббревиации, их типах и морфологических особенностях в русском языке. Приводятся примеры словообразо-

вательных синонимов, омонимов и паронимов, что позволяет студентам закрепить и усовершенствовать свои знания, полученные на занятиях по лексикологии.

В четвертом – раскрывается дефиниция таких терминов, как словообразовательный ряд, парадигма, гнездо, тип и категория. Их объединяют принципы словообразовательной мотивации и аналогии. Знакомство с названными понятиями помогает студентам определить словообразовательный потенциал слова, найти существующие пробелы в деривационной системе языка.

Пятый подраздел пособия посвящен процессу номинации и рассмотрению его основных терминологических единиц.

В шестом – отражена упрощенная модель словообразовательного анализа текста (что, в принципе, объясняется предназначением, адресатом работы) и, вслед за некоторыми русскими и зарубежными лингвистами: В. А. Бухбиндером, Е. А. Земской, Е. С. Кубряковой, Р. З. Мурясовым, И. Онхайзером, М. Д. Степановой, В. Фляйшером, Е. И. Шендельс и др., сделана попытка соотнести словообразовательный анализ с текстообразовательным. Таким образом, предлагается формальная модель рассмотрения текста, в котором исследуются деривационные сред-

ства образования производных лексических единиц, проводится их статистический анализ. Чаще всего деривационные особенности на уровне текста изучаются в рамках лингвопрагматического подхода, суть которого состоит в выявлении зависимости текста от целей адресата. Такой анализ, безусловно, охватывает широкий круг проблемных задач: выбор производных слов в соответствии с интенциональными задачами, описание мотивов создания и введения в текст этих лексических единиц, уместность использования различных словообразовательных средств, эффективности их включения (например, в окказиональных словах) и восприятия в процессе коммуникации. Так, рекомендуется описывать явления транспозиции, конверсии, синтаксической деривации и др. Подобные исследования лексических единиц в плане их функционирования в тексте, по мнению ученых, открывают новые перспективы в описании языка как сложной многоярусной системы.

Хочется отметить, что в пособии в качестве иллюстрационного материала широко используются лексические единицы современного русского языка, которые, несомненно, смогут повысить коммуникативную компетенцию словарных студентов.

Практическая часть работы состоит из продуманных и логи-

чески размещенных упражнений, а также ключей к ним. Задания небольшие по объему, направленные на отработку определенных лингвистических умений и навыков и закрепление соответствующей лингвистической терминологии, полезные для выполнения и, что очень важно, четко соотносимые с теоретической частью работы. Кроме этого, является интересным для выполнения упражнение на словообразовательный анализ названий известнейших произведений искусства, репродукции которых также размещены в пособии. Такие задания соответствуют комплексному подходу в современном преподавании различных курсов учебной программы и смогут повысить культурологическую компетенцию студентов-русистов.

Таким образом, рецензируемое пособие соответствует всем требованиям к данному виду учебной литературы, является актуальной самостоятельной работой, в которой использованы новейшие достижения современной науки о языке. Тщательно отобранный иллюстрационный материал (на что указывает и индекс) позволит обогатить словарный запас студентов, сделает их речь более выразительной, а также позволит узнать много нового и важного о строении и образовании слов русского языка.

Учебное пособие будет полезно на практических занятиях по

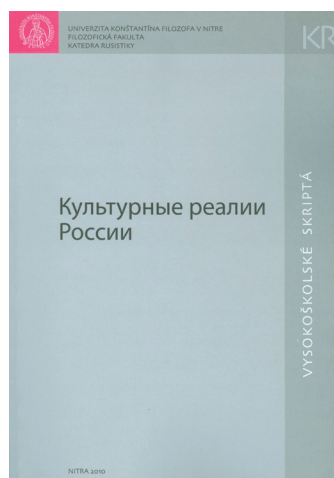

словообразованию, при выполнении домашних заданий и самостоятельной подготовке к зачету или экзамену по данному разделу языкознания. Эта работа может быть использована широким кругом лингвистов, преподавателями

вузов, аспирантами, а также всеми, кто интересуется современным состоянием русского языка, общим и русским словообразованием и лексикологией.

Алена Калечиц

Культурные реалии России. Zostavovateľ N. V. Semionova. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Filozofická fakulta, 2010. 292 s. ISBN 978-80-8094-751-4.

На кафедре русистики Университета имени Константина Философа в Нитре в 2010 году было подготовлено и издано новое учебное пособие «Культурные реалии России». Оно написано доктором филологических наук, профессором Новгородского государственного университета имени Ярослава Мудрого Семеновой Натальей Владимировной в период ее работы в качестве лектора русского языка в Университете имени Константина Философа. Новизна и актуальность рецензируемого пособия со-

стоит в том, что оно, в отличие от существующих изданий подобного рода, ориентированных на преподавание основного курса русского языка и его систем, направлено еще и на формирование социокультурной компетенции, которой, в связи с расширением границ общения в современном мире, уделяется особое внимание.

Социокультурная компетенция предполагает увеличение объема знаний студентов о социокультурной специфике страны изучаемого языка, совершенство-

вание умения строить свое языковое и неязыковое поведение адекватно этой специфике, формирование способности выделять общее и специфическое в культуре родной страны и страны изучаемого языка, поскольку для того чтобы грамотно вести диалог культур, необходимо обладать определенными знаниями об иноязычной культуре, традициях и обычаях, истории, национальных праздниках и нормах поведения.

Социокультурная компетенция является комплексным явлением и включает в себя набор компонентов, относящихся к различным категориям: лингвострановедческий, социолингвистический, культурологический, обеспечивающий развитие умений межличностного и межкультурного общения на основе знаний о национально-культурных особенностях страны изучаемого языка, а также умения представлять свою страну, свою культуру в условиях иноязычного межкультурного общения.

Особо нужно сказать о таком аспекте социокультурной компетенции, как знание культурного наследия, литературы, которая объединяет в себе и язык, и культуру страны. В рамках изучения иностранного языка невозможно широко охватить данную тему. Однако есть тот пласт культуры, без

знания которого нельзя понять ее носителей. К таким реалиям относится, например, фольклор – отражение коллективного творчества народа, а также биографии видных исторических деятелей, живших в переломные, ключевые периоды истории. В этом ряду стоят и произведения писателей, поэтов, философов, оказавших значительное влияние на развитие менталитета носителей языка. Это проблемное поле является предметом изучения курсов «Культурные реалии России», «Традиционная культура России», «Современная Россия».

Одним из главных социокультурных компонентов содержания обучения является учебный текст, поэтому новое пособие, состоящее из различных статей (в основном энциклопедического и научно-популярного характера), является своевременным и актуальным. В пособии представлены сведения об основных культурных реалиях современной России. Для полноты картины современные представления россиян о своих культурных символах, или константах, сопровождаются историческими справками. По замыслу автора, это сделано для того, чтобы показать преемственность в формировании и становлении самобытной русской культуры. Материал носит преимущественно энциклопедический характер, но акцент по-

ставлен на его лингвокультурной значимости. Пособие проиллюстрировано большим количеством красочных рисунков и фотографий, что, несомненно, придает ему большую привлекательность и вызывает большой интерес у студентов даже на начальном этапе обучения русскому языку.

Само пособие разделено на три части. Первая часть называется «Культурные топосы России». Выбирая название первой части, автор использует греческое слово «топос», полагая, что оно более всего подходит к тому, о чем там рассказывается, и если заменить его на русское «пространство» (как оно и переводится на русский язык), то это будет неверно: «культурное пространство» – это вся культурная жизнь российского общества, а речь в первой части идет только о важнейших пространственных культурных символах России. Первая статья дает общую информацию о Российской Федерации, ее составе, границах, особенностях географического положения и природных условий.

Рассказ о том, что такое русская культура, автор посчитала нужным начать с описания таких важных для русского человека понятий, как Русь, Родина, родные просторы, дом, храм и т. п. Каждая статья дает общее представление об объекте, краткую историческую

справку и описание уникальных российских особенностей и богатств. Например, в статье «Озера» говорится о Ладожском озере, Байкале – жемчужине России. Говоря о храмах, автор знакомит читателей с главными храмами России: Софии Новгородской, Исаакиевским собором, Храмом Христа Спасителя и др. Отбор материала производится в зависимости от лингвокультурной значимости объекта.

Вторая часть носит название «Культурные традиции и обычаи России». Здесь рассказывается об основных культурных артефактах, а также раскрывается суть важнейших русских обрядов и традиций. Наибольший интерес вызывают статьи, посвященные традиционным русским образам, с которыми ассоциируется Россия в зарубежном мире. Это балалайка, тройка, квас, водка, самовар и т. д. Статья о национальной русской кухне знакомит студентов с особенностями русского застолья, вкусов, традициями приема пищи и рецептами самых известных блюд. Особое внимание уделено бытовым особенностям русской культуры (в статьях «баня», «домашняя утварь», «печь», «дом»). О национальных особенностях и истории создания основных элементов традиционной одежды русских говорится в статье «Традицион-

ный русский костюм», которая логично продолжается рассказом о русском орнаменте как элементе национальной культуры. Статьи «Народные художественные промыслы» и «Традиционные русские праздники» носят информативный характер, они вызывают большой интерес и помогают развивать познавательную активность студентов.

В данной части пособия есть статья и о письменности (она включает работу). Письменность – явление «полуматериальное», «полудуховное», поэтому эта статья логично подготавливает читателя к третьей части – о специфике русского национального характера. Хочу сразу сказать, что часть «Русский национальный характер» – исключительно авторская. Автор отмечает, что не претендует на то, чтобы статья считалась полным отражением видения своего национального характера самим русским народом, но подача материала именно в таком ракурсе ей показалась возможной. Поэтому данный материал, скорее всего, подходит для факультативного изучения, хотя построен на интересном литературном материале. Заканчивается пособие «Приложением» – несколькими статьями, которые, как считает автор, дополняют представления о том, что такое культурные реалии современной России.

Для удобства в тексте всего пособия повторяющиеся наименования реалий выделены жирным шрифтом и помечены звездочкой. Такое выделение указывает на то, что соответствующее понятие раскрывается либо в отдельной статье, либо кратко характеризуется в какой-то более обширной статье. Кроме того, в тексте некоторые слова выделены курсивом: они требуют обязательного комментария со стороны преподавателя. В конце каждой статьи дан библиографический список по теме, в составе которого много ссылок на интернет-источники. В современных условиях такой подход достаточно эффективен в плане привлечения студентов к самостоятельному дополнительному изучению заинтересовавшей их темы.

Говоря о практической ценности пособия, надо отметить, что первые две части могут быть использованы в учебном процессе при формировании культурологического компонента лингвистической компетенции студентов-бакалавров. Третья часть сложнее по излагаемому материалу, стилю изложения и языку, поэтому она наиболее полезной окажется для студентов-магистров и для тех, кто интересуется такими понятиями, как «русский человек», «русская душа», «русский менталитет».

Елена А. Жукова

NITRIANSKE RUSISTICKÉ DNI 2011

V dňoch 10. a 11. novembra 2011 sa na Katedre rusistiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre v rámci Nitrianskych rusistických dní stretli poprední predstavitelia slovenskej rusistiky, pričom nechýbali ani zvučné mená, ktoré prezentovali kontinuitu slovenskej rusistiky, a to prof. PhDr. Erika Ondrejčeková, CSc., prof. PhDr. Michal Antoš, CSc., aby si spolu so svojimi mladšími nasledovníkmi, mladými vedeckými a pedagogickými pracovníkmi a doktorandmi vymenili najnovšie poznatky z odboru. Stretnutie sa nieslo v duchu príjemnej atmosféry a vzájomnej súdržnosti zástupcov nielen slovenských vysokých škôl, ale aj pedagógov a vedeckých pracovníkov zo zahraničných univerzít. Na vedeckom seminári v rámci prvého dňa vystúpili aj zástupcovia z Ukrajiny, Ruskej federácie a Bieloruska. Program druhého dňa naplnili začínajúci mladí vedci a doktorandi. Prezentované boli štyri hlavné smery a zamerania nitrianskej katedry rusistiky: literárny, lingvistický, didaktický a prekladateľský.

Vedúca Katedry rusistiky FF UKF prof. PhDr. J. Sokolová, CSc., pri otvorení vedeckého seminára v úvodnom slove akcentovala, že cieľom podujatia je sprostredkovať širšej odbornej komunite informácie o základnom smerovaní a výsledkoch výskumu katedry v prepojení na vedecký výskum zahraničných vysokoškolských ustanovizní, s ktorými katedra aj prostredníctvom zahraničných lektorov dlhodobo spolupracuje v oblasti vedeckovýskumnej a pedagogickej činnosti.

Úvodný príspevok s literárnym zameraním *Na margo revalorizácie literatúry* predniesol veľikán slovenskej rusistiky a popredný literárny vedec prof. PhDr. Andrej Červeňák, DrSc. († 11. 2. 2012), ktorý akcentoval revalorizáciu na všetkých úrovniach ľudskej činnosti ako základný (spoločenský) jav každej epochy. Problematika revalorizácie ruskej literatúry 19. storočia spočíva v tom, že bola vnímaná veľmi jednostranne. Prof. Červeňák zdôraznil, že literatúra 19. storočia sa vyvíjala v troch hlavných prúdoch (sociálnom, psychologickom a filozofujúcom), ktoré podrobne analyzoval. Upozornil na problematiku relatívnosti pravdy a hierarchiu hodnôt v jednotlivých obdobiach literárneho vývoja.

Prof. PhDr. Jana Sokolová, CSc., vystúpila s príspevkom *Od deskripcie k explanácii (k metodologickému posunu vo výskume synchronnej dynamiky morfológie)*, v ktorom sa zamerala na problémy súčasnej lingvistiky (z aspektu rusistiky), konkrétne na problémy reinterpretácie a dezinterpretácie, na teoreticko-metodologickú problematiku spisovného jazyka či fragmentárne interpretácie niektorých stránok skúmanej problematiky, o. i. prirodzenosť, systémová

primeranosť, optimálna motivovanosť, princíp opozičného homomorfizmu a aspekt používateľov jazyka.

Didaktický smer katedry rusistiky prezentovala doc. Alena Kaletchys, CSc., z Pedagogickej fakulty Bieloruskej štátnej univerzity v Minsku. Vo svojom príspevku *Активные методы преподавания в вузе: из опыта работы* prezentovala základné metódy výučby, pričom sa venovala ich výhodám a nevýhodám a ich celkovému významu v edukačnom procese. V závere zdôraznila narastajúci význam interaktívnych metód výučby, akými sú prezentácia, diskusia, kritické myslenie, iniciatíva študenta, písomné práce atď.

Úvodnú časť prvého dňa Nitrianskych rusistických dní uzatvorila predstaviteľka translatickej katedry doc. PhDr. Eva Dekanová, PhD., so svojím príspevkom *Реалие а преклад (realita vs. tradícia, norma а úzus)*. Venovala sa prekladu reálií ako prekladateľskému problému z hľadiska jednotlivých typov textov: publicistických, náučných, administratívnych a hovorových. Zdôraznila úzku prepojenosť reálií s východiskovou kultúrou, pričom zastáva teóriu o ich preložiteľnosti, avšak s využitím špecifických postupov prekladu, ktoré závisia od prekladateľovej jazykovej a celkovej prekladateľskej kompetencie (transliterácia, opis/výklad/vysvetlenie, kalky, neologizmy; približný preklad: generalizácia/vytvorenie funkčného náprotivku, osvojenie si cudzej reálie, kontextový preklad). V rámci klasifikácie reálií autorka vyčlenila personálne reálie a konštatovala, že pri preklade reálií sa má akceptovať tradícia, norma a úzus cieľového jazyka.

Druhú časť vedeckého seminára otvorila PaedDr. Marta Lacková, PhD., s príspevkom *Formálne ukazovatele kategórie determinácie v idiomatických spojeniach obsahujúcich názov časového úseku ako kľúčové slovo*. Prezentovala prostriedky determinácie v ruštine a ich klasifikáciu, pričom ako hlavný formálny prostriedok vymedzila aktuálne členenie výpovede. Venovala sa analogickým idiomatickým spojeniam v typologicky odlišných jazykoch, napríklad nemčine a angličtine, v ktorých je na rozdiel od slovenského či ruského jazyka determinácia v idiomatických spojeniach vyjadrená explicitne.

Príspevok *О когнитивных ресурсах словообразования* doc. PhDr. Natálie Koriny, CSc., bol zameraný na problematiku jazykového obrazu sveta, ktorý je do značnej miery ovplyvnený kultúrou a možnosťami daného jazyka. Jazykovedkyňa podrobne prezentovala slovotvorné prípony a ich motiváciu v slovensko-ruskom porovnávacom pláne.

Príspevok doc. Natálie Muránskej, PhD., *Slovenská poézia v ruských prekladoch* reflektoval zaujímavú a aktuálnu problematiku prekladu slovenskej básnickej tvorby na materiáli diela Pavla Janíka *Oprava Titaniku* do ruského jazyka. Autorka sa v úvode zamyslela nad tým, čo je poézia a aké „kamene

úrazu“ sa môžu vyskytnúť pri jej preklade aj do takého príbuzného jazyka, akým je ruština. Vymedzila tri zásadné druhy problémov: preklad sylabotnického verša, voľného bieleho verša a novotvarov.

Zástupkyňa z Ukrajiny Olha Brandys, CSc., sa vo svojom vystúpení pod názvom *Развитие семантики праславянского корня *-VOLD- в современных славянских языках (на материале словацкого, русского и украинского языков)* venovala problematike sémantických prepojení medzi slovanskými jazykmi – slovenčinou, ruštinou a ukrajinčinou – z aspektu ich praslovanského pôvodu.

Ďalšou zahraničnou účastníčkou bola Elena Zhukova, ktorá prezentovala príspevok *Межкультурная коммуникация в процессе обучения РКИ*. Iné kultúry vnímame cez prizmu našej vlastnej, čo spôsobuje problémy v interkultúrnej komunikácii. Zdôraznila tiež, že kultúra reči je významným prvkom v kultúre každého národa.

K *проблематике хронотона* sa vyjadrila Alima Shtyrova, CSc., ktorá sa venovala dielu Ľudmily Petruševskej, konkrétne trom typom chronotopu v dielach tejto autorky: chronotopu všedného života, chronotopu osobného života človeka a existenciálnemu chronotopu.

PaedDr. Ján Gallo, PhD., vystúpil s príspevkom *O otázke intertextového nadväzovania*, v ktorom zdôraznil, že žiadny text nie je izolovaný od ostatných textov a najmä v súčasnosti narastá miera intertextovosti, a to v publicistike a médiách, ale aj vo výučbe.

Rokovací deň uzatváral so svojím príspevkom *Miesto historických a kulturologických poznatkov v rusistickom vzdelávaní* Mgr. Vlastimil Pulčár, PhD. Vyzdvihol význam historických poznatkov ako dôležitého faktora pre poznanie kultúry národa a výučbu cudzieho jazyka. Historické minimum autor pokladá za základ pochopenia kontextu v cudzom jazyku, veľký význam nadobúda aj v dialógu kultúr, v profesii tlmočníka a prekladateľa či vzhľadom na spoločenský, kultúrny a politický rozhľad.

Fundované vedecké práce a výstupy sú odrazom úrovne každého vedeckého pracoviska a zaručujú jeho kvalitu. O vysokú úroveň podujatia sa postarali nielen erudovaní prednášatelia, ale aj mladí vedeckí a pedagogickí pracovníci a doktorandi, pre ktorých to bola dobrá príležitosť podeliť sa s čiastkovými výsledkami svojho výskumu a zároveň ich verifikovať v tvorivej diskusii na kolokviu. Veríme, že toto podujatie bolo začiatkom novej tradície na Katedre rusistiky FF UKF v Nitre a stane sa príležitosťou na prezentáciu výsledkov vedeckého výskumu nielen medzi slovenskými rusistami, ale aj ich zahraničnými kolegami.

Lucia Molnárová – Daniela Timárová

MENNÝ REGISTER / INDEX OF NAMES

- Alefirenko, N. F. 4 – 19, 79 – 86
Archangelskij, V. L. 8
Arutunova, N. D. 10
- Bachtin, M. M. 17, 35
Bajzíkuvá, E. 46, 47
Baudelaire, Ch. P. 52
Bechyňová, V. 24
Belinskij, V. G. 29
Beneš, K. J. 36
Benyovszky, K. 45
Berdajev, N. 22, 27
Boden, D. 25
Brandes, S. 9
Brandys, O. 87 – 91
Bridel, F. 36
Brunetière, F. 21
Bulgakov, M. 33
- Capra, F. 50
- Čaadajev, P. J. 29
Čep, J. 36
Čapek, K. 31, 35
Čechov, A. P. 31
Černý, V. 23, 24
Černyševskij, N. G. 30, 32
Červeňák, A. 72 – 79
Čiževskij, D. 24
- Daneš, F. 47, 49
Dekanová, E. 58
Dolník, J. 44, 46, 50, 51
Dostojevskij, F. M. 27, 30
Durich, J. 23, 35
- Eco, U. 44, 46
Eliot, T. S. 22
- Fet, A. A. 50
Fokkema, D. 33
Fučík, J. 36
- Gak, V. G. 8, 10
Gallo, J. 71
Gaļperin, I. R. 43
- Gasparov, B. M. 15
Glazarová, J. 36
Gogoľ, N. V. 5, 30, 32
Goethe, J. W. 25
Gončarov, A. N. 32
Goodman, N. 9
Grice, H. P. 45
Grigorjev, V. P. 13.
Gvozďarev, J. A. 8
- Hanuš, M. 36
Havlíček, J. 36
Hitchcock, A. 52
Horecký, J. 46
Horyna, B. 21
Hostovský, E. 36
Hrabák, J. 26
Hrala, M. 33, 34, 36
Hřebíček, L. 44
- Charms, D. 47, 49, 52
Chateaubriand, F. A. R. 21
- Iluchina, N. A. 8
- Jesenin, S. 23
Joyce, J. 47
- Kacnelson, S. D. 10
Kalandra, Z. 36
Kalechyts, A. 91
Kalista, Z. 23, 24
Kirillova, N. N. 8
Kjärgaard, M. S. 9
Knap, J. 36
Konrad, N. I. 27
Kopecký, M. 23
Kopylenko, M. M. 8
Korina, N. B. 61, 79 – 86
Kořenský, J. 46
Kováčová, Z. 86
Kožinov, V. 20, 21
Kratochvíl, M. V. 36
Krylov, I. A. 5
Křelina, F. 36
Kšicová, D. 23

- Kubriakova, E. S. 10
Kundera, M. 32
Kunin, A. V. 8
Kuprin, A. I. 11, 12, 16, 17
- Larin, B. A. 8
Leech, G. N. 46
Lenin, V. I. 27
Lotman, J. M. 43
- Majakovskij, V. 22
Mathauserová, S. 23, 24, 28
Mathesius, B. 30
Matuška, A. 31
Merežkovskij, D. S. 27
Miko, F. 42, 51, 52, 55 – 58
Mink. L. O. 9
Mistrík, J. 49
Mokijenko, V. M. 8
Molnárová, L. 97
Možajev, B. 5, 6, 7
Munch, E. 52
Múglová, D. 79
- Nabokov, V. 32, 33
Nalimov, V. V. 43
Nazarian, A. G. 8
Nekrasov, N. A. 32
Nezval, V. 22
- Odojevskij, V. F. 29
Ozerova, E. G. 8, 12
- Pasternak, B. 33
Pavis, P. 48
Pelevin, V. 33
Píša, A. M. 36
Poe, E. A. 52
Popova, Z. D. 8
Pospíšil, I. 20 – 40, 74
Prokúpek, V. 36
Puškin. A. S. 22, 27, 29, 30, 34
- Radišev, A. N., 25, 30
Rotrekl, Z. 23
Rylejev, K. F. 25
- Řezáč, V. 36
Saltykov-Ščedrin, M. J. 32
- Searle, J. R. 46
Seifert, J. 36
Semionova, N. V. 91 – 94
Schelling, F. W. J. 29
Schwarzová, M. 43, 45
Smirnov, I. P. 23
Sokolová, J. 41 – 54, 87 – 91
Solodub, J. P. 8
Sorokin, V. G. 33, 52
Svinin, P. 25
- Šanskij, N. M. 8
Šolochov, M. 33
Štyrova (Shtyrova), A. N. 59 – 61
Šukšin, V. M. 51
Šumarina, M. R. 17
- Telija, V. N. 7, 8, 10
Timárová, D. 97
Tolstoj, L. N. 27
Tondl, L. 47
Tzara, T. 22
Ťutčev, F. I. 27
- Vaňko, J. 47
Václavek, D. 36
Voisine-Jechová, H. 35, 36
Vychodilová, Z. 62 – 71
- Wellek, R. 20, 35
Wollman, F. 24, 25, 27
Wolker, J. 36
- Zelenskij, V. V. 12
Zhukova, E. A. 94
- Žukov, A. V. 8
Žukov, V. P. 8
Žukovskij, V. A. 21

AUTORI ČÍSLA

prof. Nikolaj F. Alefírenko, DrSc.
Belgorodská štátna národná výskumná univerzita v Belgorode (RF)
n-alefírenko@rambler.ru

doc. PhDr. Eva Dekanová, PhD.
Katedra rusistiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (SR)
edekanova@ukf.sk

PaedDr. Ján Gallo, PhD.
Katedra rusistiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (SR)
jgallo@ukf.sk

doc. Alena Kalechyts, CSc.
Katedra rusistiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (SR)
akalechyts@ukf.sk

doc. PhDr. Natália Korina, CSc.
Katedra rusistiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (SR)
nkorina@ukf.sk

PaedDr. Zuzana Kováčová, PhD.
Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (SR)
zkovacova@ukf.sk

Mgr. Lucia Molnárová
doktorandka v študijnom odbore 2.1.28 slovanské jazyky a literatúry na UKF v Nitre (SR)
lucia.molnarova@ukf.sk

prof. PhDr. Daniela Múglová, CSc.
Katedra translatológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (SR)
dmuglova@ukf.sk

prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.
Ústav slavistiky Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne (ČR)
ivo.pospisil@phil.muni.cz

prof. PhDr. Jana Sokolová, CSc.
Katedra rusistiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (SR)
jsokolova@ukf.sk

Mgr. Daniela Timárová
doktorandka v študijnom odbore 2.1.28 slovanské jazyky a literatúry na UKF v Nitre (SR)
daniela.timarova@ukf.sk

Elena A. Zhukova
Katedra rusistiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (SR)
ezhukova@ukf.sk